

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

SAHÎHAYN ÜZERİNDE İCMÂ MESELESİNİN TAHLİLİ

İhsan BUĞRAHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Murat KAYA

Bingöl-2020

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

SAHÎHAYN ÜZERİNDE İCMÂ MESELESİNİN TAHLİLİ

İhsan BUĞRAHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Murat KAYA

Bingöl-2020

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	V
TEZ KABUL VE ONAY	VI
ÖNSÖZ	VII
ÖZET	IX
ABSTRACT	XI
KISALTMALAR	XII

1. GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI.....	1
1.2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	2
1.3. Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî ve <i>el-Câmiu's-Sahîh</i> Adlı Eseri.....	4
1.4. Müslim b. el-Haccâc ve <i>el-Câmiu's-Sahîh</i> Adlı Eseri.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

İCMÂ VE TELAKKÎ Bİ'L-KABÛL KAVRAMLARI

1. İcmâ Kavramı.....	15
1.1. İcmân Kısımları	20
1.1.1. Sarîh İcmâ	21
1.1.2. Sükûtî İcmâ	21
1.2. İcmân Kaynaklık Değeri ve İnkârı.....	24
1.3. İcmân Gerçekleşmesine Dair Bazı İtirazlar ve Gerekçeleri.....	26
2. Telakkî bi'l- Kabûl Kavramı.....	31
2.1. Sözlük Anlamı	31
2.2. İstilâhî Anlamı	33
2.2.1. Hanefî Fakîhlere Göre Telakkî bi'l-Kabûlün İstilâhî Tanımı	33
2.2.2. Diğer Fakîh ve Muhaddislere Göre Telakkî bi'l-Kabûlün İstilâhî Tanımı	34
2.3. Telakkî bi'l-Kabûlün Fâili ve Gerçekleşme Durumu	37
2.4. Telakkî bi'l-Kabûlün Hadisleri Desteklemedeki Rolü	39
2.5. İcmâ İle Telakkî bi'l-Kabûlün Birbiriyle Münasebeti	39
2.6. Telakkî bi'l-Kabûlün Bağlayıcılığı ve Bilgi Değeri.....	42
2.7. Telakkî bi'l-Kabûle Mazhar Olan Hadislerin Tercih Nedeni Sayılması	45
2.8. Değerlendirme.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

SÂHİHAYN ÜZERİNDE İCMÂ MESELESİ VE TAHLİLİ

1. Sahîhayn Üzerinde İcmâm Olduğunu Savunan Âlimlerin Görüşleri	51
1.1. Abdurrahmân en-Nesâî (ö. 303/915)	51
1.2. Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1020)	51
1.3. Ebû Nasr el-Vâilî es-Siczî (ö. 444/1052)	52
1.4. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066)	53
1.5. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085)	53
1.6. İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî (ö. 507/1113)	54
1.7. Kâdî İyâz (ö. 544/1149)	55
1.8. İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö. 606/1210)	56
1.9. İbnü's- Salâh (ö. 643/1245)	57
1.10. Muhyiddîn en-Nevevî (ö. 676/1277)	58
1.11. Takıyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328)	59
1.12. İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350)	61
1.13. İbn Keykeldî el-Alâî (ö. 761/1359)	62
1.14. Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373)	63
1.15. Sirâcüddîn el-Bulkînî (ö. 805/1403)	64
1.16. İbn Haldûn (ö. 808/1406)	64
1.17. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)	65
1.18. Şemseddîn es-Şehâvî (ö. 902/1497)	67
1.19. Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505)	69
1.20. Zekerıyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520)	70
1.21. Alî el-Kârî (ö. 1014/1605)	70
1.22. Şah Velıyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762)	71
1.23. Muhammed b. Alî eş-Şevkânî (ö. 1250/1834)	72
1.24. Cemâlüddîn el-Kâsımî (ö. 1332/1914)	73
1.25. Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1958)	74
1.26. Mehmet Sofuoğlu (ö.1407/1987)	75
1.27. Nasırüddın el-Elbânî (ö. 1420/1999)	74
1.28. Muhammed Accâc el-Hatîb (1350/1932/?)	76
1.29. Mehmet Yaşar Kandemir (1939/-)	76
1.30. Değerlendirme	77

2. Sahîhayn Üzerinde İcmâm Olmadığını Savunan Âlimlerin Görüş ve Delilleri.	84
2.1. Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014)	84
2.2. Ebü'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081)	85
2.3. İbn Berhân el-Bağdâdî (ö. 518/1124)	85
2.4. Abdülkâdir el-Kuraşî (ö. 775/1373).....	86
2.5. Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392)	88
2.6. İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457).....	89
2.7. İbn Kutluboğa (ö. 879/1457).....	90
2.8. Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyecî (ö. 879/1474)	91
2.9. Muhibbullah b. Abdişşekûr el-Bihârî (ö. 1119/1707).....	91
2.10. Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768)	92
2.11. Muhammed b. Abdüla'lâ el-Leknevî (ö. 1225/1810)	93
2.12. Babanzâde Ahmed Naim (ö. 1353/1934).....	94
2.12.İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1365/1946)	95
2.14. Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî (ö. 1399/1979).....	96
2.15. Şuayb el-Arnâut (ö. 1438/2016)	97
2.16. Mehmed Said Hatiboğlu (1933/-)	98
2.17. M. Hayri Kırbaşoğlu (1954/-)	99
2.18. Enbiya Yıldırım (1965/-)	101
2.19. Hacı Musa Bağcı (1965/-).....	102
2.20. Değerlendirme.....	103
3. Sahîhayn'a Yönelik Yapılan Bazı Önemli Tenkidler	107
3.1. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)	107
3.2. Muhammed b. Hüseyin el-Herevî (ö. 317/929).....	108
3.3. Alî b. Ömer ed-Dârekutnî (ö. 385/995)	110
3.4. Ebû Mes'ûd ed-Dımeşkî (ö. 400/1009)	113
3.5. İbn Hazm (ö. 456/1064).....	116
3.6. Ebû Alî el-Gassânî (ö. 498/1105)	123
3.7. Takıyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328).....	126
3.8. Nâsirüddîn el-Elbânî (ö. 1420/1999)	133
3.9. Değerlendirme.....	137
4. İcmâ Fikrini Kabul Edenlerin ve Red Edenlerin Görüşlerinin Mukayesesi	139
SONUÇ.....	146

KAYNAKÇA.....	150
ÖZGEÇMİŞ.....	169

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım **SAHÎHAYN ÜZERİNDE İCMÂ MESELESİNİN TAHLİLİ** adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara uyduğumu, tez içindeki bilgileri bilimsel ahlak çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 2020

İmza

İhsan BUĞRAHAN

TEZ KABUL VE ONAY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İhsan BUĞRAHAN tarafından hazırlanan Sahîhayn Üzerinde İcmâ Meselesinin Tahlili başlıklı bu çalışma,/...../2020 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz tarafından Hadis Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : İmza:

Danışman : İmza:

Üye : İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 2020 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Hadis âlimleri, Kur'ân ve Sünnette yer almayan meselelerin tartışma konusu edinilmesini bidat kabul ettiklerinden bidat'ın girmediği bir İslâm anlayışını esas almış ve sahîh İslâm düşüncesinin ancak âyet, hadis ve ilk nesillerin (sahâbe-tâbiîn) görüşleriyle ortaya konulabileceğini düşünmüşlerdir. İslam düşüncesinin gelişiminde özellikle Kur'ân ve Sünneti belirleyici ve bağlayıcı olarak gördüklerinden beşerî görüş olarak kabul ettikleri re'y ile yabancı kültürlerle dayalı anlayışlara karşı da mesafeli bir tutum geliştirmişlerdir.

Hicrî üçüncü asır, “*Kütüb-i sitte*” veya “*Kütüb-i erbaa*” diye isimlendirilen temel hadis kaynaklarının telif edildiği zaman dilimidir. Hicrî üçüncü asır öncesinde sadece sahîh hadisler derlenmemiş; zayıf, hatta bir takım uydurma rivâyetler de hadis kaynaklarında yer bulabilmiştir. Muhaddisler çelişkili görülen sahîh rivâyetleri, “*ihtilafu'l-hadis*” başlığıyla kaleme aldıkları eserlerle; zayıf veya mevzû rivâyetleri de sadece sahîh hadislerin yer aldığı eserleri telif etmek suretiyle ilgili sorunlara çözüm arama gayretinde olmuşlardır.

Sahîh hadisleri müstakil eserlerde toplama faaliyeti, hicrî üçüncü asırda yaygınlık kazanmıştır. Hadis ulemasının önemli simalarından sayılan Buhârî ve Müslim, üçüncü asırda sahîh hadisleri tedvin etme gayesi ile eser telif eden müelliflerdendirler. Bu müelliflerin eserleri, hicrî dördüncü asrın ikinci yarısından günümüze kadar sürekli dikkatleri üzerlerinde toplamış ve başka bir kaynağa nasip olmayan bir payeye sahip olmuşlardır.

Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim b. el-Haccâc'ın (ö. 261/875) telif ettikleri *es-Sahîh'leri*, “sadece sahîh hadislerin derlendiği iki kitap” manasında “*Sahîhayn*” diye isimlendirilmiş ve İslâm ümmetinin geneli tarafından büyük bir teveccüh ile karşılanmışlardır. Genel olarak *Kütübi Sitte*'ye duyulan bir güven varsa da, Buhârî ve Müslim'in eserleri daima ayrıcalıklı yerlerini korumuş, dinî literatürün kaynağı olma sıralamasında Kur'ân'dan sonra ikinci sırada yer almışlardır.

Bu iki eser, kazandıkları otoritenin neticesi olarak, en sahîh rivâyetlerin kaynağı olarak görülmüş ve hadisin bu kaynaklarda yer alması güven duyulması için yeterli bir değer olarak kabul görmüştür. İlgili eserler, tarihî seyir içerisinde bir takım eleştirilere konu olmuş iseler de, yüksek oranda güven ve beğeni kazanarak kutsallığını ve etkinlik oranlarını arttırarak dinî düşüncenin Kur'ân'dan sonraki ana

kaynakları olmuştur. Öyle ki bu güven, hicrî beşinci asırdan itibaren ‘bu iki eserin ihtiva ettiği hadislerin sıhhati üzerinde icmâm olduğu’ şeklindeki bir takım kabullerle sonuçlanmıştır.

Bu güven sonucunda kimi hadis âlimleri, bu iki eserde bulunan mevcut hadislerin sahîhliğinde bir ittifakın olduğunu dile getirmiş, kat‘î derecede sahîh olduğu düşünülen bu hadislerin de nazârî ilim ifade ettiğini dolayısıyla bunlarla amel etmenin vücûbiyeti hususunda ümmetin icmânının olduğunu savunmuşlardır. Sayıları azımsanmayacak oranda olan bazı hadis âlimleri de icmâ fikrini kabul etmemiş bu iki eserde bulunan hadislere yönelik çeşitli tenkidlerde bulunmuşlardır.

Bu çalışmamızda icmâ ve telâkî bi’l-kabûl kavramlarını inceleyerek iki tarafın düşüncelerine ayrıntılı yer verip *Sahîhayn* üzerinde icmâ meselesine açıklık getirme niyetindeyiz. Araştırmamızın sürekli güncelliğini koruyan ‘*Sahîhayn* üzerinde icmâ’ ile alakalı tartışmalara önemli katkı sağlayacağı ümidindeyiz.

Bu konuyu bana tevdi eden ve gerekli yardımlarını esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Murat KAYA’ya ve çalışmanın olgunlaşmasına önemli katkılar sunan Hadis Anabilim Dalının değerli hocaları Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK ve Dr. Öğr. Üyesi Thamer HATAMLEH’e şükranlarımı arz ederim.

.../.../ 2020

İhsan BUĞRAHAN

ÖZET

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Sahîhayn Üzerinde İcmâ Meselesinin Tahlili
Tezin Yazarı: İhsan BUĞRAHAN
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Murat KAYA
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı: Hadis Bilim Dalı
Kabul Tarihi: 03.09.2020
Sayfa Sayısı: 13 (ön kısım) + 168 (tez)
<p>Muhammed b. İsmâil el-Buhârî ve Müslim b. Haccâc'ın telif ettikleri eserleri “<i>Sahîhayn</i>” diye adlandırılmış ve kendilerine Kur’ân-ı Kerim’den sonra en güvenilir kaynaklar payesi verilmiştir. Buhârî ve Müslim’in mezkûr eserine bu denli değer verilmesi, müelliflerin hadislerin sıhhat tercihinde en yüksek standartları aramaları nedeniyledir.</p> <p>Kimi muhaddisler, <i>Sahîhayn</i>’daki hadislerin sahîhliği hakkında tartışmaya mahal olmadığını ve her iki eserde yer alan hadisler hakkında ulemânın ittifakının olduğunu düşünmüş iken, kimileri de tarihi seyir içerisinde <i>Sahîhayn</i>’a yönelik tenkidleri referans göstererek bütün olarak eserlerde yer alan hadislerin sahîhliğine inanmamış ve icmâ düşüncesine de katılmamışlardır.</p> <p>Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Buhârî ve Müslim’in hayatları ve hususen eserleri <i>Sahîhayn</i> hakkında kısa bir takım bilgiler verilmiştir.</p> <p>Birinci bölümde konumuzla irtibatı bulunan İslâm dininin üçüncü şer’î kaynağı olan icmâ ve onunla yakın değere sahip olduğu düşünülen telakkî bi’l-kabûl kavramları ana hatlarıyla ele alınmış ve bu iki kavramın ana konumuzla ilişkisine yer verilmiştir.</p> <p>İkinci bölümde ise asırlardır İslâm dünyasının gündeminde tazeliğini koruyan <i>Sahîhayn</i> üzerinde icmâ meselesi ele alınmıştır. Öncelikle <i>Sahîhayn</i> üzerinde icmân olduğunu savunan âlimlerin görüş ve delilleri kronolojik olarak sunulmuş, akabinde <i>Sahîhayn</i> üzerinde icmân olmadığını savunan âlimlerin görüş ve delilleri</p>

sıralanmıştır. Çalışmamıza alakası olması dolayısıyla *Sahîhayn*'a yöneltilen bazı tenkidlere de yer vererek konunun daha iyi anlaşılmasına gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Buhârî, Müslim, Sahîhayn, İcmâ, Telakkî bi'l-kabûl, Tenkid.

ABSTRACT

Bingöl University Institute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: Analysis of the Issue of Ijma on Sahîhayn
Author of the Thesis: İhsan BUĞRAHAN
Consultant: Dr. Öğr. Üyesi Murat KAYA
Department: Basic Islamic Sciences
Division: Hadith
Date of Acceptance: 03.09.2020
Pages: 13 (front part) +168 (thesis)
<p>As is known, the work written by Muhammed b. İsmâil el-Bukhârî and Müslim b. Haccâc was named after “<i>Sahîhayn</i>” and considered the most reliable source after Koran. Such a value was granted to this work of Bukhârî and Müslim as they sought for the highest standards related to the reliability of hadiths.</p> <p>While some muhaddiths urged that there was no reason to dispute on the reliability of hadiths in Sahîhayn and ulemâs agreed on the reliability of hadiths in both of these works, some others did not believe in the reliability of hadiths in these works and disagreed the idea of ijma by referring criticisms related to Sahîhayn.</p> <p>This study is comprised of introduction and two chapters. In introduction, a short information was provided on the lives of Bukhârî and Müslim and especially their work <i>Sahîhayn</i>.</p> <p>In the first chapter, the concepts of ijma, which relates to our subject as the third religious source of Islam, and telakkî bi'l-kabûl, considered to have a close value with ijma, were discussed and the relationship of these two concepts with our subject was explained.</p> <p>In the second chapter, Issue of Ijma on Sahîhayn, preserving its freshness on the agenda of the Islamic world for centuries, was discussed. Firstly, the views and evidence of scholars arguing that there was an ijma on <i>Sahîhayn</i> were presented chronologically, which was followed by the views and evidence of scholars arguing that there was no ijma on <i>Sahîhayn</i>. It was attempted to clarify the subject better by reporting some criticisms against <i>Sahîhayn</i>.</p>
Keywords: Bukhârî, Müslim, Sahîhayn, Ijmâ, Telakkî bi'l-kabûl, Criticism.

KISALTMALAR

DİA	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
İFAV	:	Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
BAE	:	Birleşik Arap Emirlikleri
Hz.	:	Hazreti
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	:	Yayınevi
Thk.	:	Tahkik
Trc.	:	Tercüme eden
Sy.	:	Sayı
a.g.e	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.md.	:	Adı geçen madde
a.mlf	:	Aynı Müellif
b.	:	Bin/ibn
bkz.	:	Bakınız
bnt.	:	Bint
c.	:	Cilt.
çev.	:	Çeviren
haz.	:	Hazırlayan
neşr	:	Neşreden
r. anhâ	:	Radiyallahu anhâ
r.a.	:	Radiyallahu anh
s.	:	Sayfa

s.a.s	:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
a.s.	:	Aleyhi's-Selâm
t.y	:	Tarih yok
ö.	:	Ölüm tarihi
vb.	:	Ve benzeri
v.d	:	Ve diğerleri
y.y	:	Yayın yeri yok
b.y	:	Basım yeri yok

1. GİRİŞ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

İslâm dünyasında, “*Sahîh-i Buhârî*”, “*Sahîh-i Müslim*” veya “*Sahîhayn*” olarak meşhur olmuş bu iki eser, tasnif edildikleri hicrî üçüncü asırdan günümüze kadar Kur’ân’dan sonra hiçbir kitaba nasip olmamış bir ilgiye mazhar olmuşlardır. Bu konum sayesinde bu iki eserin ihtiva ettiği hadisler hüsn-ü kabûl ile karşılanmış, bunların tamamının sahîh olduğu, nazarî ilim ifade ettiği, kendileriyle amel edilmesinin de vâcib olduğu ve hatta bu hususta İslâm âlimlerinin icmânının olduğu savunulmuştur. İcmâ fikri sürekli gündemde tutulmuş ve günümüze kadar süre gelmiştir. Bu fikrin savunuculuğunu yapanlar olduğu gibi kabul etmeyip reddedenler de olmuştur. Bir taraftan *Sahîhayn*’daki hadislerin sahîhliği hakkında icmâ iddiasının olması, diğer taraftan da icmâ fikrini kabul edilmeyip bu iki eserin ihtiva ettiği bazı rivâyetlerin sened ve metin bakımından tenkide tabi tutulması, çelişkili durum bağlamında önemli bir sorun teşkil etmektedir.

En fazla teveccüh gösterilen kaynaklar olmakla birlikte kimi tenkidlerden de kurtulamamaları, bize *Sahîhayn* üzerinde icmâ fikrinin izaha muhtaç bir durum olduğunu düşündürmüştür. Dolayısıyla çalışmamızda bu meseleyi ele alıp bu iki eser üzerinde icmân olup olmadığının tahlilini yapmaya çalışacağız.

Çalışmamız, bir giriş iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Buhârî ve Müslim’in hayatı ve *Sahîhayn* hakkında özet bir takım bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde İslâm dininin üçüncü şer’î kaynağı olan icmâ ile yakın değere sahip olan telakkî bi’l-kabûl kavramları ana hatlarıyla ele alınmış ve bu iki kavram hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. İkinci bölümde ise güncelliğini koruyan *Sahîhayn* üzerinde icmâ meselesi ele alınmıştır. Öncelikle *Sahîhayn* üzerinde icmân olduğunu savunan âlimlerin görüş ve delilleri kronolojik bir sıra takip edilerek verilmiş, akabinde de *Sahîhayn* üzerinde icmân olmadığını savunan âlimlerin görüş ve delilleri sıralanmıştır. Sonrasında *Sahîhayn*’a yöneltilen bazı tenkidlere de yer vererek ilgili görüşlerin mukayesesi ile bir sonuca gitmeye çalışılmıştır.

Sahîhayn Üzerinde İcmâ Meselesi, asırlardır İslâm dünyasının gündeminde yer alan önemli bir konudur. Bu nedenle mesele, etraflıca incelenmeyi hak eden bir konudur. Dolayısıyla çalışmamızdaki temel amacımız, asırlardır İslâm dünyasında

tartışılan bu konuyu her iki düşünce üzerinden ele alıp bu görüşlerin mukayeselerini yapmak ve bu konuda bir icmân olup olmadığını tesbitine gayret göstermektir.

1.2. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Temel metodumuz kimi sorulara, ikna edici bir takım cevaplar aramaktır. Çalışmamızın temel soruları şunlardır. *Sahîhayn* üzerinde icmâ olduğunu savunan âlimler kimlerdir ve bu husustaki görüş ve delilleri nelerdir? Bu meselede icmâ fikrine katılmayıp reddedenler kimlerdir ve bu konudaki görüş ve delilleri nelerdir? *Sahîhayn* üzerinde bahsi geçen icmâ, usûlü fıkhîta işlenen şer'î icmâ mıdır? Yoksa gücünü ve bağlayıcılığını tıpkı icmâ gibi naklî delillerden alan ve bir çeşit icmâ olarak kabul edilen telakkî bi'l-kabûl müdür? Bu soruların cevapları tespit edilebilirse *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati, bilgi değeri ve bağlayıcılığı hususunda icmân olup olmadığı malum olacaktır.

Müellif ve eserlerini tanıtmak, ilgili kavramlar ve ihtiva ettiği manaları tartışmak, *Sahîhayn* üzerinde icmâ meselesini kabul ve red edenleri, görüşlerini ve delillerini mukayeseli olarak nazara sunmak takip edeceğimiz tümevarım metodudur.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Sahîhayn* üzerinde icmâ meselesine dair kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Bu konuda yapılan Arapça çalışmalardan biri Halil İbrahim Molla Hatır'ın *Mekânet'üs-Sahîhayn* (el-Matba'atü'l-Arabiyyeti'l-Hadîsiyye Kahire 1982) adlı çalışmasıdır. Molla Hatır, bu eserinde *Sahîhayn* hadislerin sıhhati ve bilgi değeri konusuna değinmiş bu iki eser üzerinde icmân olduğunu söyleyen bazı âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Fakat icmâ fikrine karşı çıkanların kimler olduğu, görüş ve delillerinin neler olduğuna yer vermeden bir sonuca gitmiştir. Ayrıca Molla Halil, *Sahîhayn* hakkında mevzu bahis edilen icmân fıkhî usûlü eserlerinde işlenen şer'î icmâ mı olduğu, yoksa gücünü ve bağlayıcılığını tıpkı şer'î icmâ gibi naklî delillerden alan telakkî bi'l-kabûl mü olduğunun bir tespitini de yapmamıştır.

Muhammed Züheyr el-Muhammed, *Mes'eletü Telakkî'l-Ümmetü Ehâdîse's-Sahîhayni bi'l-Kabûl 'Inde'l-Muhaddisîn*, (Mecelletü Câmi'ati's-Şarika li'l-'Ulûmi's-Şer'iiyyeti ve'l-Kânûniyye Cilt: 6, Sayı: 2, Şarika/BAE 2009) adlı bir makale telif etmiştir. Muhammed Züheyr bu makalesinde sadece İbnü's-Salâh ve İbn Hacer el-Askalânî'nin görüşlerini telakkî bi'l-kabûl çerçevesinde değerlendirerek bir sonuca

gitmiştir. O da bu iki eser üzerinde iddia edilen icmân hangisi olduğuna, icmâ fikrine kimlerin karşı çıktığına ve delillerin neler olduğuna değinmemiştir.

Diğer bir çalışma da Senâullah ez-Zahîdî'nin *Ehâdîsü's-Sahîhayni beyne'z Zanni ve'l-Yakîn* (Câmiatü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, Pakistan, t.y.) adlı makalesidir. Yazar bu makalesinde sadece *Sahîhayn* hadislerinin bilgi değeri konusunu işlemiştir.

Ülkemizde yapılan çalışmalara baktığımızda; Enbiya Yıldırım *Hadis Problemleri* (Otto Yayınları Ankara 2015) adlı eserinde *Sahîhayn* üzerinde İcmâ Meselesi başlığı altında ana hatları ile konuyu ele almıştır. Yıldırım, bu makalesinde *Sahîhayn* üzerinde icmâ kabul edenler, red edenler ve bu iki eseri tenkid edenlerden bazılarını örnek göstererek bir sonuca gitmeye çalışmıştır. H. Musa Bağcı, *Hadis Metodolojisi* (Ankara Okulu Yayınları Ankara 2015) adlı eserinde Hadis Kaynakları Otoritesiyle İlgili Tartışmalar başlığı altında detaylandırmadan konuyu ele almıştır. Kemâl Özcan, “*Sahîhayn* Hakkında Farklı Görüşler” (Dukuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 40, 2014) adlı makalesinde *Sahîhayn* üzerinde İcmâ konusuna yer vermiştir.

Çalışmamızda yukarıdaki kaynakların yanında aşağıdaki kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu konuda Seyfüddîn el-Âmidî'nin *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Fahreddîn er-Râzî'nin *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkıh*, Ebû Bekr Ahmed. b. Alî er-Râzî el-Cessâs'ın *el-Füsûl fî'l-Usûl*, Bedrüddîn ez-Zerkeşî'nin *el-Bahru'l-Muhît*, Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şâşî'nin *Usûlü'ş-Şâşî* ve Abdulaziz el-Buhârî'nin, *Keşfü'l-Esrâr*, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*, Muhyiddîn en-Nevevî'nin *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, İbn Hacer el-Askalâni'nin *Fethu'l-Barî* ve *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, gibi eserler başta olmak üzere bu alana dair ilgili klasik kaynaklardan yararlanılmıştır.

1.3. Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî ve *el-Câmiu's-Sahîh* Adlı Eseri

Buhârî'nin tam adı; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire b. Berdizbeh¹ b. el-Ehnâf el-Cu'fî el-Buhârî'dir.² Buhârî'nin hicrî 194 yılının Şevval ayının³ on üçüncü günü (20 Temmuz 810) Cuma namazı sonrası Buhârâ'da doğduğu konusunda görüş birliği vardır.⁴ Babasını küçük yaşlarda kaybetmiştir.⁵ Babasının mal varlığı çok olduğundan maddi geçimi için çalışmaya ihtiyaç duymamış, daha fazla hadis ilmine odaklanmıştır.⁶

Arapça öğrenen Buhârî, Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiş ve on yaşlarında iken hadis ezberberlemeye başlamıştır.⁷ Küçük yaşlarda başlayan hadis öğrenme isteği onu birçok ilim merkezlerine seyahat etmeye yönlendirmiştir. Buhârî daha on bir yaşındayken hadis meclislerinde dikkat çekmeye başlamıştır. Hocasının bir hadisin râvisini yanlış söylemesi üzerine, hocasını ikaz etmiş, hocası hadisi tekrar inceleyerek Buhârî'nin doğru söylediğini belirtmiştir.⁸ Buhârî annesi ve abisi ile birlikte hicrî 210 yılında hac yolculuğuna çıkmış, aynı zaman bu yolculuk Buhârî'nin ilk ilim yolculuğu olmuştur. Annesi ve abisi hacdan geri dönmelerine rağmen, kendisi dönmemiş, Mekke'de kalarak Hallâd b. Yahyâ (ö. 213/829) ve Humeydî (ö. 219/834) gibi âlimlerden hadis tahsil etmiştir.⁹ Buhârî on altı yaşına geldiğinde ise Abdullah b.

¹ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., I, s. 67; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (Thk. Şuayb el-Arnâut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, XII, s. 391.

² Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998, II, s. 104; İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Şehabeddîn Ahmed, *Tağliku't-Ta'lik 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, (Thk. Said b. Abdurrahmân Mûsâ Kazakî), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1985, V, s. 384; a.mlf. *Tehzîbü't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, IX, s. 41; Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ*, I, s. 67-68.

³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 392; İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî, Mukaddimetü Fethu'l-Bârî*, (Thk. Ebû Kuteybe Nezîr Muhammed el-Fâryâbî), Dâru Taybe, Riyad, t.y., s. 1287.

⁴ Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ*, I, s. 67-68.

⁵ Zehebî *Tezkiretü'l-Huffâz*, II, s. 555.

⁶ Muhammed Mustafâ el-A'zamî, "Buhârî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, VI, s. 368.

⁷ Zekeriyâ Güler, "Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 1, 2015, s. 2.

⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 1288; Kastallânî, Ebû'l-'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed, *İrşâdü's-Sârî li-Şerh-i Sahîh-i'l-Buhârî*, Matba'atü'l-Kübrâ el-Amiriyye, Mısır 1990, I, s. 32; Güler, *Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine*, s. 2; A'zamî, a.g.md., VI, s. 368.

⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s.1288; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, s. 32; A'zamî, a.g.md., VI, s. 368.

Mübârek (ö. 181/797) ve Vekî‘ b. Cerrâh’ın (ö. 197/812) kitaplarını ezberlemiş¹⁰ ve başta Hanefî fakîhlerinin görüşleri olmak üzere re‘y ehlinin görüşlerini öğrenmiştir.¹¹

Buhârî mükemmel hafızası, hadis toplarken ince eleyip sık dokuması, hadisleri ve râvileri en ince ayrıntısına kadar incelemesiyle yaptığı işi ne kadar önemseydiğini göstermektedir.¹² Bağdât‘daki ilim meclisinde yaklaşık yirmi bin dinleyicisi bulunan Buhârî’nin vefatından kısa bir süre önce, farklı ilim merkezlerinde kendilerinden hadis yazdığı muhaddisler hakkında “Ben hepsi ehli hadisten olan bin seksen şahıstan hadis yazdım.”¹³

Buhârî, hadis ilmi ve diğer ilimlerin tahsili için dönemin ilim merkezleri olan Mekke, Medine, Cezîre, Basrâ, Vâsıt, Bağdât, Şâm, Humûs, Askalân, Belh, Mısır, Re‘y, Herât, Kûfe, Hicâz, Merv, Nişâbûr ve Kaysariye gibi şehir ve bölgelere seyahatlerde bulunarak birçok âlimden ders almıştır.¹⁴ Buhârî’nin ziyaret ettiği bu beldelere Buhârî’de Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh b. Ca‘fer b. Yeman el-Cu‘fî el-Müsnedî (ö. 229/844), Muhammed b. Selâm el-Bîkendî’den (ö. 225/839); Belh’te, Mekkî b. İbrahim’den (ö. 214/830); Merv’de, Abdân b. Osman (ö. 221/836), Ali b. Hasan b. Şakîk (ö. 225/840) ve Sadaka b. Fadl’dan; Nisâbûr’da, Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî’den (ö. 226/840); Re‘y’de, İbrahim b. Mûsâ’dan (ö. 223/838); Bağdât’ta, Muhammed b. İsa b. Tabbâ‘ (ö. 224/839), Süreyc b. Nu‘mân (ö. 217/833), Muhammed b. Sâbık (ö. 214/830) ve Affân b. Müslim’den (ö. 220/835); Basrâ’da, Ebû Âsım en-Nebîl (ö.212/828), Abdurrahmân b. Hammâd Şuaysî (ö. 212/828), Muhammed b. ‘Ar‘are (ö. 231/846), Haccâc b. Minhâl (ö. 217/833), Bedl b. Muhabir (ö. 215/831) ve Abdullah b. Recâ’dan (ö. 217/833); Kûfe’de, Ubeydullah b. Mûsâ (ö. 213/829), Ebû Nu‘aym Fazl b. Dükeyn (ö. 219/835), Hâlid b. Mahled (ö. 213/829), Talk İbn-i Gannâm (ö. 211/827) ve Hâlid b. Yezîd el-Mukrî’den (ö. 215/831); Mekke’de Ebû Adirrahmân el-Mukrî (ö. 212/828), Hallâd b. Yahyâ (ö. 213/829), Hassân b. Hassân el-Basrî (ö. 213/829), Ebû Velîd Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî (ö. 222/837) ve Humeydî’den (ö. 219/834); Medine’de, Abdülazîz el-Üveysî (ö.

¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü’s-Sârî*, s. 1288; Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî*, I, s. 32; Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991, s. 8.

¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü’s-Sârî*, s. 1288.

¹² İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü’s-Sârî*, s. 1303; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2010, s. 252; Zekeriya Güler, *Buhârî ve el-Câmiu’s-Sahîh’i Üzerine*, s. 3.

¹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü’s-Sârî*, s. 1290; Güler, *Buhârî ve el-Câmiu’s-Sahîh’i Üzerine*, s. 3.

¹⁴ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, XII, s. 391-471; İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü’s-Sârî*, s. 1288-1289; A‘zamî, “Buhârî”, *DİA*, VI, s. 368.

220/835), Eyyûb b. Süleyman b. Bilâl (ö. 224/839) ve İsmâîl b. Ebî Üveys'den (ö. 226/841), Mısır'da, Sa'îd b. Ebî Meryem (ö. 224/839), Ahmed b. İşkâb (ö. 217/832), Abdullah b. Yûsuf (ö. 218/8339 ve Esbağ'dan (ö. 225/840); Şam'da, Ebû'l-Yemân (ö. 221/836), Âdem b. Ebî İyâs (ö. 220/835), Alî b. 'Ayyâş (ö. 219/834), Bişr b. Şu'ayb (ö. 213/829), Ebû Muğîre Abdülkuddüs (ö. 212/828), Ahmed b. Hâlid el-Vehbî (ö. 214/830), Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö. 212/828) ve Ebû Müshir'den (ö. 218/833) hadis dinlemiştir.¹⁵

Üstün ilminin yanında Buhârî, takvâ sahibi ve ahlaki fâziletlere sahip biriydi. Çok güçlü hafızaya sahip olan Buhârî daha on beş yaşını doldurmadan 70.000 hadis ezberlemiştir.¹⁶ Buhârî'nin mükemmel zekâsını ve üstün ezber yeteneğini Ebû Bekr el-Kulûzânî'nin (ö. 249/864) söyleminden rahatlıkla anlayabiliriz. "Ben Muhammed b. İsmâîl gibisini görmedim. O bir ilim kitabını alır ona öyle bir göz gezdirirdi ki, bir defada o kitaptaki hadislerin tüm tarîkini ezberlerdi."¹⁷ Nitekim Buhârî hadis ilmindeki yeterliliği ve bilgisi ile dönemin hadisçileri tarafından çeşitli yöntemler ile sınanmış ve bu sınavlardan anlına akı ile çıkan Buhârî'nin hadis ilmindeki üstünlüğü her kesim tarafından kabul görmüştür. Onun karşılaştığı imtihanlardan birini İbn Adıyy (ö. 365/975) şu şekilde aktarmıştır. "Buhârî Bağdât'a geldiği zaman hadis âlimleri toplandılar. 100 hadisin metinlerini ve isnadını karıştırdılar. Bu maktûb hadisleri mecliste Buhârî'ye yönelmeleri için her bir kimseye onar tane hadis verdiler sonra insanlar toplandı. Sorulan hadisler karşısında Buhârî "Ben o hadisleri öyle bilmiyorum" dedi. Herkes görevlendirilmiş oldukları hadisleri sorduktan sonra Buhârî, 'senin ilk hadisine gelince onun isnadı şöyle şöyledir. İkinci hadisin isnadı şöyle şöyledir. Üçüncü hadisin isnadı şöyle şöyledir.' diyerek bütün hadisleri doğru şekilde düzeltmiştir. En sonunda orada bulunanlar Buhârî'nin hafızasının kuvvetliliğini dile getirerek kendisini sınamak için böyle bir yola başvurduklarını Buhârî'ye anlatmışlardır.¹⁸

Buhârî'nin hadis ilminde bir benzeri bulunmadığı, Buhârî ile birlikte öğrencilerinin de hadis ilmine olan katkılarıyla hadis ilminin büyük gelişmeler katettiği gözlenmektedir. Buhârî'nin hocaları da onun meziyetlerinden bahsetmişlerdir. Hocalarından Nu'aym b. Hammâd (ö. 228/843) ve muhaddis Ya'kûb

¹⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'-Nübelâ*, XII, s. 394-395.

¹⁶ Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, I, s. 33.

¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 1304.

¹⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'-Nübelâ*, XII, s. 409-410; İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 1303.

b. İbrâhîm ed- Devrâkî (ö. 252/866); “Buhârî bu ümmetin fakîhidir.” demektedirler.¹⁹ Buhârî'nin başka bir hocası olan Kuteybe b. Sa'îd (ö. 240/855) ise “Aklımın erdiğinden beri Buhârî gibisini görmedim. O, kendi zamanında sahabe arasındaki Ömer gibiydi. Eğer o sahabe devrinde yaşasaydı bir âyet gibi olurdu.” demektedir.²⁰ Buhârî şarihi İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), “Gök kubbenin altında Rasûlullah'ın hadislerini Buhârî'den daha iyi bilen birisini görmedim.” demiştir.²¹

Hayatı bu kadar ilimlerle, eserlerle ve başarılarla geçen bir şahsiyetin, tabii olarak çektiği bir takım zorluklar, sıkıntılar da olmuştur. Buhârî'nin karşılaştığı sıkıntılara birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Hicrî 250 senesinde Nîşâbûr'a seyahat eden Buhârî, o dönemin tartışması olan ve mihne olayı olarak da adlandırılan “Kur'ân'ın Mahlûkiyeti” hususunda kendisine yöneltilen sorulara ilk önce “bu konu hakkında soru sormak bidattır.” diyerek cevap vermek istemese de daha sonra “Kur'ân Allah'ın kelâmıdır, mahlûk değildir ancak kulların fiilleri mahlûktur, bu konuda soru sormak ise bidattır.”²² cevabını vermiştir. Buhârî'nin vermiş olduğu bu cevabı orada bulunan bazı kişiler tarafından yanlış anlaşılmış ve Buhârî'nin Kur'ân'ı mahlûk saydığı iddia edilerek Buhârî'nin orayı terk etmesine sebep olmuşlardır.²³

Nîşâbûr'u terkedip Buhârâ'ya dönen Buhârî, şehrin valisi Hâlid b. Muhammed ez-Zühli'nin (ö. 258/872) onu sarayına çağırarak, kendisine ve çocuklarına eğitim vermesi talebi ile karşılaşmıştır. Bu talep karşısında Buhârî, saraya ve kişilerin ayaklarına gitmesinin ilmin küçük görülmesi anlamına geldiğini söyler ve ilim tahsil etmek isteyenlere kapısının açık olduğunu belirterek talebi kabul etmez. Buhârî'nin teklifi kabul etmemesi valinin hoşuna gitmez ve Buhârî'nin şehri terk etmesini ister. Bunun sonucunda Buhârî, Buhârâ'dan ayrılmak zorunda kalır.²⁴

Buhârî, şehirden ayrılmak zorunda kalmış ve Semerkânt'a doğru yola çıkmıştır. Semerkânt'a yaklaşık üç mil mesafede bulunan Hartenk kasabasına orada bulunan akrabalarını ziyaret etmek için uğramıştır. Bir süre bu kasabaya yerleşen Buhârî, orada hastalanarak Semerkant'a gidememiştir. Hastalığının ilerlemesi üzerine,

¹⁹ A'zamî, “Buhârî”, *DİA*, VI, s. 370.

²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 1295; Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 8-9.

²¹ İsmail Lütfi Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1990, s. 123.

²² İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 1311.

²³ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 1311.

²⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 1311.

256/870 yılının Ramazan bayramı gecesi, 62 yaşında iken vefat ederek Hartenk kasabasında defnedilmiştir.²⁵

Çeşitli ilim meclislerinde binlerce dinleyicisi olan Buhârî'nin, birçok ilim adamı yetiştirdiği bilinmektedir. Hadis ilminde kendisini takip eden ve Buhârî ekolünü geliştirerek devam ettiren belli başlı bazı talebelerini zikretmek yerinde olacaktır. Müslim b. el-Haccâc, Ebû Zur'a er-Râzî (ö. 264/878), Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö. 279/892), Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (ö. 293/912), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Sâlih b. Muhammed b. Amr el-Bağdâdi (ö. 293/906), İbrâhîm b. Ma'kil en-Nesefî (ö. 295/908), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/907), Muhammed b. Abdillâh b. Süleymân el-Hadramî (ö. 297/909), Ahmed b. Şu'ayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/927), Yahyâ b. Muhammed b. Sa'îd el-Hâşimî (ö. 318/930), Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî (ö. 311/924), Ebû'l Abbâs es-Serrâc (ö. 313/925), Muhammed b. Yûsuf b.Matar el-Firebrî (ö. 320/931), İbnü's-Şarkî (ö. 325/937)²⁶ gibi isimler Buhârî'nin önde gelen talebelerindendir.

Buhârî'nin hadis alanında telif ettiği en meşhur eseri, *el-Camiu's-Sahîh Müsnedü'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillahî (s.a.s.) ve Eyyâmih'dir.*²⁷ *el-Câmiu's-Sahîh* ya da *Sahîh-i Buhârî* diye şöhret bulan bu eser, birçok İslâm âlimi tarafından övgü ile bahsedilmiş ve İslâm ümmetinin geneli tarafından da Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahîh kitap olarak kabul edilmiştir.²⁸ Buhârî, *Sahîh*'ini telif etmeye iten nedenlerden birini şu şekilde anlatmaktadır: "İshâk b. Râhûye (ö.238/853), "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahîh sünnetini ihtiva eden muhtasar bir kitap telif etseniz" şeklindeki isteği bende heyecan uyandırdı. Böylece ben de *el-Câmiu's-Sahîh*'i telife karar verdim."²⁹ Bir diğer sebep ise gördüğü bir rüyadan ötürüdür. Buhârî görmüş olduğu rüyayı şu şekilde anlatır: "Hz. Peygamber'i (s.a.s) rüyamda gördüm. Sanki elimde bir yelpaze ile huzurunda onu rahatlatıyordum. Önünde durup ona eza veren şeyleri ondan uzaklaştırdım. Bu rüyamı rüya tabircisine sorduğumda bana 'sen Peygamber'i (s.a.s.), ona isnad edilecek yalanlardan koruyacaksın' diye yorumladı.

²⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 1318; Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 12; Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, s. 127.

²⁶ Sandıkçı, a.g.e., s. 5-6; Mehmet Eren, Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları, Nükte Kitap, Konya 2003, s. 32-34; A'zamî, "Buhârî", *DİA*, VI, s. 368.

²⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 11

²⁸ Sandıkçı, a.g.e., s. 17; Mehmet Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1993, VII, s. 114.

²⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 9.

Dolayısıyla bu rüya, *el-Câmiu's-Sahîh*'i tahrîc ve telife beni sevk etmiştir³⁰ demektedir.

Buhârî, *el-Camiu's-Sahîh*'ini on altı yılda, altı yüz bin hadisten meydana getirmiş ve onu Allah ile aramda hüccet kıldım³¹ demiştir. Buhârî eserini bitirdikten sonra, o dönemin hadis âlimleri olan Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848), Alî b. el-Medînî (ö. 234/849) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi münekkitlere sunmuş, onlardan dört hadis dışında bütün hadislerin sahîh olduğu dönütünü almıştır.³² *el Câmiu's-Sahîh*'deki hadis sayısı farklı kaynaklara göre değişkenlik arz edebilmektedir. Sebebi ise bazı bâbların kitap olarak kabul edilmesi, bazı hadislerin farklı yerlerde tekrar edilmesi, iki ayrı isnad ile verilen hadislerin ayrı ayrı kabul edilmesi ve farklı *Sahîh* nüshalarından dolayıdır.³³ İbn Hacer el-Askalânî'ye göre eserde muallak ve mütâbi'lerin dışında mükerrerleriyle birlikte 7397 hadis, 1341 muallak rivâyet, 341 adet de mütâbi' bulunmakta, böylece hadislerin toplamı 9082'ye ulaşmıştır.³⁴

Öte Yandan Buhari, *el Câmi'us-Sahîh*'in yanı sıra başka eserler de telif etmiştir. Bu eserleri; *et-Târîhu'l-Kebîr*³⁵, *et-Târîhu'l-Evsat*³⁶, *et-Târîhu's-Sağîr*³⁷, *Kitâbü'l-Künâ*³⁸, *el-Edebü'l-Müfred*³⁹, *Kitâbü'd-Du'afâ'i's-Sağîr*⁴⁰, *et-Târîh fi*

³⁰ Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ*, I, s. 74; İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 9.

³¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 405.

³² İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 10.

³³ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 256; Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, VII, s. 115.

³⁴ Kandemir, a.g.md., VII, s. 115.

³⁵ Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'ten önce yazdığı bu kitap sahasının ilk eserlerinden biri olup burada sahâbeden kendi şeyhlerine gelinceye kadar 13.000'e yakın râvinin güvenilirlik derecesini tespit etmiştir. *et-Târîhu'l-Kebîr* Dâru'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye tarafından dört büyük cilt (sekiz cüz) halinde (1361-1364) Haydarabad'da basılmıştır. Ayrıca Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye ve Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye tarafından eserde geçen şahısların ve hadislerin fihristi hazırlatılarak (1987) Beyrut'ta iki cilt halinde yayımlanmıştır. Bkz. A'zamî, "Buhârî", *DİA*, VI, s. 371.

³⁶ *Târîhu'l-Kebîr*'in bir muhtasarı olduğu anlaşılmağa beraber eserin tam olarak günümüze geldiği bilinmemektedir. Çok eksik bir nüshası Hindistan'da mevcuttur. (Bankipür 12/32, nr. 687,56 varak). Bkz. A'zamî, a.g.md., VI, s. 371.

³⁷ *Târîhu'l-Kebîr*'in bir hulâsası olup râvileri *et-Târîhu'l-Kebîr*'deki gibi alfabetik olarak değil vefat tarihlerine göre ele almakta ve onlar hakkında diğer eserlerinde rastlanmayan bilgiler vermektedir. Eser Muhammed el-Ca'ferî tarafından Allahâbâd'da (1906, taşbaskısı) ve Ahmedâbâd'da (1907) Mahmûd İbrâhîm Zâyed tarafından da Kahire'de (1976-1977) iki cilt halinde yayımlanmıştır. Bu çalışma, Yûsuf el-Maraşalî tarafından içindeki hadislerin fihristi yapılarak Beyrut'ta (1986) yeniden basılmıştır. Bkz. A'zamî, a.g.md., VI, s. 371.

³⁸ *Târîhu'l-Kebîr*'i tamamlayıcı mahiyette olan bu eser, isimlerinden çok künyeleriyle tanınan 1000 kadar râvi hakkında kısa bilgiler vermektedir. Kitabın sonunda Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî'nin eseri tanıtan bir yazısı bulunmaktadır. İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin *Beyânü Hatâ'i Muhammed b. İsmâil el-Buhârî fi Târîhih* adlı eseriyle birlikte Haydarâbâd'da (1941) basılmıştır. Bkz. A'zamî, "Buhârî", *DİA*, VI, s. 371.

*Ma'rifeti Ruvvâti'l-Hadîs*⁴¹, *et-Tevârîh ve'l-Ensâb*⁴², *Kitâbü Halki Ef'ali'l-İbâd*⁴³, *Ref'u'l-Yedeyn fi's-Salât*⁴⁴ ve *Kitâbü'l-Kirâati Halfe'l-İmâm*'dir.⁴⁵

³⁹ *Câmiu's-Sahîh*'te bulunmayan güzel ahlâka dair bazı hadisleri de ihtiva eden ve 644 bâb içinde 1322 hadisi toplayan eser Hindistan'da (1886), Agra'da (1888), İstanbul'da (1888-1891) ve Muhammed Fuâd Abdülbâki'nin tahkikiyle Kahire'de (1955) yayımlanmıştır. Bkz. A'zamî, a.g.md., VI, s. 371.

⁴⁰ İbrahim ismiyle başlamakta ve 418 râviyi ihtiva etmektedir. Buhârî'nin daha önce zikredilen kitaplarına nispetle oldukça küçük hacimli olup alfabetiktir. Eser Agra'da (1323), Allahâbâd'da (1325), Bûrân ed-Dânâvî'nin tahkikiyle Beyrut'ta (1984), Abdülazîz İzzeddîn es-Seyrevân tarafından *el-Mecmû' fi'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn* adıyla ve Nesâî ile Dârekutnî'nin *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn* adlı eserleriyle birlikte Beyrut'ta (1985) ve Mahmûd İbrâhîm Zâyed'in tahkikiyle Nesâî'nin *Kitabü'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*'i ile birlikte yine Beyrut'ta (1986) yayımlanmıştır. A'zamî, a.g.md., VI, s. 371.

⁴¹ Bu eserde Buhârî'nin diğer tarih kitaplarına nispetle oldukça küçük hacimli olup Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır (Medine, nr, 524,18 varak). Bkz. A'zamî, a.g.md., VI, s. 371.

⁴² Bazı önemli şahsiyetler hakkında bilgiler ihtiva eden eserin diğer kitaplarda olduğu gibi belli bir metodu yoktur. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur (III. Ahmed, nr, 2969, vr. 382-399). Bkz. A'zamî, a.g.md., VI, s. 371.

⁴³ Kullanın diğer fiilleri gibi Kur'ân'ı telaffuz edişlerinin de mahlûk olduğunu ortaya koymak maksadıyla yazılan eser, Muhammed Şelsulhak el-Azîmâbâdî tarafından Delhi'de (1888), Ali Sâmî en-Neşşâr ile Ammâr et-Talîbî tarafından *'Akâidü's-Selef* adlı eser içinde (1970), daha sonra müstakil olarak Beyrut'ta yayımlanmıştır. Bkz. A'zamî, a.g.md., VI, s. 371.

⁴⁴ Namazda rükûa varırken ve rükûdan kalkarken tekbir almanın sünnet olduğuna dair eser, Urduca tercümesiyle birlikte Kalküta'da (1840), *Tenvîru'l-'Ayneyn bi Ref'i'l-Yedeyn fi's-Salât* adıyla Delhi'de (1881), *Hayru'l-Kelâm fi'l-Kirâati Halfe'l-İmâm* ile birlikte Kahire'de ve Ahmed eş-Şerîf tarafından *Kurratü'l-'Ayneyn bi Ref'i'l-Yedeyn fi's-Salât* adıyla Kuveyt'te (1983) basılmıştır. Bkz. A'zamî, a.g.md., VI, s. 371.

⁴⁵ Ehl-i Re'y'in görüşlerinin aksine farz namazlarda imâmla beraber cemâatin de Kur'ân okumasının gerekli olduğunu savunan eser, *Hayru'l-Kelâm fi'l-Kirâati Halfe'l-İmâm* adıyla ve Urduca tercümesiyle birlikte Delhi'de (1840), Kahire'de (1902) ve Beyrut'ta (1985) yayımlanmıştır. Bkz. A'zamî, a.g.md., VI, s. 371; Buhârî'nin bunlardan başka el-'Akide (*et-Tevhid*), *Ahbâru's-Sifât*, *Kadâya's-Sahâbe ve't-Tâbiîn*, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, *Kitâbü'l-'Atîk*, *el-Eşribe*, *el-Hibe*, *el-Vuhdân* (sadece bir hadis rivâyet eden sahâbîlere dair), *el-Mebsût*, *el-İlel*, *el-Fevâid*, *el-İtisâm*, *Kitâbü Eshâbi'n-Nebî*, *Kitâbü Esmâi's-Sahâbe*, *el-Câmiu's-Sağîr*, *el-Câmiu'l-Kebîr*, gibi eserlerinin bulunduğu, hocalarının adlarını yazdığı bir *Meşyeha*'sı olduğu eserlerindeki ifadelerden ve kaynaklardan anlaşılmaktadır. Buhârî'nin üç râvi ile Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaşan rivâyetlerini ihtiva eden *es-Sülâsiyyât* daha sonraları tertip edilmiştir. Bkz. A'zamî, a.g.md., VI, s. 371.

1.4. Müslim b. el-Haccâc ve *el-Câmiu's-Sahîh* Adlı Eseri

Ebü'l-Hüseyn künyesiyle anılan Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Nîşâbûr'da dünyaya gelmiştir. Doğup büyüdüğü Nîşâbûr'a nisbetle en-Nîşâbûrî diye anılmıştır.⁴⁶ Farklı tarihler zikredilse de genel kabüle göre 206/821'de doğmuştur.⁴⁷ İlim sahibi bir aileye mensup olan Müslim, ilk tahsilini babası Haccâc b. Müslim'den almıştır.⁴⁸ Dönemin ilim geleneğine uyarak küçük yaşlarda Kur'ân hıfzını tamamladıktan sonra Arap edebiyatının çeşitli dallarında tahsil görmüştür.⁴⁹ Hadis öğrenimine on iki yaşlarında başlayan Müslim, ilk hadis sema'nı *el-Muvâtta* râvilerinden Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî'den almıştır.⁵⁰ İlk ilim yolculuğu ise hicrî 220'de hacetmek üzere gittiği Mekke'yedir. Burada en yaşlı hocası Ka'nebî'den (ö. 221/836) hadis dinlemiştir.⁵¹ Müslim geçimini ticaretle sağlamış, nitekim elbise veya kumaş ticareti yaptığından kendisine "bezzâz" denilmiştir.⁵² Ticaretle uğraşması onu ilimle iştigalden alıkoymamış dükkânında öğrencilerine hadis dersleri vermiştir.⁵³ Hayatının büyük bölümünü ilmî yolculuklarda geçiren Müslim, tahsilini bitirdikten sonra Nîşâbûr'a geri dönmüş,⁵⁴ 261/847'de bir hadisi araştırmakla meşgulken Nîşâbûr'da vefat etmiştir.⁵⁵

Müslim yardım severliğinden dolayı "Nîşâbûr'un cömerdi" diye de anılırdı ve sabırlı, azimli, çalışkan bir kimseydi.⁵⁶ Şah Velîyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), onun hayatı boyunca kimsenin gıybetini yapmadığından ve kimseyi incitmediğinden

⁴⁶ Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Zekî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, (Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1983, XXVII s. 499; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 558; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, s. 113.

⁴⁷ İbnü's-Salâh, Ebü Amr Osman b. Abdîrahmân eş-Şehrezûrî, *Siyânetü Sahîhi Müslim mine'l-İhlâli ve'l-Galat ve Himâyetühû mine'l-İskâti ve's-Sakat*, (Thk. Muvaffak b. Abdullah), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1984, s. 64; İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut, t.y., V, s. 195.

⁴⁸ Nûristânî, Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal ilâ Sahîhi'l-Îmâm Müslîm*, Mektebetü'ş-Şuûni'l-Fenniyye, Kuveyt 2007, s. 17.

⁴⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 558.

⁵⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 558.

⁵¹ Ebü Mes'ûd, *Kitâbü'l-Ecvibe li'ş-Şeyh Ebü Mes'ûd: 'amma Eşkalü'ş-Şeyh ed-Dârekutnî 'ala Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, (Thk. İbrâhim b. Alî b. Muhammed Âli Küleyb), Dâru'l-Varrâk, Riyad 1998, s. 24; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 558.

⁵² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, s. 115.

⁵³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 570.

⁵⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 558.

⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, Ebü Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târihu Bağdâd*, (Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1980, XXVII, s. 507; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 564.

⁵⁶ Meşhûr b. Hasan, Ebü Ubeyde Âli Selmân, *el-Îmâm Müslim b. el-Haccâc*, Dâru'l-Kalem, Dîmâşk 1994, s. 27.

bahsetmektedir.⁵⁷ Bunun yanı sıra hakkında anlatılanlar Müslim'in cesur, güvenilir, vefalı, hakkı ve haklıyı her daim savunan bir kimse olduğunu göstermektedir.⁵⁸ Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli'den çekinen bazı devlet adamları ve âlimler Buhârî'ye cephe aldığında Müslim onu savunmuş ve onunla arkadaşlığa devam etmiştir.⁵⁹ Nitekim bahsi geçen siyasi olaylar sebebiyle hocası Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli talebelerine Buhârî ile görüşmeyi yasakladığında herkes onun etrafından dağılıp giderken Müslim ilmini takdir ettiğini ifade ederek onu savunmuştur. Hatta Zühli'nin "Kim mes'eletü'l-lafz konusunda Buhârî'nin fikrine sahipse bizim meclisimizden ayrılınsın" demesi üzerine Müslim meclisi terk etmiş ve ondan yazdığı hadisleri bir çuvala koyarak Zühli'ye iade etmiştir.⁶⁰ Müslim hocası Buhârî'yi terk etmeyerek vefasını göstermiştir. İlginçtir ki Müslim'in bu vefalı tavrı dönemin temayüz eden âlimleri tarafından takdir görmemiştir. Ebû Kurayş el-Hâfız (ö. 313/926) şöyle bir anekdot anlatmaktadır: "Ebû Zür'a'nın yanındaydık. Müslim b. el-Haccâc geldi ve ona selam verdi. Bir süre oturdu ve hadis müzakere ettiler. Gittiğinde Ebû Zür'a'ya, 'Bu 4000 hadisi *Sahîh*'inde topladı!' dedim. Ebû Zür'a ise 'Diğerlerini niçin terketti? Bu akıl kârı değil. Şayet Muhammed b. Yahyâ'yı (Zühli) idare edebilseydi, adam olurdu.' dedi."⁶¹ Görüldüğü üzere bu durum Müslim'in eleştirilmesine sebep olmuştur.

Hadis ilmi ve diğer ilimlerin tahsili için o, zamanın ilim merkezleri olan Horasân, Mekke, Medine, Irâk, Basrâ, Belh, Bağdât, Kûfe, Re'y, Mısır ve Şâm gibi şehir ve bölgelere seyahatlerde bulunarak birçok âlimden ders almıştır. İlmî seyahatleri esnasında kendilerinden istifade ettiği ve ders aldığı hocaları arasında İsmâil b. Ebî Üveys (ö.226/840), Yahyâ b. Yahyâ et-Temimî, Saîd b. Mansûr (ö.227/841), Ahmed b. Yunûs (ö. 227/841), İshâk b. Râhuye, Muhammed b. Mihrân el-Cemmâl (ö. 239/853), Kuteybe b. Sa'îd, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi önemli hadis âlimleri bulunmaktadır. Onun talebeleri arasında Tirmizî, İbn Huzeyme, Ebû

⁵⁷ Dihlevî, Abdülazîz b. Şâh Veliyyullah, *Büstânül Muhaddisîn*, (Trc. Ali Osman Koçkuzu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1986, s. 191.

⁵⁸ Meşhûr b. Hasan, *el-İmâm Müslim*, s. 28.

⁵⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibü't-Tehzib*, X, s. 226.

⁶⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 572.

⁶¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 571.

Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), Ahmed b. Seleme (ö. 286/899), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) gibi büyük hadis âlimleri bulunmaktadır.⁶²

İmam Müslim eserini *el-Müsnedü's-Sahîh* diye isimlendirmiş olsa da eser *Sahîh-i Müslim* diye meşhur olmuştur. Sadece sahîh hadisleri toplamak üzere yazılmış ve bu şekilde isimlendirilmiştir.⁶³ Müslim eserini hocalarından bizzat işittiği 300.000 hadis arasından seçerek tasnif ettiğini ifade etmiş⁶⁴ ve insanlar iki asır boyunca hadis yazsalar bile dönüp dolaşıp varacakları yerin bu *Müsned* olacağını söyleyerek çalışmasının kıymetine işaret etmiştir.⁶⁵

On beş yıl süren bir çalışma sonucunda hicrî 250 yılında tamamladığı eserini hocası Ebû Zür'a er-Râzî'ye (ö. 264/878) takdim etmiş, onun illetli bulunduğu hadisleri çıkarmış, yalnızca sahîh dediklerini kitabına almıştır.⁶⁶ Hatta ona namazla ilgili Ebû Hüreyre rivâyetini sahîh kabul ettiği halde neden kitabına almadığı sorulunca “Bana göre sahîh olan bütün haberleri bu kitaba almadım. Buraya yalnızca üzerinde icma edilen hadisleri aldım.”⁶⁷ diyerek ilmî hassasiyetini ve geleneğe bağlılığını ortaya koymuştur. Bu sebeptir ki eseri çokça takdir görmüş ve dönemin büyük muhaddisi Buhârî'nin eseri ile mukayese edilmiştir. Hatta Ebû Alî en-Nisâbûrî (ö. 349/960) “Gök kubbe altında, Müslim'in kitabından daha sahîhi yoktur.”⁶⁸ demek suretiyle Müslim'in eserini Buhârî'nin *Sahîh*'ine takdim etmiştir.

Sahîh'te “kitab” adını taşıyan 54 bölüm ve 1330 bâb bulunmaktadır. Müslim eserini konularına göre tasnif etmiş, bölüm adlarını belirlemiş ancak bâb başlıklarını o yazmamıştır. Bunu hangi sebeple yaptığı bilinmemektedir.⁶⁹ *Sahîh-i Müslim*'in bâb başlıkları İmam Nevevî'ye (ö. 676/1277) aittir. Ahmed b. Seleme'nin belirttiğine göre eserdeki hadis sayısı 12.000 dir. Zehebî (ö. 748/1348) ise bu rakamın mükerrerlerle birlikte olduğunu belirtmiş ve hadis sayısının tekrarsız 3033 olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰

⁶² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 562-563.

⁶³ Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, (Thk. Halîl Me'mun Şihâ), Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2009, I, s. 128.

⁶⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 565.

⁶⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 568.

⁶⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 568.

⁶⁷ Nevevî, *Şerhü'l-Müslim*, IV, s. 343.

⁶⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 566; İbn Hâcer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 12.

⁶⁹ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 102.

⁷⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, s. 566; a. mlf. *Tezkire*, II, s. 589.

Müslim'in *el-Câmiu 's-Sahîh* 'inden başka rivâyet ve dirâyet ilimleriyle ilgili de pek çok kitabı mevcuttur. Bu eserler; *Kitâbü'l-Künâ ve'l-Esmâ*⁷¹, *el-Münferidât ve'l-Vuhdân*⁷², *et-Tabakât*⁷³, *Kitâbü't-Temyîz*⁷⁴ ve *İntihâbü Müslim ' alâ Ebî Aḥ med el-Ferrâ*'dır.⁷⁵

⁷¹ Kitabın Zâhiriyye Kütüphanesinde bulunan pek çok yazmasındaki isim bu şekildedir. Ancak söz konusu eser kaynaklarda *el-Esâmî ve'l-Künâ*, *el-Esmâ ve'l-Künâ*, *el-Künâ* gibi farklı isimlerle geçmekte ve her birinin başka eserler olduğu vehmine düşürmektedir. Ancak hepsi tek bir kitaptır. Söz konusu eser Zâhiriyye Kütüphanesindeki yazmaları esas alınarak bu isimle iki kere neşredilmiştir. Birincisi Suriye'de Mutâ et-Tarâbîşî'nin mukaddimesiyle birlikte Zahirîye'deki nüshanın tıpkıbasımı olarak yayımlanmıştır (Dâru'l-Fikr, 1984). İkincisi ise Abdurrahîm Muhammed el-Kâşgarî'nin tahkikini yaparak yüksek lisansını gerçekleştirdiği çalışmanın neşridir. (Medine, I-II, 1984) Eser isminden de anlaşılacağı üzere rivâyet zincirinde isimleriyle tanınan râvilerin bazı senedlerde künyeleriyle anılması veya künyeleriyle bilindiği halde isimleriyle zikredilmesinden kaynaklanan karışıklığı gidermek amacıyla yazılmıştır. Dört cilttir ve Mekkî b. Abdân tarafından Müslim'den rivâyet edilmiştir. Bkz. Sübkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali Abdilkâfi, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, (Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî -Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru Hicre, Cize 1992, II, s. 225.

⁷² Eser kendilerinden sadece bir râvinin rivâyette bulunduğu bazı sahâbe veya tâbiîn hakkındadır. Eser üzerinde Hüseyin Alî Hasan Batî yüksek lisans çalışması yapmıştır. (1983, Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye Külliyyeti Usûli'd-Dîn) Abdülgaḥfâr Süleyman el-Bündârî ve Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl tarafından neşredilmiştir. (Beyrut 1988) A'zamî, *el-Evhâd, el-Vuhdân ve Men leyse lehû illâ râvin vâhid* isimleriyle Müslim'e atfedilen eserlerin aslında bu kitap olduğunu ve âlimlerin kitabın isminde ihtilaf ettiğini söylemektedir. Bkz. A'zamî, *Menhecü'n-Nakd İnde'l-Muhaddisîn: Neş'etühû ve Târihuḥ*, Mektebetü'l-Kevser, Riyad 1990, s. 158

⁷³ Kaynaklarda *Tabakâtü't-Tâbi'in*, *Tabakâtü'r-Ruvvât*, *Esmâ'ü'r-Ricâl* gibi farklı isimlerle de geçen eser Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan b. Mahmûd b. Selmân tarafından neşredilmiştir. (Riyâd, 1991) Eserde Medineliler, Mekkeliler, Küfeliler, Basralılar, Şamlılar ve Mısırlılar sıralamasına göre sahâbe ve tâbiîn râvilerinden 2246 kişi sıralanmaktadır. Söz konusu eseri İbn Hayr el-İşbilî Ebû Saîd el-Belhî vasıtasıyla Müslim'den rivâyet etmektedir. Bir nüshası İstanbul'daki III. Ahmed Kütüphanesinde mevcuttur. (nr. 624, vr. 289-297). Bkz. A'zamî, *Menhecü'n-Nakd*, s.158.

⁷⁴ Muhaddislerin hadis tenkidindeki metotlarını ele alan eserin bir kısmı kaybolmuş, Muhammed Mustafâ el-A'zamî geniş bir mukaddimeyle birlikte yayımlamıştır. (Riyad 1976-1982). Bkz. Kandemir, "Müslim b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Aansiklopedis*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, XXXII, s. 93.

⁷⁵ Müslim'in, hocası Ahmed el-Ferrâ'nın rivâyetlerinden seçip derlediği bu çalışmayı İbn Hacer el-Askalânî kendi hocalarından okumuş ve eserin rivâyeti hakkında bilgi vermiştir. Bkz. Kandemir, a.g.md., *DİA*, İstanbul, XXXII, s. 94.

BİRİNCİ BÖLÜM

İCMÂ VE TELAKKÎ Bİ'L-KABÛL KAVRAMLARI

Sahîhayn üzerinde icmâ meselesine başlamadan önce icmâ ve telakkî bi'l-kabûl kavramlarından bahsetmek gerekmektedir. Zira bu kavramlar bu meyanda konuşan herkesin ortak kullandıkları terimler olup meselenin vuzuha kavuşması için önem arz etmektedir. Çünkü *Sahîhayn* üzerinde icmâ fikrini dile getiren âlimlerin görüşlerine baktığımızda, onların bu görüşlerinin güç ve bağlayıcılıkları, icmân temeli olan “ümmetin hata üzerinde birleşmeyeceği” ilkesidir.

Telakkî bi'l-kabûl, bilhassa *Sahîhayn*'daki mevcut rivâyetlerin sıhhati ve bilgi değeri mevzusu üzerinde gündeme getirilmiştir. Öyle ki, *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati, bilgi değeri ve mertebesi üzerinde yapılan münakaşalara son noktayı koymak veya münakaşaya yer olmadığını belirtmek için, *Sahîhayn* hadislerinin telakkî bi'l-kabûle mazhar olduğu ifade edilmiş ve icmâ gibi bağlayıcılığının olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

İcmân tanımı, türleri ve bağlayıcılığı ile bir çeşit icmâ şeklinde kabul gören telakkî bi'l-kabûlun tanımı, kapsamı ve anlamı ile bu iki kavramın birbiriyle olan ilişkileri incelenecektir. Zira bu kavramların *Sahîhayn* üzerinde oluştuğu ifade olunan icmâ ile irtibatının tesbiti önem arz etmektedir.

1. İcmâ Kavramı

İcmâ kavramı başlığı altında icmân sözlük ve istilahî anlamı, icmân kısımları, icmân kaynaklık değeri ve inkârı, icmân gerçekleşmesine dair bazı itirazları ele alıp, akabinde de icmâ hakkında kısa bir değerlendirme yapacağız. Ayrıca *Sahîhayn* üzerinde iddia edilen icmân şer'î bir icmâ olup olmadığının tespiti için de bu meseleyi usûli icmâ üzerinden ele almaya çalışacağız.

Şer'î kaynaklar arasında üçüncü sırada yer alan icmâ, furû-i fikh kitaplarında birçok şer'î-hukûkî hükmün meşrûiyet temelini göstermek üzere başvuru olan önemli bir kaynaktır. Usûl-ü fikhin tedvin edilmesiyle birlikte literatürde icmâa özel bir önem verilmiş; kaynak değeri, dayanakları, hükmü gibi mevzular üzerinde geniş bir biçimde durulmuş ve bir icmâ teorisi oluşturulmaya çalışılmıştır.⁷⁶

⁷⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, “İcmâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, XXI, s. 417.

Müslüman âlimlerin şer‘î-amelî bir meselenin hükmü üzerinde ittifak etmelerini ifade eden icmâ,⁷⁷ İslâm dininin külli ve şer‘î delillerinden biridir. İcmâ senedinin bazen nasslardan (Kur‘ân ve Sünnet) naklî bir delil⁷⁸ bazen de kıyâs, örf ve mesâlih gibi ictihadî bir delil olmasından dolayı⁷⁹ direkt hadisle alakası olmayıp, İslâm hukukunun en temel ve en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Ayrıca icmâın usûlcüler tarafından birçok yönden taksiminin yapılması, farklı tür ve hükümlerinin olmasından ötürü birden çok alt konusu ve detayları bulunmaktadır.⁸⁰

Sözlükte niyet etmek, bir işe azmetmek, bir işin yapılması hususunda kesin kararlı olmak, bir hususta fikir birliği /ittifak etmek⁸¹ gibi anlamlara gelen icmâ, fıkıh usûlü ıstılâhında ise, “Hz. Rasûlullah (s.a.s.)’ın ümmetinden olan müctehid âlimlerin, O’nun (s.a.s) vefatından sonraki herhangi bir asırda şer‘î-amelî bir mesele üzerinde fikir birliği (ittifak) etmeleri”⁸² anlamında kullanılmaktadır. Dinî bir bağlayıcılığı olan bu ittifakın gerçekleşebilmesi için de verdiğimiz bu tariftan anlaşılacağı üzere bazı koşullar aranmaktadır. Aşağıda zikredeceğimiz şartların tamamı meydana gelirse icmâ tahakkuk etmiş olur. Bunlar:

a) İttifak edenler Müslüman olmalıdır. Yani şer‘î bir meselede ittifak eden müctehidler Müslüman olması gerekir. Müslüman olmayan müctehidler ittifakı icmâ sayılmadığı gibi bunların ittifakı da Müslümanlar için bir delil teşkil etmez. Ayrıca bidatleri küfrü gerektirecek hal ve davranışları olanlar ve hevâ ehli kimseler de

⁷⁷ Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfû Istilâhâtî’l-Fünûn ve’l-Ulûm*, (Thk. Refik el-‘Acem-Alî Dahrûc), Mektebetü Lübnân, y.y., 1996, I, s. 103-104; Hallâf, Abdülvehhâb, *İlmü Usûli’l-Fıkh*, Mektebetü’l-Da‘veti’l-İslâmiyye, y.y., t.y., s. 45; Abdullah Çolak, *İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları*, Hikmetevi Yay., İstanbul 2018, s. 166.

⁷⁸ Ali Pekcan, *Klasik Usûl Düşüncesinde İcmâ Doktrini*, Yediveren Yay., 2009, s. 88; Yunus Vehbi Yavuz, İcmânın Hakikati ve İslâm Teşri’indeki Yeri, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 3, 2004, s. 106.

⁷⁹ Pekcan, a.g.e., s. 89-94; Fahrettin Attar, *Fıkıh Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul 2013, s. 85.

⁸⁰ Dönmez, a.g.md., *DİA*, XXI, s. 425; Ekrem Keleş, *İslâm Hukukun Kaynağı olarak İcmâ*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994, s. 136-145.

⁸¹ Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi’l-Usûl*, (Thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2010, s. 219; Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır et-Türkî, *el-Bahru’l-Muhît fî Usûli’l-Fıkh*, (Thk. Abdülkâdir Abdullah el-A’nî), Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt 1992, IV, s. 435; Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid, eş-Şerîf, *Mu‘cemü’t-Ta‘rîfât*, (Thk. Muhammed Sıddîk el-Mişâvî), Dâru’l-Fâdîle, Kahire, t.y., s. 11; Zuhaylî, Vehbe, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, Dâru’l-Fıkr, Beyrut 1995, s. 46; Şa‘bân, Zekiyüddîn, *Usûlü’l-Fıkhî’l-İslâmî*, el-Mektebetü’l-Hanefiyye, İstanbul, t.y., s. 87.

⁸² Ebû Zehrâ, Muhammed, *Usûlü’l-Fıkh*, Dâru’l-Fıkrî’l-Arabî, Kahire, t.y., s. 198; Şa‘bân, a.g.e., s. 88; Dönmez, a.g.md. XXI, s. 417.

icmâ ehli olarak addedilmezler. Zira bu gibi kimseler Müslüman değillerdir.⁸³ Burada dikkat çeken husus şudur: İcmâ ile alakalı delillerde, hususiyetle “ümmeti Muhammed” ibaresi belirtilerek, bu tabirle Müslüman ümmetinin delâlet (hata) üzerine asla birleşmeyeceği ifade edilmekte; yani hatadan korunmuş olma vasfı sadece Hz. Peygamber (s.a.s.)’in ümmetinden olanların görüş birliği için kullanılmaktadır.

b) İttifak eden kişilerin müctehid olmaları gerekir. Yani Kur’ân ve sünneti, nesih-mensûhu iyi derecede bilen, şer’î hükümleri kaynaklarından çıkarabilme melekesine sahip, adâletli, temyiz kudretini haiz ve ergen olmalıdır. İster menfi ister müspet olsun, avamın ve ictihad mertebesine ulaşmamış kimselerin fikirleri icmâ etkilemez. Zira bu kimseler dinî hükümlerin kaynakları üzerinde görüş belirtme ehliyetine sahip değildir. Bu durumda fakîhlerin geneline göre, herhangi bir asırda müctehid bulunmadığı takdirde, icmâ meydana gelmeyeceği gibi, sayıları az da olsa bir grup müctehidin varlığıyla da onların ittifakı ile icmâ gerçekleşebilir.⁸⁴

Hanefî usûlcüler başta olmak üzere cumhûru fukahâyâ göre müctehidin âdil olması gerekir. Tekfir edilmiş kişi ise, ictihad etme ehliyetine sahip olmadığı ittifakla sabittir. Ayrıca fâsık ve bidat ehli olan kişiler, fiskını ve bidatını zahiren yaptıkları veya dâîlik⁸⁵ yaptıkları bilindiği takdirde aynı şekilde icmâ ehliyetleri ittifakla düşer. Bu tür şahıslara ve fırkalara bilhassa misal olarak verilen gruplar Şi‘a ve Hâricîler’dir. Onların bu şekilde suçlanmalarının nedeni olarak da ashâbın çoğunu tekfir etmeleri ve onların aracılığıyla bize kadar gelmiş ve bilgi hâsıl olmuş birçok mütevâtir veya meşhûr/müstefiz rivâyetleri inkâr etmeleridir. Bu sebeple onlar avam tabakasından sayılmış, itikatlarına güvenilmediğinden icmâmın gerçekleşmesi noktasında görüşleri nazarı itibara alınmamıştır.⁸⁶

⁸³ Hudârî, Muhammed *Usûlü’l-Fıkh*, el-Mektebetü’t-Ticâriyyeti’l-Kübrâ, Mısır 1969, s. 276; Şinkîtî, Muhammed b. el-Emîn el-Çekenî, *Müzekkire fî Usûli’l-Fıkh*, Mektebetü’l-Ulûmi ve’l-Hikem, Medine 1972, s. 181; Haseballâh, Ali, *Usûlü’t-Teşrî’l-İslâmî*, Dâru’l-Me‘arif, Kahire 1976, s. 117-118. Zuhaylî, *el-Vecîz*, s. 46.

⁸⁴ Zuhaylî, a.g.e., s. 47; Şa‘bân, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 88; Çolak, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 166; Pekcan, *İcmâ Doktrini*, s. 65.

⁸⁵ Dâî; İnsanları kendi din veya mezhebine çağırarak kimse demektir. Bkz. Mustafa Öz, “Dâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1993, VIII, s. 420.

⁸⁶ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 235-236; Âmidî, Alî b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usuli’l-Ahkâm*, (Thk. Abdürrezzâk Afifî), Daru’s-Sumey‘î, Riyad 2003, I, s. 310-328; Seydişehrî, İbnü’l-Emîn Mahmud Esad, *Anahatlarıyla Fıkh Usûlü (Telhisu Usûli’l-Fıkh)*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2011, s. 203; Hudârî *Usûlü’l-Fıkh*, s. 276-277; Şinkîtî, *Müzekkire*, s. 182; Haseballâh, *Usûlü’t-Teşrî*, s. 117; Zeydân, *el-*

c) İcmâ, Hz. Rasûlullah (s.a.s.)'ın vefatından sonraki bir asırda meydana gelmiş olmalıdır. Buna göre müctehidlerin icmâi, Hz. Rasûlullah'ın ölümünden sonra olması gerekir. Zira Hz. Peygamber hayatta iken icmâ olmaz. Çünkü Rasûlullâh (s.a.s.), sahâbenin ittifak ettiği bir hükme muvafakat etmesiyle, hüküm icmâ ile değil onun sünneti ile sabit olur. Örneğin, Rasûlullâh (s.a.s.) sahâbenin üzerinde icmâ ettiği bir meseleye muhalefet ederse, onların icmâi geçersiz olur. Çünkü Nebî (s.a.s.) hayatta iken vahiy devam ediyordu ve icmâa da gereksinim yoktu.⁸⁷ Asır, “az veya çok bir zaman” demektir.⁸⁸ İcmâda, ittifak eden müctehidlerin bir asrın müctehidleri olmaları kâfidir. Bu ittifakın bütün asırlarda tahakkuk etmesi şart değildir. Eğer şart olmuş olsaydı, o zaman kıyamete kadar icmâ kesinlikle meydana gelmez.⁸⁹ Zâhirîler ve kendisinden nakledilen meşhur bir rivâyete göre Ahmed b. Hanbel, bu asrı, “Sahâbe asrı” ile kayıtlamışlardır.⁹⁰

d) İcmâ, şer'î (hukûkî) bir hüküm üzerinde olmalıdır. Üzerinde ittifak edilen meselenin, şer'î bir hüküm olması gerekir. Yani ittifakın konusu, vücûb, hürmet, sıhhat ve fesâd gibi bir meselenin şer'î hükmüne dair olmalıdır. Dinî olmayan veya dinî olsa bile, şer'î olmayan bir hükümde fikir birliği, icmâ sayılmaz. Yani, luğavî, hissî hükümler veya aklî hükümler üzerinde yapılan ittifak şer'î anlamda icmâ sayılmaz.⁹¹ Dolayısıyla mahallî (dinî) konular dışında tahakkuk edilen ittifak, icmâ olarak addedilmezler. Keza, mahallî (dinî) bir hüküm olup da, şer'î bir hüküm ifade etmeyen konular üzerindeki ittifak da icmâ sayılmaz. Yani, şer'î hitap ile idrak olunmayıp his ile veya akıl ile idrak olunan hükümler hakkındaki fikir birliği, icmâ olarak kabul edilmez.⁹² Aklî, lügavî, tıbbî v.b. mevzulardaki ittifak da icmâ sayılmaz.⁹³ Ayrıca, tarihî olaylar, ileride vukû bulacak olaylar üzerinde gerçekleşen fikir birliği fikhî anlamda icmâ olarak nitelendirilmez.⁹⁴ Allah'ın varlığı,

Vecîz, s. 180; Zuhaylî, *el-Vecîz*, s. 24; Mehmet Ali Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar Yay., İstanbul 2009, s. 85-87.

⁸⁷ Hasebellâh, *Usûlü't-Teşrî*, s. 118; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 181; Zuhaylî, a.g.e., s. 47.

⁸⁸ Seydişehrî, *Fıkıh Usûlü*, s. 200.

⁸⁹ Seydişehrî, a.g.e., s. 200; Şınkîti, *Müzekkire*, s. 184; Haseballâh, *Usûlü't-Teşrî*, s. 118.

⁹⁰ Şınkîti, a.g.e., s. 184; Haseballâh, a.g.e., s. 118.

⁹¹ Seydişehrî, a.g.e., s. 200; Hudarî, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 281; Haseballâh, a.g.e., s. 119; Zeydân, a.g.e., s. 181; Zuhaylî, a.g.e., s. 47; Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 89.

⁹² Seydişehrî, a.g.e., s. 200; Zeydân, a.g.e., s. 181; Zuhaylî, a.g.e., s. 47; Şa'bân, a.g.e., s. 89.

⁹³ Seydişehrî, a.g.e., s. 200; Zeydân, a.g.e., s. 181; Zuhaylî, a.g.e., s. 47; Şa'bân, a.g.e., s. 89.

⁹⁴ Sadru's-Şerî'â, Ubeydullah b. Mes'ûd, *et-Tevdih fi Halli Gavâmizi't-Tenkîh*, Şeriketi Sahâfiyyeti Osmâniyye, İstanbul 1893, II, s. 41; Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferrâmurz b. Alî b. Muhyiddîn, *Mir'âtü'l-Usûl fi Şerhi Mirkâti'l-Vüsûl*, y.y., İstanbul 1895, s. 420-421.

peygamberliğin ispatı gibi itikada ait olan esaslar icmâ ile sabit olmaz. Şer'î delillerden istinbâtı mümkün olmayıp, sadece Şâri'-i Mübîn'in açıklamasına bağlı bulunan âhîret halleri, kıyâmet alâmetleri gibi mevzular da icmâ ile bilinmez. Bunlar ancak şâri'in bildirmesine bağlıdır.⁹⁵

e) Bütün müctehidlerin fikir birliği etmiş olması gerekir. Herhangi bir meselenin hükmü konusunda çoğunluğu teşkil eden müctehidler fikir birliği etmiş olsa -o hükme muhalif davranan kişilerin sayısı ne kadar az olursa olsun- fukahânın cumhûruna göre bu icmâ kabul edilmez. Zira görüşü doğru olan bir kişi, çoğunluğun karşısında muhalefet eden tarafta olması mümkündür. Sadece Medine ehli, Ehl-i Beyt, dört halife, Kûfe ve Basrâ ehli, ya da sadece Mekke-Medine ehlinin üzerinde ittifak ettiği mevzular icmâ olarak addedilemez.⁹⁶ Bir takım ulemâya göre ise, icmâa katılan çoğunluğun bir meselenin hükmü üzerinde ittifak etmeleri ile icmân meydana gelebileceği kanaatindedir.⁹⁷ Bazı bilginler de bu şekilde meydana gelen bir ittifakı icmâ olarak saymakta ve dinde bir hüccet olarak görmekteler.⁹⁸

Ulemâ arasında böyle bir farklılığın bulunmasının temelinde yatan mantık, icmâa konu olan meselenin keyfiyetidir. Çünkü Hanefî usûlcüler başta olmak üzere diğer mezhep usûlcüleri icmâi iki kısma ayırdıkları gibi ona katılan ehlini de iki kısma taksim etmişlerdir. Bu fakîhlere göre bütün Müslümanların bilmesi gereken (umûm-u belvâ) hallerde icmân meydana gelmesi için hem avam hem de havasın görüş ve kararları birlikte dikkate alınır. Herkesi değil de sadece havasın bilmesini ilgilendiren mevzularda ise avamın iradesine itibar edilmeyerek sadece ulemânın iradesine bırakılır. Diğer taraftan konunun ictihada açık olup olmaması karşıt görüşün belirttiği iradenin Kur'ân ve Sünnet'e aykırı olup olmadığı durumları da zıt görüşün ve görüşlerin icmâi etkileyip etkilemediği noktasında ihtilafta önemli bir husustur.⁹⁹

Tanımdan anlaşılacağı üzere icmâ, mükellefi bağlayan vücûb, hürmet, sıhhat ve fesâd gibi şer'î-amelî bir meselenin hükmü konusu hakkında olmalıdır. Oysa *Sahîhayn* üzerinde var olduğu iddia edilen icmâa bakıldığında bu iki eser ve onların

⁹⁵ Züheyr, Muhammed Ebû Nûr, *Usûlü'l-Fıkh*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, Kahire 1987, III, s. 157.

⁹⁶ Zuhaylî, *el-Vecîz*, s. 47; Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 88; Pekcan, *İcmâ Doktrini*, s. 65-70; Yavuz, *İcmân Hakikati*, s. 89; Çolak, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 166.

⁹⁷ Amidî, *el-İhkâm*, I, s. 310; Şa'bân, a.g.e., s. 88-89.

⁹⁸ Amidî, *el-İhkâm*, I, s. 310; Şa'bân, a.g.e., s. 88-89.

⁹⁹ Gazzâlî, *el-Mustafâ*, s. 228; Amidî, *el-İhkâm*, I, s. 262; Seydişehrî, *Fıkh Usûlü*, s. 203-204; Yargı, *Sünnetin Dindeki Yeri*, s. 84-89-93.

ihativa ettiği hadislerin sıhhati, bilgi değeri ve mertebesi hakkındadır. Dolayısıyla usûlde işlenen icmân konusu şer‘î-amelî bir mesele iken, *Sahîhayn* üzerinde iddia edilen icmân konusu bunlardaki hadislerin tashihi hakkındadır.

İcmân gerçekleşme şartlarına baktığımızda *Sahîhayn* üzerinde icmâ, tanımda sergilenen iki şartla uyuşmamaktadır. Birincisi icmâa katılacak bütün müctehidlerin ittifakından bahsedilmektedir. (İstisnasız herkesin icmâa katılmasını şart koşanlar olduğu gibi çoğunluğun icmânın geçerli olduğunu söyleyenler de olmuştur.)¹⁰⁰ İcmân gerçekleşmesinde bu şartın varlığı *Sahîhayn* üzerinde icmâ iddiasını tartışılır kılmıştır. Çünkü *Sahîhayn* üzerinde icmân olduğunu söyleyen âlimlerin varlığına karşın, bu iki eserin ihtiva ettiği hadislere, henüz müellifleri hayatta iken tenkidler yöneltilmiş ve bu tenkidler günümüzde de devam etmiştir. Dolayısıyla *Sahîhayn*’ın telif edildiği asırdan itibaren bu iki kitab üzerinde icmân olduğunu savunan âlimler olduğu gibi bunu reddedenler ve onlardaki hadisleri çeşitli yönlerden kritik eden âlimler de olagelmıştır. İkincisi ise icmâa konu olacak mevzunun şer‘î-amelî bir mesele üzerinde olmasıdır. Ancak *Sahîhayn*’ın ihtiva ettiği hadislerin tamamının şer‘î-amelî kabilinden olduğunu söylemek mümkün değildir.

1.1. İcmân Kısımları

İcmâ, oluşumu/meydana gelişi itibariyle sarîh¹⁰¹ ve sükûtî¹⁰² olmak üzere iki kısımdır.¹⁰³

¹⁰⁰ Amidî, *el-İhkâm*, I, s. 310; Şa‘bân, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 88-89.

¹⁰¹ Bu çeşit icmâa “kavli” “azîmet yollu icmâ” da denir. “Azîmet yollu icmâ”, ismini daha ziyade Hanefî mezhebine mensup fakihler istimal etmektedirler. Örneğin; İmâm Şafî, Sarîh icmâ şöyle tarif etmiştir: “Ben veya herhangi bir ilim adamı ‘bu mevzuda icmâ edilmiştir.’ der isek, karşılaştığın her bilgin, mutlaka sana aynı şeyi söyler ve onu öncekilerden öylece nakleder...” Bkz. Şafî, Abû Abdillah Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (Thk. Abdullatif el-Humeym- Mahir Yasin el-Fahl), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2005, s. 443; Şemsü’l-Eimme Serahsî ise; “Bütün âlimlerin kendilerinden duyulan bir sözle veya doğrudan kendi eylemleriyle bir şer‘î bir hüküm üzerinde icmâ etmeleridir şeklinde tanımlamıştır. Bkz. Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlü’s-Serahsî*, (Thk. Ebü’l-Vefâ el-Afğânî), Lücünneti İhyâi’l-Me‘ârifî’n-Nu‘mâniyye, Haydarabad, t.y., I, s. 303.

¹⁰² Bu çeşit icmâa “hükmi”, “itibârî” ve “ruhsat yollu icmâ” da denir. Ruhsat tarifli icmâ tabiri bilhassa Hanefî mezhebine mensup fakihler kullanmaktadır. Sükûtî icmâ İmâm Serahsî şöyle tanımlamıştır: “Bir mesele, bir asrın bazı âlimleri tarafından ortaya atılarak ve yaygınlaşmış olup, söz konusu mesele kendilerine sunulduğu veya ulaştığı halde herhangi bir muhalefette bulunmadan sükût etmeleri durumunda sabit olan icmâa denir.” Bkz. Serahsî, *Usûl*, I, s. 303; Abdulazîz el-Buhârî, sükûtî icmâ “ruhsat yollu icmâ” olarak nitelendirmiş ve şu şekilde tarif etmiştir: “İctihad ehlinde biri, herhangi bir devirde bir meselede üzerinde görüşler istikrar bulmadan önce, bir meselenin üzerinde görüş belirlenir, bu belirlenen hüküm, aynı asırda diğer icmâ ehli buna vakıf olduğu ve kafî derecede düşünme zamanı geçtiği halde sükût ettiği icmâdır. Bkz. Abdülazîz el-Buhârî, Ahmed b. Muhammed,

1.1.1. Sarîh İcmâ

Herhangi bir devirde bir hâdisenin hükmü hususunda bütün müctehidlerin görüşlerini tek tek beyan ederek bir görüş üzerinde ittifak etmeleridir. Şöyle ki, bir mekânda toplu olarak bulunan müctehidlere bir meselenin hükmü arz edildiğinde, oradaki müctehidlerden her biri kendi görüşünü beyan eder, sonra da bir görüş üzerinde birleşirler. Veya farklı mekânlarda bulunan müctehidlere meselenin hükmünün tek tek sorulması ve onların da hüküm hakkında icmâ etmeleridir. Yahut bir mevzu hususunda bir takım müctehidlerin verdiği fetva diğer müctehidlere ulaştığında o müctehidlerin de fetvayı kabul ettiklerini açıkça belirtmeleridir. Veyahut herhangi bir müctehid bir mevzu hakkında muayyen bir hüküm verdikten sonra, diğer müctehidler de bu hükme muttali olduktan sonra bunu sözle, fetvayla ya da kazâî bir hüküm vermekle sarâhaten onaylamalarıdır.¹⁰⁴

Sarîh icmâm hükmü: Usûlcülerin çoğunluğuna göre, bu çeşit icmâ, kat'î bir hüccet olup kendisine muhalefet etmek kesinlikle caiz değildir.¹⁰⁵

1.1.2. Sükûtî İcmâ

Müctehidlerden biri veya bir kaç, bir hâdisenin hükmü hakkında görüşünü açıklar; bu görüş şöhret bulup diğer müctehidler arasında yayıldığı zaman ve üzerinden yeterli bir vakit geçtiği takdirde diğer müctehidler de buna muvafakat ettiklerini veya muhalif olduklarını açıklamadan sükût ederlerse, o takdirde sükûtî icmâ meydana gelir.”¹⁰⁶

Sükûtî icmâm anlaşılması için şöyle bir örneğin sunumu uygun olacaktır: “Hz. Osman (ö. 35/656) (r.a.), Basra şehrinde bulunan bir parça arazisini Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) (r.a.)’a satmış fakat ikisi de bu toprak arazisini görmeden akdi gerçekleştirmişlerdi. Bazıları Hz. Osman’a “Sen bu akitte aldandın” dediler. O, “Ben arazimi görmeden sattığımdan dolayı muhayyerlik hakkım var.” dedi. Bazıları da Talha’ya “Sen bu akitte aldandın” dediler. O da “Benim cayma hakkım var, çünkü

Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî, Matba'atü'ş-Şirketi Sahâfiyyeti Osmâniyye Matbaası, İstanbul 1890, III, s. 229.

¹⁰³ Bazı usûlcüler kendi eserlerinde bu iki nevi dışında mürekkebin icmâdan da bahsederler. Bu usûlcüler Mürekkebin icmâ şü şeklinde tanımlamışlardır: Bir mevzu üzerinde, aynı devirdeki müctehidler arasında bir ihtilaf vâki olduğu ve müctehitlerden herhangi biri, diğerlerin görüşüne karşıt bir görüş belirtmez ise, böylece aralarında ihtilaf olmakla beraber mevzunun bir hususunda icmân gerçekleşmesidir. Esasen bu icmâ, salt bir icmâ biçimi olmayıp, Hanefiler başta olmak üzere birçok usûlcü bunu sükûtî icmâ içerisinde değerlendirmişlerdir. Bkz. Ebû Zehrâ, *el-Vecîz*, s. 207.

¹⁰⁴ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 183; Dönmez, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, TDV Yay., Ankara 2016, s. 107.

¹⁰⁵ Hallâf, *İlmü'l-Usûl*, s. 51; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s. 205; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 184;

¹⁰⁶ Zeydân, a.g.e., s. 184.

görmeden satın aldım.” dedi. Bu hususta aralarında anlaşmazlık çıkınca meselenin halli için Cübeyr b. Mut‘im (ö. 59/679) görevlendirildi. İbn Mut‘im ashâbın huzurunda bu ihtilafta sadece Talha’nın cayma hakkının olduğuna hükmetti. Cübeyr tarafından verilen bu hükme sahâbe dâhil hiç kimse itiraz etmedi. Böylece malı görme muhayyerliğinin sadece müşteriye verilmesi hususunda sükûtî icmâ meydana gelmiş oldu.¹⁰⁷

Sükûtî icmân meydana gelmesi ve insanları bağlayabilmesi için bazı şartlar ileri sürülmüştür. Bunlar:

a) Sükût, gerek görüşün kabulüne gerekse reddine işaret edecek karînelerden uzak olmalıdır. Eğer muvâfakata delalet eden bir karîne mevcutsa, bu sükûtî değil sarîh icmâ olur. Şayet bunun aksi yani reddine delalet eden bir karîne mevcut olursa, o takdirde icmâ kesinlikle meydana gelmez.¹⁰⁸

b) Bahse konu olan görüşten haberdar olunduktan sonra, o hâdiseyi araştırmak ve hâdis hakkında kararını açıklamak için üzerinden belirli bir sürenin geçmesi ve bu süreden sonra sükût edilmesi gerekir. Fakat bu sürenin ne kadar olacağı hakkında, usûlcüler arasında bir ittifakın olduğunu söylemek çok güçtür. Çünkü meselelerin durumu birbirlerine nazaran değişkenlik arz ettiğinden bu süreyi kestirebilmek mümkün değildir. Ayrıca mesele hakkında görüş belirtme süresi de müctehidler arasında farklılık arz etmektedir. Zira her müctehidin meseleyi anlama ve kavrama melekesi aynı olmadığından biri çabuk karara varırken diğeri geç kalabilir.¹⁰⁹

c) İcmâa konu olmuş hadisenin zannî bir delil bulunan meselelerden olması gerekir. Şayet icmâa konu olan mesele hakkında kat‘î bir delil bulunuyor ise bazı müctehidler bu delile aykırı olarak görüş beyan edip diğerlerinin bu görüş karşısında sükût etmeleri onların bu hâdisenin hükmüne muvâfakat ettikleri anlamını

¹⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, Dâru’l-Ma‘rife Beyrut 1989, XIII, s. 70,71; Merğînânî, Ebü’l-Hasen Burhâneddîn Alî b. Ebî Bekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l-Mübtedî*, (Thk. Tilâl Yûsuf), Daru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, t.y., III. s. 34.

¹⁰⁸ Serahsî, *Usûl*, I, s. 302-303; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, III, s. 228-230; Hudarî, *Usûl*, s. 275; Şinkitî, *Müzekkire*, s. 188; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 117; Şa‘bân, *Usûlü’l-Fıkıh*, s. 90; Bâhüseyin, Yakûb b. Abdilvehhâb, *İcmâ*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 2008, s. 177; Dönmez, “İcmâ”, *DİA*, XXI, s. 425; a.mlf. *Hukuk İlminin Esasları*, 107.

¹⁰⁹ Serahsî, *Usûl*, I, s. 302,303; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, III, s. 228-229; Zeydân, a.g.e., s. 117; Şa‘bân, a.g.e., s. 90; Bâhüseyin, *İcmâ*, s. 177; Dönmez, a.g.md., *DİA*, XXI, s. 425; a.mlf. *Hukuk İlminin Esasları*, s. 107.

içermez. Bilakis bu durum müctehidlerin görüşüne değer vermediğinin ve onu red ettiğinin bir göstergesidir.¹¹⁰

d) İcmâ alanına giren bir konuda görüşlere ve davranışlara muhalefet edildiğinde başına gelebilecek bir zarardan korkması gibi benzeri engeller bulunmamalıdır.¹¹¹

Sükûtî icmâ, icmânın esas şekli olmadığı için özellikle Hanefî fakîhler tarafından ruhsat tarifli icmâ diye vasıflandırılmış ve bu şekilde gerçekleşmiş bir icmânın zarurete binaen kabul edilmesinin gerekli olduğu söylenmiştir.¹¹² Şöyle ki, İcmân herhangi bir devirde bir meselenin hükmü üzerinde icmâa katılacak bütün müctehidlerin her birinden sözlü bir beyanın veya muvakatın alınması şart koşulduğu vakit, bu durumda icmân meydana gelmesi asla mümkün olmayacaktır. Mamafih sükûtî icmâ için gerekli görülmüş şartların tahakkuk edilmesinden sonra hâlâ müctehid ulemânın yanlış bir görüş karşısında sükût etmiş olabileceklerini iddia etmek onlara günah ve kusur izafe etmek olacaktır.¹¹³

Diğer taraftan herhangi bir meselenin hükmü hakkında ihtilafın belirginleşmesinden sonra, bir veya birkaç müctehidin görüş belirtmeleri ve bu görüş karşısında diğer müctehidlerin sükût etmesinin bu hususta muvafakata delâlet sayılamayacağı ve bu tür mevzularda sükûtî icmân meydana gelemeyeceği ifade edilmiştir.¹¹⁴

Öte yandan *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati üzerinde icmân meydana geliş şeklinin sarîh mi yoksa sükûtî mi olduğuna karar vermek hayli güçtür. Çünkü *Sahîhayn*'ın telif edildikleri asırdan itibaren günümüze kadar bu icmâ fikrine her dönemde bütün müctehidlerin katıldığı ve buna muvafakat ederek tek tek görüş belirttiklerini söylemek zor olduğu gibi, bu icmâa katılanların dışında diğer âlimlerin de sükût edip buna muvafakat ettiklerini söylemek de pek mümkün gözükmemektedir. Zira hemen hemen her asırda icmâ iddiasını kabul etmeyip

¹¹⁰ Serahsî, *Usûl*, I, s. 302-303; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III, s. 228-230; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 117; Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 90; Bâhüseyin, *İcmâ*, s. 178; Dönmez, "İcmâ", *DİA*, XXI, s. 425; a.mlf. *Hukuk İlminin Esasları*, s. 107.

¹¹¹ Serahsî, *Usûl*, I, s. 302-303; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III, s. 228-230; Zeydân, a.g.e., s. 117; Şa'bân, a.g.e., s. 90; Bâhüseyin, a.g.e., s. 177; Dönmez, a.g.md., XXI, s. 425; a.mlf. *Hukuk İlminin Esasları*, s. 107.

¹¹² Serahsî, *Usûl*, I, s. 305; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III, s. 228-231.

¹¹³ Serahsî, *Usûl*, I, s. 305; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III, s. 228-231.

¹¹⁴ Zeydân, a.g.e., s. 188; Dönmez, a.g.md., *DİA*, XXI, s. 425.

Sahîhayn hadislerinin sıhhatine yönelik tenkidlerde bulunulmuştur. Dolayısıyla *Sahîhayn* üzerinde icmân olduğunu kabul edip bunu nakledenlerin icmâsı şeklinde sarîh veya sükûtî yönden gerçekleşen bir icmâdan bahsetmek pek mümkün değildir.

1.2. İcmânın Kaynaklık Değeri ve İnkârı

İslâm hukukçuların büyük çoğunluğu (cumhûr), icmâî şer'î bir delil olarak kabul eder ve ona İslâm hukûkunun kaynakları içerisinde Kitap ve Sünnet'ten sonra yer verir. İcmâî bir kaynak olarak görmeyenler ise ekseriyetle Mu'tezile'den İbrâhîm en-Nazzâm (ö. 231/845), Havâric ve Şi'a'nın bir kısmı gösterilmektedir.¹¹⁵ Cumhûr, icmâ için Müslümanların birliğini sembolize eden, müslümanların yoluna muhalefeti yasaklayan birden fazla âyeti¹¹⁶ ve ümmet içinde her zaman haktan yana olan insanların var olacağını, Müslümanların dalâlet üzerinde birleşmeyeceğini, cemaate bağlı olmanın gerekliliğine dair hadisleri delil olarak sunarlar.¹¹⁷ Bahsedilen deliller icmâa doğrudan değil dolaylı bir katkı sunmaktadır.

¹¹⁵ Ebû Ya'lâ, el-Ferrâ, Muhammed b. Hüseyin el-Bağdâdî, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Ahmed b. Alî Seyr el-Mübârekî), y.y., Riyad 1993, III, s. 1064; Âmidî, *el-İhkâm*, I, s. 266.

¹¹⁶ İcmân kaynaklık değeri için Kur'an'dan delil olarak gösterilen âyetler şunlardır: "Kim kendisi için doğru yol belli olduktan sonra Peygamber'e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarırsa onu döndüğü yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir gidiş yeridir." Nisâ 4/15; "İşte böylece siz insanlara üzerine şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (dengeli) bir ümmet yaptık." Bakara, 2/143; "Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız..." Âlî İmrân, 3/110.

¹¹⁷ İcmâa kaynaklık değeri için Sünnet'den delil olarak gösterilen hadisler ise, şunlardır: "Benim ümmetim dalâlet üzerinde şüphesiz toplanmaz (birleşmez). Bu itibarla siz (ümmetim arasında) bir ihtilaf gördüğünüz zaman büyük Müslüman topluluğundan ayrılmayınız." Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dârü'l-Hadîs, Kahire 1995, XV, s. 480; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. Fadl, *el-Müsnedü'l-Câmiî- Sünenü'd-Dârimî*, (Thk. Ammâr Tayyâr- İzzeddin Dalî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2017, "Alâmâtü'n-Nübüvve", 8; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, (Thk. Ammâr Tayyâr-Yâsir Hasan-İzzeddîn Dalî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2015, "Fiten", 8; "Allâh benim ümmetimi veya Muhammed ümmetini sapıklık üzerine bir araya getirmeyecektir. Allâh'ın yardımı cemâatle birlikte. Her kim cemâatten ayrılırsa Cehenneme ayrılmış olur." Bkz. Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, (Thk. İzzeddîn Dalî- Ammâr Tayyâr-Yâsir Hasan), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2015, "Fiten", 7; "Allah'ın emri hâkim oluncaya kadar, ümmetimden bir grup hak üzerinde devam edecektir." Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, (Thk. İzzeddîn Dalî-Ammâd Tayyâr- Yasir Hasan), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2014, "İmâret", 1920; "...Cennetin ortasına girmek isteyen cemâatten ayrılmasın. Şüphesiz yok ki cemâatin çağrısı onların ötesini de kapsar. Çünkü şeytan tek kişi ile beraberdir, iki kişiden çok uzaktır." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, s. 215; Tirmizî "Fiten", 7; "Kim (İslâm) cemâatinden bir karış uzaklaşırsa, İslâm bağını boynundan çıkarıp atmış olur." Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh-Sahih-i Buhârî*, (Thk. İzzeddîn Dalî, Ammâr Tayyâr, Yasir Hasan), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2017, "Fiten", 2; "Ahkâm", 4; Müslim, "İmâret", 53; Ebû Dâvûd, "es-Sünne", 30; Tirmizî, "Emsâl", 3.

Her birinin kendine ait bazı hükümleri bulunan sarîh ve sükûtî icmâin, kaynak değeri taşıyıp taşımadığı konusuna gelince, usûlcüler bu ikisi hakkında farklı değerlendirmede bulunmuşlardır.

Sarîh icmâin kaynak değeri, eğer herhangi bir hâdise üzerinde sarâhaten bir icmâ gerçekleşmişse ve bu icmâ şöret bularak şayia olunmuşsa, artık üzerinde ittifak edilmiş kât'î hüküm vasfını kazanmış olur. Ona muhalif davranmak uygun olmadığı gibi artık icmâ edilen o hâdise de ictihad ve ihtilaf mevzusu olmaktan çıkar. Dolayısıyla fukahânın cumhûruna göre sarîh icmâ kat'î bir delil olup; ona uymak vâcib, muhalefet etmek ise haramdır.¹¹⁸

Sükûtî icmâin kaynak değerine gelince, sarîh icmâi kaynak kabul eden cumhûrdan bir grup, sükûtî icmâi kaynak olarak kabul etmemişlerdir. Bu görüşte olanlar Mâlikîler ve İmâm Şâfî'nin kendisidir. Hatta onlar, sükûtî icmâda tam bir ittifak oluşmadığından onu kabul etmemişlerdir.¹¹⁹ Onlara göre “Sükût eden kimseye söz veya görüş isnad edilemez. Çünkü bir mesele hususunda söz veya görüş belirtilmediği halde bu sözü veya görüşü kabul etmiştir denilemez. Hatta sükût, kesin olarak onamaya yorumlanamaz. Zira sükûtun bir takım sebepleri olabilir. Dolayısıyla sükûtun kat'î olarak onay manasında olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Muvâfakat hususunda bir emarenin olmadığı yerde, ittifak ve icmâ meydana gelmediği için bu tür icmâ hüccet olması imkânsızdır.”¹²⁰

İcmâin inkârı mevzusunda fakîhlerin cumhûruna göre sarîh bir yolla gerçekleşen sahâbe icmâi dışında kalan diğer icmâların inkârı küfür sayılmaz. Çünkü sahâbe icmâi, mütevâtir icmâ şeklinde tavsif edilmiş ve icmâların en güçlüsü olarak

¹¹⁸ Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 91; Bâhüseyin, *İcmâ*, s. 303-306; Dönmez, *Hukuk İlmiminin Esasları*, s. 108.

¹¹⁹ Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücebî, *İhkâmü'l-Füsûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, (Thk. Abdülmecîd Türkî), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1995, I, s. 480; Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Tâhâ Câbir Feyyâz 'Alvânî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, t.y., IV, s. 153; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, II, s. 229; İsnevî, Cemâleddîn Abdürrahîm b. el-Hasan, *et-Temhîd fî Tahrîci'l-Furû'î 'ala'l-Usûl*, (Thk. Muhammed Hasan Heyto), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981, s. 451; a.mlf. *Nihâyetü's-Suûl fî Şerhi Minhâci'l-Usûl*, (Süllemü'l-Vüsûl haşiyesi ile birlikte), (Thk. Muhammed Buhayt el-Mut'î), Âlemü'l-Kütüb, Kahire 1924, III, s. 295; Şevkânî, Muhammed b. Alî, *İrşâdü'l-Fühûl ilâ Tahkîki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl*, (Thk. Sâmi b. el-Arabî el-Eserî), Dâru'l-Fâdile, Riyad 2000, I, s. 399-400; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s. 205; Medkûr, Muhammed Sellâm, *el-Medhal li'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Hadîs, Kahire 1996, s. 221; Şa'bân, a.g.e., s. 96; Bâhüseyin, a.g.e., s. 303. Dönmez, *Hukuk İlmiminin Esasları*, s. 112.

¹²⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 240; Râzî, *el-Mahsûl*, IV, s. 156; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl*, I, s. 400; Hallâf, *İlmü'l-Usûl*, s. 51; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s. 205-206; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 184; Şa'bân, a.g.e., s. 96; Dönmez, *Hukuk İlmiminin Esasları*, s. 112.

kabul edilmiştir. Böyle bir icmâ delalatî kesin olan âyet ve mütevâtir sünnet gibi görülmüştür. Sahâbeden sonrakiler için bu durum söz konusu değildir. O icmâlar, meşhûr habere benzediğinden inkâr eden kişi tekfir edilmeyip sadece tazlil edilir.¹²¹ Nitekim *Sahîhayn* üzerinde icmâ reddinin, küfrü gerektirdiğine dair herhangi bir beyan ulaşabildiğimiz kadarıyla söz konusu olmamıştır.

1.3. İcmânın Gerçekleşmesine Dair Bazı İtirazlar ve Gerekçeleri

İcmânın vukûunun imkân bulup bulmadığı meselesini incelediğimizde, usûlcülerin cumhûru icmân meydana gelmesini mümkün görmüş, sahâbe döneminde ve diğer devirlerde bilfiil olarak da meydana geldiğini kabul etmişlerdir. Şî‘a ve Mu‘tezile mezhebinin Nâzzâmiyye kolu ise, icmân vukûunu imkânsız görmüşlerdir. Onların bu husustaki dayandıkları delillerden en önemlileri şunlardır.

a) İcmânın dayandığı bir sened, mutlaka olmalıdır. Söz konusu hükümle ilgili olan bu delil, ya sübut ve delâlet yönünden kat‘î ya da zannî bir delildir. Şayet hem sübût hem delâlet yönünden kat‘î bir delil ise, normal olarak insanların bu delili bilmesi gerekir. Delâleti de kat‘î olduğuna göre hüküm belirlenmiş demektir. Şu halde artık icmâa ihtiyaç yoktur. Böyle bir hüküm hakkındaki icmâ “tahsîlü’l-hâsıl” yani hazırda var olan bir şeyi elde etmek için çaba sarf etme kabilinden olur ki, bu faydasız bir iş olacaktır. Delilin zannî olması halinde ise, bu delilin gösterdiği hüküm üzerinde ittifak meydana gelmesi normalde mümkün değildir. Bir tarafta müctehidlerin çokluğu ile farklı tabiat ve kabiliyette olmaları, diğer taraftan hüküm çıkarmada esas alınacak delillerin çokluğu dikkate alınırsa, böyle bir ittifakın imkânsız olduğu anlaşılır.¹²²

b) Şahıs olarak müctehid âlimlerin bilinmesi mümkün değildir. Çünkü müctehid olan birini müctehid olmayan birinden ayırmak için bir kıstas yoktur. Zira bir kişi memleketinde müctehid olarak bilinse bile, o memleketin halkından veya diğer memleketlerden bazı insanlar, o kişinin ictihad ehliyetine haiz olmadığını iddia edebilirler.¹²³

¹²¹ Yargı, *Sünnetin Dindeki Yeri*, s. 84.

¹²² Şevkânî, *İrşâdü’l-Fühûl*, I, s. 350-351; Hudarî, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 283-284; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 189-190; Şâ‘bân, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 98; Dönmez, *Hukuk İlminin Esasları*, s. 114.

¹²³ Şevkânî, *İrşâdü’l-Fühûl*, I, s. 350-351; Şâ‘bân, a.g.e., s. 98; Dönmez, *Hukuk İlminin Esasları*, s. 114.

c). Müctehid olan âlimlerin bazı nedenlerden farklı şehir ve bölgelere dağılmış olmaları hasebiyle bir araya getirilmeleri, konuyu kendilerine sunup ve bu mevzuda fikirlerini almak imkânsızdır.¹²⁴

İcmâm meydana gelmesini mümkün gören ve cumhûru teşkil eden ulemâyaya gelince, onlar görüşlerine mesned olmak üzere sahâbe zamanında ve diğer devirlerde bilfiil gerçekleşmiş olan icmâları delil olarak göstermişlerdir. Örneğin, ninenin mirasta altıda bir hisseye sahip olduğu, Müslüman bir kadının gayri müslim bir erkekle evlenmesinin geçersiz olduğu, mehir tayin edilmemiş olsa bile nikâh akdinin sahîh olması vb.¹²⁵

Cumhûr, bu icmâ örneklerini verdikten sonra şunları ifade etmiştir: “Müctehid âlimlerden nakledilmiş bu icmâlar, icmâmın vukûunun mümkün olmasından ziyade, icmâmın bilfiil tahakkuk etmiş olduğunu net bir şekilde göstermektedir.”¹²⁶ Onlar, azınlığı teşkil eden grubun dayandığı gerekçelere tek tek cevap verme lüzumuna girmemiş ve şöyle demekle yetinmişlerdir: “İcmâmın meydana gelmesinin imkânsız olduğunu savunanların delilleri, yalnız vukû bulması mümkün bir şey hakkında şüphe uyandırmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Dolayısıyla onların savundukları delillerin bir kıymeti yoktur.”¹²⁷

İcmâmın vukûunun imkânsız olduğunu söyleyen az sayıdaki kişilerin görüşlerinin dayandığı mesnedler hakkında şunları söylemek mümkündür:

İcmâmın dayandığı bir senedin kat’î bir delil olması durumuyla alakalı yaptıkları itirazlarında haklı olduklarını söylemek mümkün değildir. Zira hangi neviden olursa olsun icmâmın dayandığı bir delinin mevcut olmasıyla icmâmın tahakkuk etmesi ve bilfiil gerçekleşmesi bir engel teşkil etmez. Herhangi bir meselenin hükmü hakkında kat’î bir delinin bulunmasıyla herkesin onu bilmesinin gerekli olduğunu söylemek doğru değildir. Bazen bir hâdise hususunda kat’î bir delil mevcut olduğu halde, bazı müctehidler bundan haberdar olmayabilir. Örneğin Hz. Ömer (r.a.) (ö. 23/644), Kur’ân-ı Kerim’deki mevcut delili göz önünde bulundurmadan mehrin dört yüz dirhemden fazla tespiti halinde ziyade olan kısmın devlet hazinesine gelir olarak

¹²⁴ Hudarî, *Usûlü’l-Fıkıh*, s. 283-284; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 189-190; Şa’bân, *Usûlü’l-Fıkıh*, s. 98; Dönmez, *Hukuk İlminin Esasları*, s. 114.

¹²⁵ Hallâf, *İlmü’l Usûl*, s. 49; Ebû Zehrâ, *Usûl*, s. 201; Zeydân, a.g.e., s. 190; Şa’bân, a.g.e., s. 99; Dönmez, *Hukuk İlminin Esasları*, s. 114-115.

¹²⁶ Şa’bân, a.g.e., s. 99; Dönmez, *Hukuk İlminin Esasları*, s. 115.

¹²⁷ Şa’bân, a.g.e., s. 99; Dönmez, *Hukuk İlminin Esasları*, s. 115.

kaydedileceğini buyurmuş, fakat kadın sahâbînin Kur'ân'daki nassı hatırlatması üzerine Hz. Ömer (r.a.) bu görüşünden vazgeçmiştir.¹²⁸

İcmân dayanağının âhâd haber, kıyâs, örf ve mesâlih gibi zannî bir delilin olması durumu ile ilgili itirazlara gelince, aslında bu şekilde olan bir hâdisenin üzerinde bütün müctehidlerin ittifak etmesi mümkündür. Zira bir takım zannî deliller, hükmü ortaya koyma bakımından öylesine sarîh olur ki, böylece o meselenin hükmü noktasında ihtilafta bulunma imkânını ortadan kaldırır. Örneğin; Ninelerin altıda bir miras payı¹²⁹ konusunda sahâbenin icmânın dayanağı âhâd sünnettir.¹³⁰ Domuz yağının haramlılığı hakkındaki icmâ, domuz etinin haramlılığına yapılan kıyâslardır. Zekât vermeyenlere karşı harp ilânı konusunda sahâbenin icmânın dayanağı ictihad usûlüdür. Kur'ân-ı Kerim'in cem edilmesi ise maslahata binaendir.¹³¹ Dolayısıyla fakîh müctehidlerin birçok meselenin hükmü üzerinde bu şekilde icmâ etmeleri pekâlâ mümkündür.

İcmân meydana gelmesinin mümkün olmadığını söyleyenler, müctehid âlimler farklı şehir ve bölgelere dağılmış olmalarından her birinin fikrini almanın mümkün olmadığı iddiasını ileri sürerek itiraz etmişlerdir. Bu itiraz, bütün dönemlere şamil değildir. Öncelikle bu dönemlerin arasına bir fark koyarak ayırmamız gerekmektedir. Çünkü selef-i salihîn nesli birbirlerinden farklı vasıfları haiz iki dönemde yaşamışlardır. Birinci dönem; ilk iki halife dönemleri, ikinci dönem ise üçüncü halife döneminden başlayarak müctehid âlimlerin son bulunduğu zamana kadar geçen dönemdir. Birinci dönem yani Hz. Ebubekir (r.a.) (ö. 13/634) ve Hz. Ömer (r.a.) devrinde Müslümanların sosyal durumlarında bir dağınıklık söz konusu değildi. Özellikle müctehid olan sahâbeler halk tarafından tanınıyor ve biliniyordu. Zira müctehidler az olmakla beraber genelde bunların tamamına yakını Medine'de ikâmet ediyordu. Ayrıca Medine şehri dışında farklı bölgelerde ikâmet edenlerin görüşlerini öğrenme imkânı da bulunmaktaydı. Bu durumda görüşlerine müracaat etme ihtiyacı hâsıl olduğunda, onlara ulaşmak ve görüşlerini öğrenmek çok zor değildi.

İkinci dönem yani Hz. Osmân'dan (r.a.) itibaren müctehidlerin son bulunduğu devre gelince, müctehidler bu dönemde fethedilen bölgelere dağılmaları ve oralara

¹²⁸ Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 99-100; Dönmez, *Hukuk İlminin Esasları*, s. 115.

¹²⁹ Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Himyârî, *el-Muvâtâtâ*, (Thk. Kulâl Hasan Alî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2015, "Ferâiz", 1124; Tirmizî, "Ferâiz", 10; İbn Mâce, "Ferâiz", 4.

¹³⁰ Zeydân, *el-Vecîz*, s. 189.

¹³¹ Zeydân, a.g.e., s. 189.

yerleşmeleriyle sayılarında artış meydana gelmiş; artık kimlerin müctehid vasfını haiz olduğunu ve her birinin görüşüne tek tek başvurarak haberdar olmak imkânsız hale gelmiştir. Bir de bu duruma dönemin yaşanmış siyasî ve ictimâî pek çok meseleyi de hesaba katarsak, bu devirde icmân gerçekleşmesinin ve bilfiil meydana geldiğini söylemek pek kolay gözükmemektedir. Bu devirde icmân imkânı ve bilfiil meydana geldiği hususunda söylenebilecek tek şey şudur: Bu devirde birçok hâdiseler üzerinde müctehidler tarafından hüküm belirtilmiştir ki, bunların verdiği hükme hiç kimsenin muhalefet ettikleri de bilinmemektedir. Şunu da belirtelim ki, bu devirde icmân fıkıh usûlü eserlerinde geçen ıstılâhî tanımına uygun olarak bütün müctehid âlimlerin şer‘î-amelî bir hâdisenin hükmü üzerinde ittifak ettiklerini kabullenmek ve bu şekilde bir icmân tahakkuk ettiğini kesin bir dille ifade edebilmek gerçekten çok zordur.¹³²

Son olarak şunu ifade edelim ki, Ahmed b. Hanbel’in icmân tahakkuk etmesinin imkânı hakkında İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) şunları söyler: “Ahmed b. Hanbel, icmân mevcudiyetini iddia edenleri tekzip eder. Ahmed b. Hanbel, icmâî sabitliği kesin olan bir hadis üzerine takdim edilmesine izin vermezdi.”¹³³ Keza İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye, Ahmed b. Hanbel’in oğlu Abdullah (ö. 290/903), babasından şunları aktarır: “...Babamın şöyle söylediğini işittim: “Bir kimse bir konuda icmâ bulunduğunu iddia ederse bu yalandır, belki de insanlar ihtilâf etmişlerdir. Fakat o mesele hakkında icmâ olduğunu iddia eden kimse, bunu (ihtilafi) bilmiyordur. Ya da bu haber ona ulaşmamıştır. Bu nedenle, o kimse bu mevzuda icmân meydana gelip gelmediğini bilmiyorum desin.”¹³⁴ Abdullah’ın babasından yaptığı bu aktarımda, Ahmed b. Hanbel icmâ iddialarını tekzip etmiştir, fakat bu rivâyetlerde mücmel olan taraf, onun, icmân gerçekleşmesinin imkânını mı, yoksa ondan haberdar olmanın imkânını mı kabül etmediği hususudur. Bu mevzuda fakîhler

¹³² Şa‘bân, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 102; Dönmez, *Hukuk İlminin Esasları*, s. 117-118.

¹³³ İbnü’l-Kayyim, el-Cevziyye, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *İ‘lâmü’l-Muvakki‘în ‘an Rabbi’l-Âlemîn*, (Thk. Muhammed Abdüsselâm İbrâhîm), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1991, II, s. 53-54.

¹³⁴ Şeybânî, Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü’l-İmâmi Ahmed b. Hanbel rivâyetü İbnihi*, (Thk. Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1981, s. 438-439; İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye, *İ‘lâmü’l-Muvakki‘în*, II, s. 53-54; a.mlf. *el-Müsevede fî Usûli’l-Fıkh*, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Matba‘atü’l-Medenî, Kahire 1964, s. 315-316; Şa‘bân, a.g.e., s. 103; Dönmez, *Hukuk İlminin Esasları*, s. 118.

onun, yapılan ittifaktan haberdar olmanın zorluğu nedeniyle icmâ iddialarını tekzip ettiğini savunmaktadırlar.¹³⁵

Bu konuda İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Mahmûd b. Abdirrahmân el-İsfahânî (ö. 749/1349) şöyle demişlerdir: “O, bu sözüyle, sahâbenin icmâları dışındakilerini kastetmiştir. Çünkü sahâbenin icmâlarına muttali olmak mümkündür.”¹³⁶

Ahmed b. Hanbel, İcmâ bir delil olarak ve aklen mümkün olduğunu kabul etmiş, fakat ona muttali olmanın zorluğu nedeniyle icmâ iddialarını kabul etmemiştir. Ona göre icmâ sahâbe döneminde tahakkuk etmiş, sonraki dönemlerde icmân imkânı hayli zordur.

Sahîhayn üzerinde icmân vukûnun mümkün olup olmadığı hususunda da şunları söylemek mümkündür: Bilindiği gibi Hz. Osmân’dan (r.a.) itibaren müctehidler fethedilen bölgelere dağılmaları sebebiyle onların görüşlerine tek tek başvurarak haberdar olmak imkânsız hale gelmiştir. İcmân fıkıh usûlü eserlerinde geçen istilâhî tanımına uygun olarak bütün müctehid âlimlerin şer‘î-amelî bir hâdisenin hükmü üzerinde ittifak ettiklerini kabullenmek ve bu şekilde bir icmân tahakkuk ettiğini kesin bir dille ifade edebilmek çok zor olduğu gibi *Sahîhayn* üzerinde de bu anlamda bir icmân olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

Sahîhayn üzerinde icmân olduğunu söyleyip bunu nakleden âlimlerin görüşlerini göz önünde bulundurduğumuzda, *Sahîhayn* hadislerinin tamamının üzerinde icmân olduğunu söyleyenler olduğu gibi, tenkid edilen hadisleri kapsam dışı tutanlar ve aralarında tercihi mümkün olmayacak şekilde tenâkuz bulunan hadisler üzerinde icmâ olmadığını savunanlar da vardır. Bu ise bize *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati, bilgi değeri ve bağlayıcılığı üzerinde usûl-ü fıkhîta işlenen icmâdan farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

¹³⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, I, s. 265; İbn Emîri’l-Hâc, Muhammed b. Muhammed, *et-Takrîr ve’t-Tahbîr*, (Thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1999, III. s. 105-106; Şevkânî, *İrşâdü’l-Fühûl*, I, s. 353-354.

¹³⁶ İbn Emîri’l-Hâc, *et-Takrîr ve’t-Tahbîr*, III. s. 105-106.

2. Telakkî bi'l-Kabûl Kavramı

2.1. Sözlük Anlamı

Telakkî kelimesi sözlükte “almak, öğrenmek ve karşılamak” gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁷ Kabûl kavramı ise, “hoş karşılamak, razı olmak muvafakat göstermek, uygun bulmak, icabet etmek, tasdik etmek” gibi anlamlara gelmekle beraber, “telakki etmek” manasında da kullanılmaktadır.¹³⁸ Sözlük anlamlarını verdikten sonra bir terkip şeklinde kullanılan Telakkî bi'l-kabûl ibaresine gelince, “alıp kabul etmek, kabul edip gereğini yapmak, hüsn-ü kabûl ile karşılamak-almak” gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹³⁹

İslâmî ilimler sahasında telakkî bi'l-kabûl ibaresi bazen şahısların söz ve fiileri (rivâyetler) hakkında, bazen kitaplar hakkında, bazen de kıraatler hakkında yukarıda verdiğimiz anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin, “kabul edip gereğini yapmak” anlamında *الموعظة بالقبول* *يَلْتَقِي للمريض أن يَلْتَقِي* ifadesi; “hastanın nasihatleri dinlemesi lazım” anlamında yani hastanın kendisine yapılan nasihatleri kabul edip (telakkî bi'l-kabûl) tek tek yerine getirmesi gerekir. “Hüsn-ü kabûl ile karşılamak-almak”, “alıp kabul etmek” anlamlarında kullanıldığına dair örnek ise, Zerkeşî'nin (ö. 794/1312) *en-Nüket* isimli eserinde Ebû Tâhir es-Silefî (ö.576/1180)'den naklettiği şu sözü verebilir. / “Hz. Rasûlullah (s.a.s.)'ın sözlerinden sahîh olarak ulaşanları reddeden, hüsn-ü kabûl ile karşılamayan kişi doğru yoldan sapmış ve sapıklığa düşmüştür.”¹⁴⁰

Telakkî bi'l-kabûl terkiibinin şahıslar hakkında kullanıldığı alanlara misal olarak şunları verebilir. Zeylâ'î'nin (ö. 762/1360) Bûdeyl b. Meysere el-Basrî (ö. 125/742) hakkında ” *مجمع على عدالته وثقته وقد حدث بهذا الحديث عنه الأئمة الكبار وتلقاه العلماء* ”

¹³⁷ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut, t.y., XV, s. 256; Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed Murtazâ b. Abdürrezzâk el-Hüseynî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (Thk. Mecmû'atün mine'l-Muhakikîn), Daru'l-Hidâye, Mısır, t.y., XXXIX, s. 477; İbrahim Enîs, *el-Mu'cemü'l-Vesît*, Mecme'u'l-Lugâti'l-Arabiyye, Mektebutü'ş-Şurûki'd-Düveliyye, Mısır 2004, s. 836; Mevlüt Sarı, *el-Mevârid- Arapça Türkçe Lugât*, İpek Yay., İstanbul 2013, s. 1385; Müftî, Muhammed Muhtar Dırâr, *Mefhûmu Telakki'l-Ümmetü'l-Hadis bil-Kabûl fi Nakdi'l-hadisî*, Mecelletü Câmi'ati'ş-Şârika, C.14, Sy. 1, Şârika/BAE 2017, s. 243-244.

¹³⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, XI, s. 540; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, XXX, s. 209-210; İbrahim Enis, *el-Mu'cemü'l-Vesît*, s. 712; Sarı, *el-Mevârid*, s. 1195-1196; Müftî, *Mefhûmu Telakki'l-Ümmetü bi'l-Kabûl*, s. 245-246.

¹³⁹ Müftî, *Mefhûmu Telakki'l-Ümmetü bi'l-Kabûl*, s. 242-246.

¹⁴⁰ Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, (Thk. Zeynelabidîn Fere'yc), Edvâu's-Selef, Riyad 1998, I, s. 380.

”باقبول / Onun adâlet vasfına haiz ve güvenilir biri olduğu hususunda ittifak edilmiştir. Önde gelen imamlar ondan bu hadisi nakletmişlerdir. Âlimler onu hüsn-ü kabûl ile karşılamışlardır.”¹⁴¹ Başka bir örnek de Kastallânî'nin (ö. 923/1517), Ahmed b. Hanbel hakkında “وهو إمام جليل يجب أن يلتقى كلامه بالقبول ويحسن الظن به” / O büyük bir imamdır, hüsn-ü kabûl ile karşılanmalı ve onun hakkında iyi niyet beslenmelidir” demektedir.¹⁴²

Telakkî bi'l-kabûlün yedi kırâat (kırâât-ü seb'a) hakkında kullanıldığına dair şu misal verilebilir. Bedreddîn ez-Zerkeşî, yedi kırâatin Hz. Peygamber (s.a.s.)'den tevâtüren nakledildiği hususunda Mu'tezile mezhebi dışında ümmetin icmânın bulunduğunu söyleyerek Kâdî Ebû Bekr el-Bâkillânî'den (ö. 403/1012) şu ibareyi nakleder: “بأن الأمة تلقتها بالقبول واختاروها لمصحف الجماعة وقطعوا بأنها قرآن وأن ما عداها ممنوع” / Ümmet bu kırâatları (kırâât-ı Seb'a) hüsn-ü kabûlle karşılamış, bunların Kur'ân olduğuna, bunların dışında kalanların ise Kur'ân'dan sayılmayacağına ve namazda okunmayacağına dair icmâ etmiştir.”¹⁴³ Ayrıca Âsım b. Behdele (ö. 127/745) ve Hamza b. Habîb (ö. 156/773) kırâatleri hakkında Zehebî benzer ifadeleri kullanmıştır.¹⁴⁴

Telakkî bi'l-kabûl'un kitaplar hakkında kullanıldığına dair misal olarak şunlar zikredebilir. Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1020), İmâm Buhârî ve İmâm Müslim'in *Sahîhayn*'ı hakkında şöyle demiştir: “فمن خالف حكمه خيرا منها، وليس له تأويل سانغ للخبر، نقضنا” / Kim uygun bir te'vile gitmeden (*Sahîhayn* hadislerine) aykırı bir hüküm verirse biz o hükmü reddederiz. Zira Ümmet (*Sahîhayn*'nın hadislerini) hüsn-ü kabûlle karşılamıştır.”¹⁴⁵ Aynı şekilde İbn Keykeldî el-Alâî (ö. 761/1359), *Sahîhayn* hakkında “احاديث الصحيحين- إجماع الأمة على صحتها، وتلقيها” / Ümmet, *Sahîhayn* hadislerini hüsn-ü kabûlle karşılamış, sahîh oldukları

¹⁴¹ Zeyla'î, Cemalüddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf el-Hanefî, *Nasbü'r-Râye li Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye*, (Thk. Muhammed Avvâme), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 1997, I, s. 334.

¹⁴² Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî ilâ Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, s. 254.

¹⁴³ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhîr*, I, s. 466.

¹⁴⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *-Tehzîb*, III, s. 28; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VIII, s. 505; IX, s. 209; a.mlf. *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, (Thk. Alî Muhammed el-Bicâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., I, s. 605.

¹⁴⁵ Kâsımî, Muhammed Cemaleddin, *Kavîdü't-Tahdîs min Fünûni Mastalâhi'l-hadîs*, (Thk. Mustafa Şeyh Mustafa), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, s. 125; Muhammed, Züheyr Muhammed, “Mes'eletü Telakkî'l-Ümmetü Ehâdis'e's-Sahîhayn bi'l-Kabûl 'İnde'l-Mühaddîsin” *Mecelletü's-Şârika li'l-Ulûmî's-Şer'iyeti ve'l-Kânûniyye*, C. 6, Sy. 2, İrbid/Ürdün 2009, s. 19.

hususunda icmâ etmiştir” demektedir.¹⁴⁶ *Sahîhayn* hakkında daha birçok muhaddis ve fakîh benzer değerlendirmeleri yapmıştır. Bu mevzu daha sonra ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı için şimdilik bu kadarı ile iktifa edilmesi uygundur.

2.2. İstîlâhî Anlamı

Tespit edebildiğimiz kadarıyla telakkî bi'l-kabûl kavramı, hicrî V. asırdan itibaren yaygın bir şekilde kullanılmış, hadis ve fıkıh usûlü eserlerinde bağımsız ve genel bir konu olmaktan ziyade, bilhassa *Sahîhayn*'daki mevcut rivâyetlerin sıhhati ve bilgi değeri mevzusu üzerine gündeme getirilmiştir. Temel İslam bilimlerinin farklı sahalarda bir terim muamelesi yapılmış ve bağlayıcı gücünden hemen her fırsatta istifade edilmiştir. Öyle ki bazı rivâyetler veya bir mesele üzerinde yapılan münakaşalara son noktayı koymak veya münakaşaya yer olmadığını belirtmek için telakkî bi'l-kabûle mazhar olduğu ifade edilmiş ve icmâ gibi bağlayıcılığı vurgulanmaya çalışılmıştır.¹⁴⁷ Dolayısıyla bunu sürekli gündeme getirenlerin doğru kullanıp kullanılmadığını saptamak için bu terimin bir kavram olarak benimsenmesi ve ona ait vasıfların göz önünde bulundurulmasıyla birlikte bir tanımının yapılması iktizâ etmektedir. Şunu hemen ifade edelim ki, fıkıh ve hadis usûlü eserlerinde telakkî bi'l-kabûl ile yapılan nakiller ve değerlendirmelerden dolayı Hanefî fakîhlere ve diğer usûlcü ve muhaddislere göre olmak üzere iki değişik tarif yapılabilir. Şunu ifade edelim ki, Hanefî fakîhler dışındaki diğer usûlcülerin görüşüyle muhaddislerin görüşü aynı olduğundan ikisini birlikte inceleyeceğiz.

2.2.1. Hanefî Fakîhlere Göre Telakkî bi'l-Kabûlun İstîlâhî Tanımı

Araştırabildiğimiz kadarıyla Hanefî usûlcülere göre telakkî bi'l-kabûl ile karşılanmış bir haberin tarifi şöyle yapılmıştır. “*Sahâbe döneminde âhâd haber olup, tâbiûn döneminde yalan üzere birleşmeleri âdeten imkânsız olan bir cemâatin rivâyet ettiği ve onların hüsn-ü kabûlüne mazhar olup gereğiyle amel etme noktasındaki*

¹⁴⁶ Alâî, Ebû Saîd Salahuddîn Halil b. Keykeldî, *Tahkîku'l-Murâd fî Enne'n-Nehye Yaktadi'l-Fesâd*, (Thk. İbrahim Silkinî), Dâru'l-Fıkr, Dımaşk 1982, s. 320.

¹⁴⁷ Fakîhlerin telakkî bi'l-kabûl ile ilgili yorumlarına baktığımız da, özellikle Hanefî fakîhleri telakkî bi'l-kabûl konusunu bağımsız bir mevzu olarak ele almaktan ziyade, onu meşhûr haberin bütün konularını işlerken gündeme getirmişlerdir. Onlar telakkî bi'l-kabûlü selef devrinde meydana gelen bir çeşit icmâ şeklinde görmüşlerdir. Bkz. Semerkandî, Alâuddîn Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, (Thk. Muhammed Zekî Abdilber), Metâbi'u'd-Dûhâ, Doha, 1984, s.429; Lâmişî, Ebû's-Senâ Mahmûd b. Zeyd el-Hanefî el-Mâturîdî, *Kitâbün fî Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Abdülmecîd et-Türkî), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1995, s. 147.

icmâlarından dolayı mütevâtir hükmünde olan hadistir."¹⁴⁸ Esasen bu nevi haber Hanefî usûlcülere göre meşhûr-müstefiz haberin tanımına denk düşmekte ve onun hükümlerini içermektedir. Bu söylediğimize mesned olarak Molla Alî el-Kârî (ö. 1014/1605), Abdulazîz el-Buhârî (730/1329) ve daha başkaları tarafından "Âlimlerin tellakkî bil-kabûlüne mazhar olan hadis meşhûr hadistir."¹⁴⁹ sözlerini verebiliriz. Bununla birlikte Bedreddîn el-Aynî (ö. 855/1451) ve Muhammed Enver el-Keşmîrî (ö. 1352/1933) gibi bazı Hanefî usûlcülere göre ise meşhûr hadis, telakkî bi'l- kabûl ile karşılanmış hadistir.¹⁵⁰ Mamafih telakkî bi'l-kabûle mazhar olan bir hadisin meşhûr haberden ziyade müstefiz hadis olarak adlandırılması gerçeğe daha uygun düşmektedir. Zira mütekaddimûn âlimlerin yanı sıra çağdaş bazı me'âcim ve lügât müellifleri müstefiz haberi telakkî bi'l-kabûlle irtibatlandırarak "*mütevâtir ve meşhûr haberlerden daha şâmil olup tabakalardaki mevcut sayılara itibar edilmeksizin, tenkide tabi tutulmaksızın, ulemânın telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olan ve kendisiyle amel edilen hadistir*" şeklinde tanımlamaya çalışmışlardır.¹⁵¹ Ayrıca Hanefî usûlcüler telakkî bi'l-kabûle mazhar olmuş hadise "*ma'nen mütevâtir*" veya "*mütevâtir derecesinde*" olduğunu söylemişlerdir.¹⁵²

2.2.2. Diğer Fakîh ve Muhaddislere Göre Telakkî bi'l-Kabûlün Istilâhî Tanımı

Tespit edebildiğimiz kadarıyla diğer fakîh ve muhaddislerden telakkî bi'l-kabûl ile karşılanmış bir hadisle alakalı yapılmış herhangi bir tarif yoktur. Fakat

¹⁴⁸ Şaşî, Nizâmeddîn Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *Usûlü's-Şâsi*, (Thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 171; Pezdevî, Ebû'l-'Usr Fâhru'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Hanefî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifeti'l-Usûl*, (Usûlû Krehî ile birlikte), Mir Muhammed Kütüphânesi Yay., Karaçi, t.y., s. 152; Serahsî, *Usûl*, I, s. 293; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, s. 429; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, II, s. 368; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 210; Tehânevî, *Keşşâfû'l-Istilâhâtü'l-Fünûn*, II, s. 1551-1552; Türkmânî, Abdülmecîd, *Dirâsâtün fî Usûli'l-Hadîs 'alâ Menheci'l-Hanefiyye*, (Thk. Muhammed Abdülhalîm en-Nu'mânî), Menşûrâtü Dari'n-Nu'mân-Mektebetü's-Se'âde, Karaçi 2009, s. 112; Harîrî, Ammar Ahmed, "Telakki'l-Ümmetü li'l-Hadîs bi'l-Kabûl", *İslâmiyetü'l-Ma'rife Mecelletü'l-Fikri'l-İslâmî el-Mu'âsır*, Sy. 85, Umman 2016, s. 63-64; Yunus Apaydın "Meşhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2004, XXIX, s. 368-369.

¹⁴⁹ Lâmişî, *Kitâbün fî Usûl*, s. 147; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, II, s. 368; Türkmânî, *Dirâsâtün fî Usûli'l-hadîs*, s. 112; Tehânevî, *Mevsû'ât*, II, s. 1551-1552.

¹⁵⁰ Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed, *'Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, VI, s. 16; Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh, *Feyzü'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, (Hâşiyetu Bedrî's-Sârî 'alâ Feyzi'l-Bârî ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, II, s. 144; Şirinov, Muhyiddin, *Nakdû Metni'l-Hadîs fî Dav'i Netâici'l-Ulûmi't-Tecribiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, s. 91.

¹⁵¹ Kâl'acı, Muhammed Ravvâs, *Mu'cemü Lüğati'l-Fukahâ*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2010, s. 43.

¹⁵² Debbûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsâ el-Hanefî, *Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fikh*, (Thk. Halîl Muhyiddîn el-Hüseyn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 207; Serahsî, *Usul*, I, s. 191.

onların müstefiz hadisi tarif etmeye çalışırken onu telakkî bi'l-kabûl ile sıkı bir şekilde irtibatlandırmaları¹⁵³ nedeniyle onların müstefiz hadis için yaptıkları tanım ile yakınlık arz ettiği düşüncesindedirler. “Mütevâtir ve meşhûr haberlerden daha şâmil olup, tabakalardaki mevcut sayılara itibar edilmeksizin, tenkide tabi tutulmaksızın, ulemânın telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olan ve kendisiyle gereği gibi amel edilen sahîh bir hadistir”¹⁵⁴

Şunu ifade edelim ki, diğer fakîh ve muhaddislere göre hüsn-ü kabûle mazhar olmuş bir haber, kimi zaman mütevâtir, kimi zaman meşhûr, kimi zaman da müstefiz olarak ifade edilmiştir.¹⁵⁵ Yalnız telakkî bi'l-kabûl hangi kavramla ifade edilirse edilsin asıl söylenmek istenilen mefhum o haberin ulemâ tarafından kabûle mazhar olmuş olmasıdır. Örneğin, hüsn-ü kabûle mazhar olmuş bir hadisin içeriği fiilî bir ameli gerektiriyorsa onunla fiilî olarak amel edilmesi, itikad gerektiriyorsa gereğiyle itikad edilmiş olması, nesh veya tahsîs edilmişse ona göre amel edilmiş olmasıdır. Ancak gereğiyle amel edilmiş olması, bir şart değil de, hüsn-ü kabûl ile karşılanmış olmasının bir sonucu olarak değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁶ Fakat şunu belirtelim ki bir haberle gereğiyle amel edilmesi telakkî bi'l-kabûlün bir şartı olmayıp sadece o haberin hüsn-ü kabûle mazhar olmasının bir neticesidir.

Bazı fıkıh usûlü eserlerinde söz konusu kavramın mahiyetine yapılmış bir takım itirazlardan dolayı tanımdaki birkaç hususa değinmek yerinde olacaktır. Hanefî

¹⁵³ Zerkeşi, *Bahru'l-Muhît*, IV, s. 249; Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*, (Thk. Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdirrahmân el-Hudayr- Muhammed b. Abdillâh b. Fühayd Âli Fühayd), Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyad 2005, III, s. 390; Ali el-Kârî, Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, (Thk. Muhammed Nizâr Temîm-Heysen Nizâr Temîm), Şirketü Dâri'l-Erkâm, Beyrut, t.y., s. 194; Zekeriya Güler, “Müstefiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, XXXII, s. 135.

¹⁵⁴ Zerkeşi, *Bahru'l-Muhît*, IV, s. 249; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, III, s. 390; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbe*, s. 194; Kâl'acî, *Mu'cem*, s. 44; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 430; Güler, a.g.md., *DİA*, XXXII, s. 135.

¹⁵⁵ İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takiyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmu'atü'l-Fetevâ*, Dâru'l-Vefâ, Mısır 2005, XVIII, s. 30; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Muhtasarü's-Sevâ'iku'l-Mursele 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attıla*, (Thk. Seyyid İbrâhîm), Dâru'l-Hadîs, Kahire 1992, II, s. 537; Alâî, *Tahkîku'l-Murâd Muhtasarü's-Sevâ'ik*, II, s. 537; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr, *el-Bâ'isü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*, (Thk. Ahmet Muhammed Şâkir), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s. 33; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mastalahi Ehli'l-Eser*, (Thk. Muhammed Murâbî), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2015, s. 83-84; Güler, a.g.md., *DİA*, XXXII, s. 135.

¹⁵⁶ Zerkeşi, *Bahru'l-Muhît*, IV, s. 251; Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir et-Temîmî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Mektebetü Muhammed Alî Sabîh, Kahire, t.y., s. 326-327; Güler, a.g.md., *DİA*, XXXII, s. 136.

fakîhler tabiûn döneminde hüsn-ü kabûle mazhar olmuş bir haberi (meşhûr haber) her ne kadar muhaddislerden ve cumhûr usûlcülerden farklı olarak mütevâtir haber ile âhâd haber arasında ayrı bir değerlendirmeye tabi tutsa da¹⁵⁷ bu durum sadece zahiri bir farktan öteye geçmemektedir. Çünkü Hanefî usûlcüler telakkî bi'l-kabûle mazhar olmuş bu nevi hadisleri sahâbe kuşağında haber-i vâhid olarak kabul etmişlerdir. Ancak ikinci kuşakta yani tabiûn döneminde tevâtür mertebesine yükselmesi ve gereğiyle amel edilmesi noktasında icmâin hâsıl olmasından bu nevi hadislerin hüküm ve bağlayıcılık hususunda ilm-i tuma'nine¹⁵⁸ ifade ettiğini söyleyerek mevcut diğer âhâd haberlerden farklı bir konumda değerlendirmişlerdir.¹⁵⁹ Bu yüzden Hanefî usûlcülerin tamamına yakını, *Sahîhayn*'ın ihtiva ettiği hadislerin ikinci kuşakta yani tabiûn döneminde telakkî bi'l-kabûle mazhar olmadığını, bu dönemde kendileriyle amel edilmesi noktasında herhangi bir icmâin oluşmadığını dolayısıyla bu eserlerdeki hadislerin telakkî bi'l-kabûle mazhar olmadığını, üzerinde herhangi bir icmâin oluşmadığını ve diğer âhâd haberler gibi zan ifade ettiğini söylemişlerdir.¹⁶⁰

İbn Teymiyye, Hanefî usûlcülerin *Sahîhayn* hakkındaki bu iddialarına itiraz ederek şu beyanda bulunmuştur: “*Sahîhayn*'ın ihtiva ettiği hadislerin tashihinde âlimler, Buhârî ve Müslim'e tabî olmamışlardır. Bilakis o hadislerin çoğu zaten Buhârî ve Müslim'den önce de sahîhti ve telakkî bi'l-kabûle mazhar olmuşlardı. Bu tashih ve telakkî bi'l-kabûl, onların zamanlarında da onlardan sonraki dönemlerde de aynı şekilde devam etmiştir.”¹⁶¹ Muhaddis ve Hanefîlerin dışındaki cumhûr fakîhler ise, telakkî bi'l-kabûle mazhar olmuş *Sahîhayn* hadislerini her ne kadar haber-i vâhid içerisinde aynı derecede değerlendirmişlerse de, bunların bir takım haricî karînelere

¹⁵⁷ Debbûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 207; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, II, s. 521-524; Türkmânî, *Dirâsâtün fi'l-Usûli'l-Hadîs*, s. 91.

¹⁵⁸ İsa b. Ebân (ö. 221/835) tarafından ilk kez olarak ortaya atılan İlm-i tuma'nîne kavramı, Hanefî literatüründe meşhûr haberin bilgi değeri hakkında kullanılan bu terim, zan ile yakîn arasında bir bilgiyi ifade eder. İlm-i tuma'nîne kavram olarak, haberin aslının âhâd olmasından dolayı kalpte meydana gelen şüphenin, o haberin şöret bulup yaygınlık kazanması sebebiyle zannın bir kısmının ortadan kalkması ve kalbin az da olsa sükûnete kavuşmasıdır. Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, s.428-429; Apaydın “Meşhur”, *DİA*, XXIX, s. 370.

¹⁵⁹ Serahsî, *Usûl*, I, s. 292; Tehânevî, *Mevsû'ât*, II, s. 1552; Türkmânî, a.g.e., s. 116-122; Geylânî, Muhammed Halîfe, *Menhecü'l-Hanefiyye fî Nakdi'l-hadîs*, Dâru's-Selâm, Kahire 2010, s. 104-106; Şirinov, *Nakdû Metni'l-Hadîs*, s. 95.

¹⁶⁰ Türkmânî, a.g.e., s. 131.

¹⁶¹ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi's-Şi'ati'l-Kaderiyye*, (Thk. Muhammed Reşâd Sâlim), y.y., t.y., 1986, VII, s. 215.

desteklendiğinden (muhteffun bi'l-karâin) nazarî-kat'î bilgi¹⁶² ifade edeceğini dile getirmişlerdir.¹⁶³

Nitekim daha sonra *Sahîhayn* hadisleri hakkında yapacağımız nakillerden de anlaşılacağı üzere diğer fakîh ve muhaddisler, aynı vasfa sahip bu hadisleri bazen manen mütevâtir, bazen de sıhhatinde icmâ edilmiş hadisler şeklinde değerlendirmişlerdir.¹⁶⁴

2.3. Telakkî bi'l-Kabûlün Fâili ve Gerçekleşme Durumu

Muhaddislerin ve fukahânın cumhûru, telakkî bi'l-kabûlü bir icmâ olarak gördüklerinden onu usûli icmâ ile ilişkilendirip şer'î icmâda olduğu gibi telakkî bi'l-kabûlün fâili için birçok lafız kullanmışlardır. Örneğin hadis usûlü eserlerinde telakkî bi'l-kabûlün ele alınmasını başlatan İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), *Sahîhayn* hadislerinin üzerindeki icmân failinin “el-ümme” olduğunu vurgulamıştır. Böylece o, *Sahîhayn* hadislerinin üzerinde telakkî bi'l-kabûl icmânının olduğunu söyleyerek hem bu iki eseri, hem de bunların ihtiva ettikleri hadisleri diğer hadislerden ve kitaplardan üstün olduğu hususunu ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁶⁵ Onun bu görüşü etrafında meydana gelen tartışmalarda *Sahîhayn* üzerinde icmâi red edenler de buna itiraz ederken telakkî bi'l-kabûlün failini “el-ümme” şeklinde ifade etmişlerdir.¹⁶⁶ Şunu ifade edelim ki İbnü's-Salâh'tan önce de sonra da birçok muhaddis ve fakîh, *Sahîhayn* üzerinde telakkî bi'l-kabûl icmânının olduğunu söylerken telakkî bi'l-kabûlün fâilini “el-ümme”

¹⁶² Nazarî ilim, bir takım karînelere bakarak, araştırma ve inceleme sonucu elde edilen bilgi. Bazı ulemaya göre haber-i vâhid böyle bir bilgi verir. Yakîni ilim ise, Duyulduğunda, bir tarafa atılması mümkün olmayacak şekilde hâsıl olan kesin bilgi demektir. Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İFAV Yay., İstanbul 2013, s. 136.

¹⁶³ İbn Teymiyye, *Mecmu'atü'l-Fetevâ*, XVIII, s. 30; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 97-98; Şirinov, *Nakdü Metni'l-Hadis*, s. 97-98.

¹⁶⁴ Örneğin bkz. Şirâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî, *et-Tabsirâ fî Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Muhâmmmed Hasan Heyto), Dâru'l-Fıkr, Dımaşk 1983, s. 222; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Muhtasarü's-Sevâ'ik*, II, s. 537; Alâî, *Tahkîku'l-Murâd*, s. 320-321; a.mlf. *en-Nakdü's-Sahîh lima İ'türide aleyh min Ehâdîsi'l-Mesâbîh*, (Thk. Abdürrahîm Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî), Câmi'atü'l-İslâmiyye, Medine 1985, s. 22; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 97-98; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, s. 92-93.

¹⁶⁵ İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü Envâ'i Ulûmu'l-Hadis*, (Thk. Nureddîn İtr), Daru'l-Fıkr, Dımaşk 1986, s. 28; Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, I, s. 128.

¹⁶⁶ Örneğin İbn Berhân, İbnü's-Salâh'ın “Ümmet, *Sahîhayn*'nın ihtiva ettiği hadisleri telakkî bi'l-kabûl ile karşılamış, tenkid edilerin dışındaki hadislerin sahîh olduğu noktasında ve bunlarla amel edilmesi hususunda icmâ etmiştir” sözüne itiraz ederek şöyle demiştir: “*Sahîhayn*'daki hadislerin sahîh olduğu ve bunlarla amel edilmesi hususunda ümmetin icmânının olduğu sözü asla dayanak olamaz.” İbn Berhân, Ebu'l-Feth Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Vüsûl ile'l-Usûl*, (Thk. Abdülhâmîd Alî b. Ebû Züneyd), Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1983, II, s. 173.

şeklinde ifade etmişlerdir.¹⁶⁷ Dolayısıyla icmâ için kullanılan failleri aynen telakkî bi'l-kabûl için de kullanmışlardır.

Buna karşın bazı münferid hadisler değerlendirmeye tabi tutulurken, o hadis hususundaki hüsn-ü kabûlü ifade ederken ümmet lafzı dışında “ulemâ”, “hadis âlimleri” veya “nâs” gibi değişik failer zikredilmiştir.¹⁶⁸ Fakat tekrar belirtelim ki, bağımsız bir hadis hususundaki hüsn-ü kabûlün öznesi olarak en fazla tercih edilen ve kullanılan lafzın “ulemâ” olduğu gözlemlenmiştir. Esasen ulemânın bu telakkisi aynı şekilde insanlara geçip onları etkilediğinden insanların hüsn-ü kabûlü de aynı doğrultuda olmaktadır. Dolayısıyla mevzuyla alakalı kullanılan “İnsanlar bu hadisi telakkî bi'l-kabûl ile karşılaşmıştır.” gibi ifadelerden bu telakkî'nin failinin ulemâ olduğu anlaşılmalıdır. Çünkü bir haberin telakkî bi'l-kabûlle karşılaşması onun sıhhatini gerektirecek durumlara bağlı olduğundan bu hususta avama itibar edilemez.

Mezkûr her iki durumda da telakkî bi'l-kabûlün faili olarak kullanılan “ümme” ve “ulemâ” ile tam olarak kimlerin kastedildiği az da olsa ihtilafa konu olmuştur. Fakat bu lafızların kimler tarafından ve hangi amaçla kullanıldığı, bunlarla kimlerin kastedildiğinin belirlenmesi hususu çok önemlidir. Hanefilerin telakkî bi'l-kabûlün öznesini “ümme” olarak zikretmesi pek nadir olmakla beraber genel de “fukahâ”, ulemâ” ve “selef” lafızlarını tercih ettiklerini müşahede etmekteyiz. Bununla birlikte telakkînin gerçekleşme zamanını ikinci döneme yani tabiûnun daha fazla yoğun bir şekilde yaşadığı devir ile kayıtlamışlardır.¹⁶⁹ Diğer fakîhler ve muhaddisler ise, telakkînin zamanını herhangi bir döneme hasretmemektedirler. *Sahîhayn*'in ihtiva ettikleri hadisler söz konusu olunca umumiyetle “ümme” lafzını fail olarak kullanırken, *Sahîhayn* hadisleri dışındaki münferid bir hadis hususundaki telakkî için az da olsa “ümme” ve “hadis âlimleri” lafızlarını fail olarak kullansalar da genellikle “ulemâ” lafzını özne olarak tercih ettiklerini görmekteyiz.

¹⁶⁷ İbnü's-Salâh'tan önce *Sahîhayn* hadislerinin sahih olduğu ve ümmetin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olduklarını ifade eden birçok muhaddis bulunmaktadır. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûm*, s. 28; Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, I, s. 128; İbn Teymiyye, *Mecmu'atü'l-Fetevâ*, XVIII, s. 30; Kâsımî, *Kavîdû't-Tahdîs*, s. 122.

¹⁶⁸ Örneğin Cessâs, “Bize göre İnsanlar, telakkî bi'l-kabûlle karşıladıkları haberi tevâtür haber anlamında kullanmışlardır” sözünde, telakkî bi'l-kabûlün öznesini “nas” şeklinde zikreder. Daha fazla misal için bkz. Cessâs, *el-Fusûl*, II, s. 36; diğer kullanımlar için bkz. Kadri Gürlek, Zayıf Hadisle Amel Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: Telakkî bi'l-Kabûl, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.11, Sy. 22, 2012/2, s. 5.

¹⁶⁹ Bkz. Şâşî, *Usûlü's-Şâşî*, s. 171.

2.4. Telakkî bi'l-Kabûlün Hadisleri Desteklemedeki Rolü

Telakkî bi'l-kabûl kuvvetini ve bağlayıcılığını, aynen icmâ gibi Hz. Peygamber'in, ümmetin hata üzerinde birleşmeyeceği ve bu hususta masum olduğu hadislerinden almaktadır.¹⁷⁰ Dolayısıyla telakkî bi'l-kabûlün meydana gelmesi için, herhangi bir rivâyetin sıhhatinin ne şekilde belirlendiğini bilen âlimlerin tamamının bu husustaki ittifakı şart koşulmuştur. Fakat telakkî bi'l-kabûlün şer'î bir kaynak olan icmâ gibi temellendirilmesinden dolayı onun bütün yönleriyle icmâ andırdığı veya klasik fıkıh usûlü eserlerindeki icmâa benzeyip bütün şartlarını haiz olması gerektiği düşünülmemelidir. Mamafih bazı fakîhler telakkî bi'l-kabûlü icmâ ile ilişkilendirerek icmâda bulunması gereken şartları aynen onda da arama yoluna giderek telakkî bi'l-kabûlün bağlayıcılığını ve etkisini reddetmişlerdir.¹⁷¹ Bunun tabii bir sonucu olarak bazı fakîhler, hüsn-ü kabûle mazhar olmuş *Sahîhayn* hadislerinin “maktû'un bi's-sihha” yani “sahîhliği ve sabitliği kesin olan hadisler” şekline dönüştüğü hükmünü reddetmişlerdir.¹⁷² Dolayısıyla telakkî bi'l-kabûl ile icmâ arasında ne denli bir ilişkinin olduğu ve aralarındaki bazı önemli hususlara değinmek yerinde olacaktır.

2.5. İcmâ İle Telakkî bi'l-Kabûlün Birbiriyle Münasebeti

İslâm Hukûkunun temel kaynakları arasında yer alan icmâ, usûl-ü fıkıh kitaplarındaki tanımını tekrar hatırlatmak gerekirse; “İslâm müctehidlerinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonraki herhangi bir asırda, bir amelî meselenin şer'î hükmü üzerinde ittifak etmeleridir”¹⁷³ Oysa telakkî bi'l-kabûl Hanefî fakîhleri tarafından “Sahâbe devrinde âhâd haber olup, tabiûn döneminde âdeten yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan bir cemaatin rivâyet ettiği ve onların o rivâyeti hüsn-ü kabûl ile karşılayıp kendisiyle gereği gibi amel etme noktasındaki ittifak etmelerinden tevâtür hükmünde olan hadistir”¹⁷⁴ anlamında kullanılmıştır.

¹⁷⁰ Bu hadisleri daha önce icma bahsinde vermiştik. Bkz. Ahmed b. Hanbel, Ahmed *el-Müsned*, , XV, s. 480; Dârimî, “Alâmâtü'n-Nübüvve”, 8; İbn Mâce, “Fiten”, 8; Ebû Dâvûd, “A'lâmâtü'n-Nübüvve”, 8; “Siyer”, 75; Tirmizî, “Fiten”, 7.

¹⁷¹ Bkz. Gazâlî, *el-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl*, (Thk. Muhammed Hasan Heyto), Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1980, s. 273.

¹⁷² Bkz. İbn Berhân, *el-Vüsûl*, I, s. 172; Hâzimî, Ebû Bekr Muhammed b. Musa, *Şurûtü'l-Eimmeti'l-Hamse*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1984, s. 74; Kuraşî, Ebû'l-Feth Abdulkâdir, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, (Thk. Abdulfettâh Muhammed), Dâr-u Hicr, Riyad 1993, IV, s. 566; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhit*, IV, s. 246.

¹⁷³ Ebû Zehrâ, *Usûl*, s.198; Şa'bân, *Usûlü'l-Fikh*, s. 88; Dönmez, “İcmâ”, *DİA*, XXI, s. 417.

¹⁷⁴ Şaşı, *Usûlü'ş-Şâsi*, s. 171; Pezdevî, *Kenzü'l-Vüsûl*, s. 152; Serahsî, *Usûl*, I, s. 293; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, s. 429; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, II, s. 368; Molla Hüsvrev, *Mirâtü'l-Usûl*, s.

Diğer fakîhler ve muhaddislere göre ise, “mütevâtir ve meşhûr haberlerden daha şâmil olup, tabakalardaki mevcut sayılara itibar edilmeksizin, tenkide tabi tutulmaksızın, ulemânın telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olan ve kendisiyle amel edilen hadistir”¹⁷⁵ şeklinde kullanılmaktadır.

Bu iki kavram üzerinde biraz düşünüldüğünde, furû-i fıkıh kitaplarında bahsi geçen icmâ tamamıyla ef'âl-ı mükellefine konu olan vücûb, hürmet, sıhhat fesâd gibi bir hâdisenin şer'î-amelî hükmü üzerinde gerçekleşen bir fikir birliği olduğu,¹⁷⁶ telakkî bi'l-kabûl ise, herhangi bir rivâyetin sahîhliği ve sabitliği üzerinde meydana gelen bir ittifak olduğu hemen anlaşılacaktır.¹⁷⁷ Mesela telakkî bi'l-kabûlde gerçekleşen ittifaka biraz yakın olan sükûfî icmân meydana gelmesi için, icmân bahsine girmiş olan hâdisenin hakkında ictihad yapılabilecek zannî bir delil bulunan meselelerden olması şartı aranmaktadır. Oysaki telakkî bi'l-kabûlün meydana gelmesi için bu şekilde bir şartın aranması bir tarafa, telakkî bi'l-kabûlün mevzusunun icmâ gibi şer'î-amelî bir hüküm olması söz konusu bile olamaz. Dolayısıyla bu ve bunun gibi birçok temel fark bize şunu gösteriyor ki, usûl-i fıkıhtaki icmân mevzusunun, asla bir rivâyetin sıhhati hususunda olmadığıdır. Bu yüzden hadis ve fıkıh usûlü eserlerinde temas edilen ve mevzusu bir hadisin sıhhati olan telakkî bi'l-kabûl ile fıkıh usûlü eserlerinde bahsi geçen icmâ, tamamen birbirinden farklı kavramlardır.¹⁷⁸

Diğer taraftan Ahmed b. Hanbel'in icmân imkânı hakkında söylediği şu sözü icmâ ile telakkî bi'l-kabûlün arasındaki farkı açıkça ortaya koymaktadır. Ahmed b. Hanbel: “Bir kimse bir konuda icmâ bulunduğunu iddia ederse bu yalandır, belki de insanlar ihtilâf etmişlerdir. Fakat o mesele hakkında icmâ olduğunu iddia eden kimse, bunu (ihtilafi) bilmiyordur. Ya da bu haber ona ulaşmamıştır. Bu nedenle, o kimse bu

210; Tehânevî, *Keşşâfû'l-İstilâhâtî'l-Fünûn*, II, s. 1551-1552; Türkmânî, *Dirâsât*, s. 112; Harîrî, *Telakkî bi'l-Kabûl*, s. 63-64; Apaydın “Meşhur”, *DİA*, XXIX, s. 368-369.

¹⁷⁵ Zerkeşi, *Bahru'l-Muhît*, IV, s. 249; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, III, s. 390; Alî el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbe*, s. 194; Kâl'acî, *Mu'cem*, s. 44; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 430; Güler, “Müstefiz”, *DİA*, XXXII, s. 135.

¹⁷⁶ Seydişehrî, *Fıkıh Usûlü*, s. 200; Hudarî, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 281; Haseballah, *Usûlü't-Teşrî*, s. 119; Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 89; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 181; Zuhaylî, *el-Vecîz*, s. 47.

¹⁷⁷ Cessâs, *Usûl*, I, s. 182-185; Zerkeşi, *en-Nüket*, I, s. 111-112; Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, (Thk. Ebû Kuteybe Nazır Muhammed el-Fâriyâbî), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2016, s. 94; Şirinov, *Nakdû Metni'l-Hadis*, s. 57.

¹⁷⁸ Bkz. Şirinov, a.g.e., s. 57-59.

mevzuda icmân meydana gelip gelmediğini bilmiyorum desin.”¹⁷⁹ Daha önce de temas ettiğimiz gibi Ahmed b. Hanbel bu sözleriyle, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö. 204/820) gibi hakkında ihtilaf bilinmeyen her hüküm için, icmâ isminin zikredilmesine itiraz etmektedir. Bu yüzden eş-Şâfiî’nin “ihtilaf bilmiyorum” sözü, çoğunluk tarafından icmâ naklî olarak kabul edilmemektedir.¹⁸⁰ Dolayısıyla bir hâdisenin hükmü hakkında ihtilaf edilmemiş olması icmâ ispat için yeterli olmamaktadır. Buna karşın telakkî bi’l-kabûlün mahiyetini incelediğimizde, bir rivâyetin sened ve metni herhangi bir itiraza maruz kalmadan yaygınlık vasfını elde etmesidir.¹⁸¹ Diğer bir ifadeyle bir hadisin senedi ve metni hakkında herhangi bir âlimin eleştiride bulunmaması, o rivâyetin hüsn-ü kabûle mazhar olduğunu tespit için kâfidir. Dolayısıyla o hadisin yaygınlık kazanmasına karşın sıhhati hakkında herhangi bir tenkidin veya ihtilafın olmaması telakkî bi’l-kabûl için yeterli görülmektedir. Bu durum telakkî bi’l-kabûl ile icmâ arasındaki farkı başka bir yönden ortaya koymaktadır.

Mamafih hüsn-ü kabûle mazhar olmuş *Sahîhayn* hadislerinin üzerinde gerçekleşen fikir birliği, bazen “ittifak” sözcüğü ile bazen de “icmâ” lafzı ile ifade edilmiştir. Fakat telakkî bi’l-kabûl ile karşılanmış *Sahîhayn* hadislerinin “ittifak” veya “icmâ” lafızları ile ifade edilmesinden dolayı hemen hatırıma İslâm hukukun kaynaklarından olan şer’î icmâ gelmemelidir. Çünkü biraz önce de ifade ettiğimiz gibi icmân mevzusu şer’î-amelî bir mesele iken telakkî bi’l-kabûlün mevzusu hadis olmaktadır. Madem telakkî bi’l-kabûl şer’î icmâdan konu ve mahiyet açısından farklılık arz ediyor, o zaman neden ondaki ittifak “icmâ” lafzı ile ifade edilmektedir şeklinde zihinde bir soru canlanabilir. Bu soruya da şu şekilde cevap verilebilir: Şer’î icmâdaki ittifak hem sözlük anlamıyla hem de ıstılâhî anlamıyla kullanılıyorken, telakkî bi’l-kabûldeki ittifak ise sadece sözlük anlamında olan “fikir birliği etmek” manasında kullanılmıştır. Yani telakkî bi’l-kabûle mazhar olmuş bir hadis üzerinde gerçekleşen ittifakın “icmâ” lafzı ile ifade edilmesi sadece icmân lügâttaki anlamı olan “bir hususta fikir birliği etmek” anlamı kastedilmiştir.

¹⁷⁹ Şeybânî, *Mesâilü’l-İmâmi Ahmed b. Hanbel*, s. 438-439; İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-Muvakki’in*, II, s. 53-54; a.mlf. *el-Müsevvede*, s. 315-316.

¹⁸⁰ Bkz. Dönmez, “İcmâ”, *DİA*, XXI, s. 424.

¹⁸¹ Bkz. Zerkeşi, *Bahru’l-Muhîr*, IV, s. 249; Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, III, s. 390; Alî el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbe*, s. 194; Kâl’acî, *Mu’cem*, s. 44; Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri*, 430; Güler, “Müstefiz”, *DİA*, XXXII, s. 135.

Fakat şunu da belirtelim ki, telakkî bi'l-kabûldeki ittifakın “fikir birliği etmek” anlamında kullanılmasından dolayı bunun bir bağlayıcılık vasfının olmadığı anlaşılmalıdır. Şer‘î icmâ kuvvetini Hz. Rasûlullah (s.a.s.)’in: “Benim ümmetim dalâlet üzerinde şüphesiz toplanmaz (birleşmez).”¹⁸² “Allâh benim ümmetimi veya Muhammed ümmetini sapıklık üzerine bir araya getirmeyecektir”¹⁸³ buyurduğu hadislerden aldığı gibi, telakkî bi'l-kabûle mazhar olmuş bir hadis üzerinde meydana gelen ittifak da gücünü bu rivâyetlerden almaktadır. Çünkü her ikisinde de ümmetin hata üzerinde birleşmekten korunmuşluğu söz konusudur. Dolayısıyla telakkî bi'l-kabûlün şer‘î icmâ ile benzerliği ümmetin hatadan korunmuş olduğu inancıdır.¹⁸⁴

2.6. Telakkî bi'l Kabûlün Bağlayıcılığı ve Bilgi Değeri

Şüphesiz ki telakkî bi'l-kabûl, kuvvet ve bağlayıcılık vasıflarını icmâ gibi ümmetin dalâlet üzerinde birleşmeyeceği ilkesinden alır. Her ne kadar icmâ gibi temele oturtulmaya çalışılmışsa da netice itibariyle icmâ hükümlerinin tamamını taşımamaktadır. İbn Hacer el-Askalânî’nin de söylediği gibi ‘Ümmetin ittifakının kesinlikle bir meziyeti vardır. Zira ümmet *Sahîhayn* dışındaki herhangi bir hadisi telakkî bi'l-kabûl ile karşılamaları halinde, senedi zayıf olsa dahi o haberin içeriğiyle amel edilmesi vaciptir.’¹⁸⁵ Telakkî bi'l-kabûl bazen hadislerin sıhhati hususunda, bazen o hadislerin sübutunun kat‘îliği, bazen hadislerle amel etmenin vücûbiyeti hakkında, bazen de onlara muhalefet etmenin caiz olmaması şeklinde karşımıza çıkar.¹⁸⁶

Tenkid edilmeden, ümmetin hüsn-ü kabûlü ile karşılanmış hadislerin sahîh olduğu ve bunlarla amel edilmesi gerekliliğini ifade eden telakkî bi'l kabûl, bilhassa *Sahîhayn* hadisleri bağlamında ifade edilmiştir.¹⁸⁷ Eğer *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati üzerinde bütün âlimlerin ittifakıyla (fukahâ ve muhaddislerin tamamının) tam bir

¹⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, s. 480; Dârimî, “Alâmâtü’n-Nübuve”, 8; İbn Mâce, “Fiten”, 8.

¹⁸³ Tirmizî, “Fiten”, 7.

¹⁸⁴ Şirinov, *Nakdü Metni’l-Hadîs*, s. 63-65.

¹⁸⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket ‘alâ Kitâbi İbni’s-Salâh*, (Thk. Rabî‘ b. Hâdî), ‘İmadetü’l-Bahsi’l-İlmî bi’l-Câmi‘âti’l-İslâmiyye, Medine 1984, I, s. 372; a. mlf. *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 98-99.

¹⁸⁶ Bkz. Cessâs, *Usûl*, I, s. 418; Zerkeşî, *Bahru’l-Muhîr*, IV, s. 243; a.mlf. *en-Nüket*, I, s. 284; Harîrî, *Telâkkî li’l-Hadîs bi’l-Kabûl*, s. 75.

¹⁸⁷ *Sahîhayn* hususunda kullanılan ifadeler için bkz. İbn Teymiyye, *Mecmu‘âtü’l-Fetevâ*, XVIII, s. 30; Alâî, *Tahkîku’l-Murâd*, s. 320-321; a.mlf. *en-Nakdü’s-Sahîh*, s. 22; Bulkînî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Raslân, *Mehâsinü’l-İstîlâh fî Tadmîni Kitâbi İbni’s-Salâh*, (Thk. Aişe Abdirrahmân), Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, t.y., s. 172; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n-Nazar*, s. 98-99; Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, s. 92-93; Kâsmî, *Kavîdû’t-Tahdîs*, s. 121; Mollâ Hatır, Halîl İbrâhîm, *Mekânetü’s-Sahîhayn*, el-Matba‘atü’l-Arabiyyeti’l-Hadîse, Kahire 1982, s. 499.

telakkî bi'l-kabûl vukû bulmuşsa, bu hadislerin sübûtunun kat'îliği ve gereği ile amel edilmesi durumu söz konusu olur. Şayet hüsn-ü kabûlün öznesi olacak şahısların tamamının bir icmâi olmayıp yalnızca hadis ehlinin ittifakı mevcut ise bu takdirde hüsn-ü kabûl, kat'îlik ifade bildirmese de o haberleri tashih ve tercih sebebi yapar.¹⁸⁸

Burada şunu ifade etmekte yarar vardır. Herhangi bir rivâyetin bağlayıcı olması ve gereği ile amel edilmesi başka bir konu, bunun ilim ifade etmesi ise başka bir konudur. Zira haber-i vâhid her zaman ilim ifade etmese de sahîh olduğu takdirde bağlayıcılık vasfını kazanır. Şayet hüsn-ü kabûle mazhar olmuş bir hadisin ilim ifade ettiği tespit edilirse bağlayıcılık vasfını elde eder ve gereği ile amel etme zorunlu olarak ortaya çıkar.¹⁸⁹ Bununla birlikte hadislerin bağlayıcılık özelliği muhaddislerin ilgi alanına girmez. Çünkü muhaddisin asıl görevi hadislerin isnad zincirini Hz. Peygamber'e dayandırmaktır. Hadislerin bilgi değerini tespit etme hadisçilerin değil olsa olsa muhakkiklerin ve fakîhlerin alanına girer. Mamafih muhaddisler de muhakkikler ve fakîhler gibi ne zaman telakkî bi'l-kabûl kavramından söz açılmış ise, bunun hadislere ne gibi bir önem atfettiğini izah etmeye çalışmışlardır. Hatta bu mevzu Nevevî ve İbnü's-Salâh gibi muhaddisler arasında telakkî bi'l-kabûlün sahîh hadisleri 'maktû'un bi's-sihha' derecesine çıkarıp çıkarmaması özelinde ihtilaf konusu olmuştur.¹⁹⁰ Zaten hüsn-ü-kabûle mazhar olan hadislerin bağlayıcılığı ve gereği ile amel noktasında Nevevî'nin söylediği gibi cumhûr arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.¹⁹¹

Usûl âlimleri ve muhaddisler, karînelerle desteklenmiş (el-muhtef bi'l-karâin)¹⁹² âhâd haberlerin ortaya koyduğu bilgiyi herkes için kat'î bilgi olarak ifade

¹⁸⁸ İbn Teymiyye, *Mecmu'atü'l-Fetevâ*, XVIII, s. 30; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Muhtasarü's-Sevâ'ik*, II, s. 537; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, I, s. 377-379.

¹⁸⁹ Hâzîmî, *Kitâbü'l-İ'tibâr fî Beyâni'n-Nâsîh ve'l-Mensûh Mine'l-Asâr*, Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniye, Haydarabad 1941, s. 13; Zerkeşî, *en-Nüket*, I, s. 111; Bikâî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî, *en-Nüketü'l-Vefiyye Bimâ fî Şerhi'l-Elfîyye*, (Thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2007, I, s. 177.

¹⁹⁰ Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, I, s. 137.

¹⁹¹ Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, I, s. 137.

¹⁹² Muhtef bi'l-Karâin, bir haberin makbûl hadisin şartlarını taşımasının yanında, bir takım özelliklere sahip olmasıdır. Makbûl hadiste bulunan bu zaid vasıflar, hadisin kuvvetini artırır. Dolayısıyla bu üstün zaid vasıflara sahip bir makbûl haber diğerlerine nazaran üstün bir meziyete sahip olur. Böylece onun diğerine tercih edilmesini sağlar. Bu özellikler, 1) Buhârî ve Müslim'in kitaplarında tahrîc ettiği fakat mütevâtir derecesine ulaşmayan haberler. Bunlar a) Buhârî ve Müslim'in bu alanda üstün meziyete sahip olmaları b) Sahîhi sakiminden ayırmada diğer muhaddislerden üstün olmaları c) *Sahîhayn*'in ümmetin telakkî bi'l-kabûlene mazhar olması. 2) Meşhûr haber 3) Garîb hadis olmakla

etmişler ve telakkî bi'l-kabûlü bu karinelerin en güçlülere arasında saymışlardır. Örneğin İbn Teymiyye, telakkî bi'l-kabûlü zarurî bilgi ifade eden haberler içinde zikretmiştir.¹⁹³ Son olarak telakkî bi'l-kabûl'e mazhar olan rivâyetlerin ne ifade ettiğine yönelik birkaç örnek vererek meseleyi sonlandıralım.

Hanefî usûlcülere göre telakkî bi'l-kabûle mazhar olan hadisler meşhûr hadis hükmündedir. Hanefî fakîhi Cessâs (ö. 370/981), telakkî bi'l-kabûle mazhar olan hadislerin kat'î bilgi ifade ettiğini söylerken,¹⁹⁴ Irak ekolü ve Hanefîlerin çoğu ilm-i tume'nîne şeklinde yorumlar.¹⁹⁵ Hanefîler tâbîn devrinde hüsn-ü kabûle mazhar olmuş haberleri mütevâtir haberler hükmünde kabul ettiklerinden, bir âyeti nesh, tahsîs ve takyîd edebilir. Yine onlara göre vücûb gerektiren hadisler, hüsn-ü kabûle mazhar olmadığı takdirde onlarla istidlalde bulunmak doğru değildir.¹⁹⁶

Hanefî usûlcülerin dışındaki fakîhler ve muhaddisler de hüsn-ü kabûle mazhar olmuş haberlerin kat'î bilgi ifade ettiğini net bir şekilde ifade etmişlerdir. Telakkî bi'l-kabûlle karşılanmış hadislerin kat'î bilgi ifade ettiğini söyleyenler arasında Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mâlik (ö. 179/795), Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İsferyânî, Ebû Alî el-Cübbâ'î (ö. 303/916), Cessâs, İbn Fûrek (ö. 406/1015), Abdülvehhâb el-Mâlikî (ö. 422/1031), Abdulkâhir el-Bağdadî (ö. 429/1038), İbn Hazm (ö.456/1064), Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), İbn Abdilberr (ö. 463/1071), Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), Ebû'l Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081), İbnü's-Sem'ânî (ö. 489/1096), İbnü's-Salâh, İbn Teymiyye ve İbn Hacer el-Askalânî gibi âlimler yer almaktadır. Bu bağlamda birçok fakîh ve muhaddis, *Sahîhayn* hadislerinin kahir ekseriyeti telakkî bil-kabûle mazhar olduklarından, bunların sahîh olduğu dolayısıyla kat'î bilgi ifade ettiğini dile getirmişlerdir. Bu fikri kabul eden âlimler kabul etmeyenlere göre çoğunluktadır.¹⁹⁷

beraber, mutkin râviler tarafından müselsel olarak nakledilen haber. Bkz. Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-hadîs*, Gurebâ Yay., İstanbul 2016, s. 68-69.

¹⁹³ İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-Fetavâ*, XVIII, s. 28

¹⁹⁴ Bkz. Cessâs, *Usûl*, III, s. 37. Türkmânî *Dirâsât*, s. 116-122; Geylânî, *Menhecü'l-Hanefiyye*, s. 104-106.

¹⁹⁵ Bkz. Türkmânî, a.g.e., s. 116-122; Geylânî, a.g.e., s. 104-106.

¹⁹⁶ Cessâs, *Usûl*, III, s. 48; Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, II, s. 534; Bahrülulûm el-Leknevî, Ebû'l-Ayyâş Abdül'alî Muhammed b. Nizâmeddîn, *Fevâtihu'r-Rahamût, bi Şerhi Müsellemeti's-Sübût*, (Thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, II, s. 159.

¹⁹⁷ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-Fetavâ*, XVIII, s. 26; Bulkînî, *Mehâsinü'l-İstîlâh*, s. 172; İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, s. 377; Süyûtî, *Tedrîb*, s. 94; Molla Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 123.

Sahîh hadislerin telakkî bi'l-kabûlle karşılandığı durumda kat'î bilgi ifade edeceğini iddia edenlerin argümanı Hz. Peygamber'in hadisinde de geçtiği gibi ümmetin hata üzerinde birleşmeyeceği ilkesidir. Şöyle ki çok geniş çevrelere yayılmasına rağmen herhangi bir eleştiriye maruz kalmayan ve bütün çevrelerce kabul edilmiş hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyeti sabit olacaktır. Diğer taraftan ümmetin Hz. Peygamber'e aidiyeti sabit olmayan hadislerin telakkî bi'l-kabûl ile karşılaşmaları mümkün değildir. Çünkü bu durum ümmetin adaletine ve hata üzerinde birleşmeyeceği ilkesine aykırıdır.

Şunu da belirtelim ki her ne kadar telakkî bi'l-kabûl, bazı âlimlere göre kat'î bilgi ifade etmiyorsa da başkaları nezdinde de telakkî bi'l-kabûl kat'î bilgi ifade etmediği anlamına gelmez. İbn Teymiyye bu hususta şunları söyler: “Bir rivâyet bir cemaate göre mütevâtir mesabesinde olmadığı halde başka bir cemaat tarafından mütevâtir mertebesinde kabul edilebilmektedir. Rivâyet kime göre mütevâtir derecesinde ise onlar için kat'î bilgi ifade eder ve gereği ile amel etmek vâcib olur. Mütevâtir derecesinde görmeyenler ise onların katında kesin bilgi ifade etmemesi nedeniyle tek çözüm yolu meseleyi ehline havale edip, onların vereceği hükmü kabul etmek olur. Nasıl ki üzerinde icmâ tahakkuk etmiş olan hükümleri icmâ ehline havale edip o hükümleri kabul etmesi gerektiği gibi.”¹⁹⁸

Telakkî bi'l-kabûl'ün kesin bir bilgi ifade edeceğini söyleyen bazı âlimler (Cessâs, İbn Hazm, Ebû İshâk el-İsferâyînî vb.) hüsn-ü kabûle mazhar olan hadislere muhalefetin câiz olmadığını iddia etmişlerdir.¹⁹⁹ Buna karşılık İbn Berhân (ö. 518/1124), Nevevî, Bedreddîn ez-Zerkeşî, İbn Kutluboğa (ö.879/1474) ve daha birçok âlim, zan ifade eden bir haber üzerinde meydana gelen icmân o habere kesin bilgi vasfını kazandırmadığını, dolayısıyla telakkî bi'l-kabûl'ün de habere kesinlik vasfını kazandıramayacağını söylemişlerdir.²⁰⁰

2.7. Telakkî bi'l-Kabûle Mazhar Olan Hadislerin Tercih Nedeni Sayılması

Bir rivâyet sadece hadis âlimleri tarafından telakkî bi'l-kabûl ile karşılanmışsa bu bile diğer rivâyetlere göre bir tercih sebebi sayılır. Nitekim *Sahîhayn* diğer hadis

¹⁹⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-Fetevâ*, XVIII, s. 32.

¹⁹⁹ Cessâs, *Usûl*, I, s. 184; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. ez-Zâhirî, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Daru'l-Fikr, Beyrut, t.y., VIII, s. 247.

²⁰⁰ Bkz. İbn Berhân, *Vüsûl*, I, s. 172-173; Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, I, s. 137; Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, s. 246; Münâvî, Muhammed Adurraûf, *el-Yevâkît ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, (Thk. Ebû Abdillâh Rabî' b. Muhammed es-Su'ûdî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, t.y., I, s. 185-186.

kaynaklarına nazaran bir tercih sebebi olmuştur. Çünkü âlimler tarafından bu kaynaklardaki hadisler telakkî bi'l-kabûl ile karşılanmıştır. Bu bağlamda Muhammed b. Musâ b. Osmân el-Hâzimî (ö. 584/1188) “Medineliler arasında yaygınlaşan ve onların telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olmuş bir hadis artık onlar için bir tercih sebebi sayılır.”²⁰¹ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn el-Bikâ'î (ö. 885/1480) hüsn-ü kabûle mazhar olmuş *Sahîhayn* hadislerinin bu özelliği taşımayanlara nazaran bir tercih sebebi olduğunu dile getirmiştir.²⁰²

Hadis usûlü kitaplarına baktığımızda sahîh hadisler derecelendirilirken en üstte Buhârî ve Müslim'in beraber rivâyet ettikleri hadisler (Muttefekun aleyh), Buhârî'nin tek başına rivâyet ettiği hadisler, Müslim'in yalnız rivâyet ettiği hadisler, kitaplarına almadıkları halde her ikisinin şartlarına uyan hadisler, yalnız Buhârî'nin şartlarına uyan hadisler, yalnız Müslim'in şartlarına uyan hadisler, Buhârî ve Müslim'in dışındaki hadis âlimlerinin sahîh kabul ettiği hadisler gibi bir sıralama takip edilmektedir.²⁰³ Bu sıralamanın özüne baktığımızda tercih sebebi olarak bunların telakkî bil-kabûle mazhar olduğu müşâhâde edilebilecektir. Alî el-Kârî de Buhârî ve Müslim'in diğer hadis kaynaklarına öncelenmesinin ve tercih edilmesinin nedenini *Sahîhayn* hadislerinin sıhhatindeki kuvvetine ve ulemânın telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olmakla izah etmiştir.²⁰⁴ Esasen hüsn-ü kabûl ile karşılanmış hadislerin tercih edilmesinin temeline inildiğinde o hadislerin telakkî bi'l-kabûl nedeniyle tashih edildikleri görülecektir.

2.8. Değerlendirme

Sahîhayn üzerinde olduğu iddia edilen icmâ, “tenkide maruz kalmadan muhaddislerin hüsn-ü kabûlüne mazhar olmuş hadislerin sıhhati üzerinde ittifakın olması şeklinde algılanması, muhaddislerin ve fakîhlerin cumhûruna göre bir çeşit icmâ olarak kabul edilen talakkî bi'l-kabûldür. Zira İbn Teymiyye, *Mecmu'atü'l-Fetavâ* adlı eserinde bu hususu açıkça dile getirmiştir. İbn Teymiyye: “Durum böyle olunca *Sahîhayn* hadislerinin cumhûru (kahir ekseriyeti) yakînî bir bilgi ile malumdur, hadis âlimlerinin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olmuş, sıhhatleri konusunda icmâ

²⁰¹ Hâzimî, Ebü Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hemdânî, *Kitâbü'l-İ'tibâr fî Beyâni'n-Nâsîh ve'l-Mensûh Mine'l-Asâr*, Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniye, Haydarabad 1940, s. 13.

²⁰² Bikâ'î, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, I, s. 177.

²⁰³ İbnü's-Salâh, *Ulûm*, s. 27-28; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 125-127; Suyûtî, *Tedrib*, s. 84; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul 2013, s. 173.

²⁰⁴ Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, (Thk. Cemâl Aytânî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, II, s. 336.

etmişlerdir. Hadis âlimlerin bu icmâi ise, tıpkı fukahânın ahkâm üzerindeki icmâlarının hatadan korunmuş olması gibi hatadan korunmuştur. Şayet fukahâ, bir hüküm üzerine icmâ etse, dayanakları âhâd haber veya kıyâs yahut da nasların umûm ifadesi olsa bile onların bu icmâi hüccet olur. Aynı şekilde muhaddislerin icmâi fukahânın icmâi gibidir. Muhadisler bir haberin sıhhati üzerine icmâ etmiş olsalar, bu ilim ifade eder. Onlardan birine hatanın arız olma ihtimali olsa da onların icmâi hatadan korunmuştur.”

İbn Teymiyye *Sahîhayn* hadisleri üzerindeki icmân, telakkî bi'l-kabûl olduğunu, telakkî bi'l-kabûldeki bu icmân muhaddislerin icmâi olduğunu, gücü ve bağlayıcılığını da şer'î icmâdan aldığını dolayısıyla fukahâ'nın icmâi gibi bir icmâ olduğunu söylemiştir.²⁰⁵ Ayrıca *Sahîhayn* hakkında icmâi kabul ve rededenlerin çoğunun görüşlerine bakıldığında *Sahîhayn* üzerinde bahsedilen icmân, telakkî bi'l-kabûl olduğudur. Şer'î icmâ konusunda da değindiğimiz gibi, *Sahîhayn* üzerinde icmâi kabul ve rededenlerin görüşlerini ifade ederken 'icmâ ve ittifak' lafızlarını usûlü fıkıhtaki ıstılâhî anlamlarıyla değil, sözlük anlamları ile kullanılmıştır.

İslâmî ilimlerin muhtelif dallarında bir terim olarak kullanılan telakkî bi'l-kabûl terkibi, hadis ve fıkıh usûlü eserlerinde müstakil bir mevzu olarak değil de özellikle İmâm Buhâri ve İmâm Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'lerinin ihtiva ettiği hadislerin sıhhati, bilgi değeri ve mertebesi hakkında gündeme getirilmiş bir kavramdır. Öyle ki, *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati, bilgi değeri ve mertebesi üzerinde yapılan münakaşalara son noktayı koymak veya münakaşaya yer olmadığını belirtmek için *Sahîhayn* hadislerinin telakkî bi'l-kabûle mazhar olduğu ifade edilmiş ve icmâ gibi bağlayıcılığının olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Telakkî bi'l-kabûl, tıpkı gücünü ve bağlayıcılığını icmâ gibi ümmetin hata üzerinde birleşmeyeceği ilkesinden alır ve senedi zayıf bile olsa telakkî bi'l-kabûle mazhar olan hadisi takviye edip güç kazandırır. Bu yüzden usûlî icmâ gibi temellendirilmeye çalışılmış ve birtakım şartlara haiz olması gerektiği iddia edilmiştir. İcmâ gibi üzerinde çalışılmamış ve icmâ kadar ilgi görmemiş olmasına rağmen, hadis usûlü eserlerinde *Sahîhayn* hadislerinin, fıkıh usûlü eserlerinde ise *Sahîhayn* dışındaki hadislerin bilgi değeri ve bağlayıcılığı konusunda muhaddisler ve fakîhler tarafından çok eski zamanlardan itibaren başvurulan bir kavram halini almıştır.

²⁰⁵ İbn Teymiyye, Mecmu'atü'l-Fetevâ, XVIII, s. 30.

Hanefî âlimler telakkî bi'l-kabûlü meşhûr hadisle birlikte ele alıp, sadece Tâbiûn devri ile sınırlandırmış ve isnaddan bağımsız işlemişlerdir. Bu yüzden Hanefî usûlcülerin tamamına yakını, *Sahîhayn* hadislerinin tabîûn devrinde telakkî bi'l-kabûle mazhar olmadıklarından, üzerinde de herhangi bir icmân oluşmadığı ve diğer âhâd haberler gibi zan ifade ettiğini söylemişlerdir. Hadis âlimleri ve diğer fakîhler ise bu kavramı herhangi bir dönem ile sınırlandırmadığından isnadlarıyla birlikte ele alarak *Sahîhayn* hadislerinin kahir ekseriyeti telakkî bi'l-kabûle mazhar olduklarından, üzerinde icmân olduğu ve nazarî ilim ifade ettiğini dile getirmişlerdir. Hanefîler bir hadisin meşhûr vasfını kazanması için tâbiûn devrinde hüsn-ü kabûle mazhar olması ve gereği ile ittifaken amel edilmiş olmasını şart koşmuştur. Onlara göre hadisi tashih eden de bu icmâdır. Hadis âlimlerine göre ise telakkî bi'l-kabûl'ün özünde gereği ile amel değil, onun sahîh olması vardır. Yani telakkî bi'l-kabûl'ün tespiti için herhangi bir rivâyetin tenkide maruz kalmadan ümmet arasında yaygınlık kazanmasıdır. Muhaddisler telakkî bi'l-kabûlle karşılanmış bir hadisi müstefiz olarak değerlendirirler. Onlara göre müstefiz, telakkî bi'l-kabûl ile daha yakın anlamlıdır.

Telakkî bi'l-kabûl haddi zatında bir hadisi mütevâtir kılmaz, fakat mütevâtir derecesinde kılar. Bu sebeple Hanefî usûlcüler bu tür hadisleri hükmen mütevâtir olarak isimlendirirler. Usûlcüler telakkî bi'l-kabûlü mükellefi bağlayıcı olması yönüyle ele alırken, muhaddisler sıhhat ve sübût yönüyle ele alır. Usûlcüler telakkî bi'l-kabûl konusunda bütün ictihad eden âlimlerin ittifakını şart koşarken, muhaddisler ehl-i hadîsin ittifakını yeterli görmektedir. Usûlcüler mefhumun sübûtunu öncelerken, hadis âlimleri lafzın sübûtunu vurgulamaya çalışır. Telakkî bi'l-kabûlün hadisleri tashih etmesi demek, onun Hz. Peygamber'e aidiyetinin sabit olduğu, sened ve metninde zayıflığını ortaya koyacak bir illetinin olmadığı anlamına gelmektedir.

Durum böyle olmakla birlikte usûlî icmâ ile telakkî bi'l-kabûl arasında temel bazı farklar da yok değildir. Usûlî icmâ ef'âl-i mükellefine ait vücûb, hürmet, sıhhat ve fesâd gibi şer'î/amelî meselelere dair iken, telakkî bi'l-kabûl ise tamamen bir hadisin sıhhati üzerinde meydana gelen ittifaktır.

Son olarak şunları söyleyerek meseleyi sonlandıralım. *Sahîhayn* hadislerinin tenkid edilenler dışında maktû'un bi's-sıhha olduğu, ümmetin telakkî bi'l-kabûlle

karşılığı, onların yakînî/nazarî ilim ifade ettiği ve gereği ile amel etme konusunda icmânın meydana geldiğini dile getiren âlimlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Bununla birlikte bu fikri kabul etmeyip tenkid edenler de olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

SÂHİHAYN ÜZERİNDE İCMÂ MESELESİ VE TAHLİLİ

Bilindiği gibi Muhammed b. İsmâil el-Buhârî ve Müslim b. el-Haccâc'ın telif ettikleri *es-Sahîh*'leri tüm hadislerinin sahîh olduğu inancıyla kendilerine "*Sahîhayn*" diye isim verilmiş ve ümmet tarafından Kur'ân-ı Kerim'den sonra en güvenilir eserler olarak paye verilmiştir. Buhârî ve Müslim'in mezkûr bu iki eserine bu denli bir değer verilmesinin nedeni, onların yalnızca sahîh hadisleri toplamayı hedeflemeleri ve eserlerine aldıkları hadislerin seçiminde gösterdikleri hassasiyettir.

Hadis âlimleri bu iki kitapta mevcut hadislerin sened ve metin yönünden sahîh olduklarına dair ittifak etmiş, daha sonraki dönemlerde ise bu durum icmâ olarak karşılık bulmuş ve günümüze kadar da genelde kabul görmüştür. Cumhûr-u muhaddisîn ve diğer İslâmî ilimlerde temayüz etmiş bazı âlimler, *Sahîhayn*'ın ihtiva ettiği hadislerin kat'î derecede sahîh olup nazarî ilim ifade ettiğini kabul etmiş ve bu hadislerle amel etmenin vücûbiyeti hususunda ümmetin icmâının olduğunu söylemişlerdir. Diğer taraftan sayıları azımsanmayacak çoklukta olan bu âlimler de icmâ fikrini kabul etmemiş bu iki eserde bulunan hadislere dair çeşitli tenkidlerde bulunmuşlardır.

Bu bölümde *Sahîhayn* üzerinde icmâ fikrini kabul edenler ile red edenlerin düşüncelerini ele alıp her ikisi arasında bir mukayese yapmaya çalışacağız. Ayrıca konumuzla alakası dolayısıyla *Sahîhayn*'a yöneltilen bazı tenkidlerden de bahsedeceğiz. Çalışmamızın birinci bölümünde İslâm dininin üçüncü şer'î kaynağı olan icmâ ve onunla aynı değere sahip olan telakkî bi'l-kabûlü ana hatlarıyla inceledik. Çalışmamızın bu ikinci bölümünde ise asırlardır İslâm dünyasının gündeminde tazeliğini koruyan *Sahîhayn Üzerinde İcmâ Meselesini* inceleyeceğiz. Hakikaten maziden hâle kadar *Sahîhayn*'ın içerdiği bütün hadislerin sahîh olduğu hususunda bir icmâ oluşmuş mudur? Bu iki eserin üzerinde oluşan icmâın İslâm'ın üçüncü Şer'î delili olan icmâın şartlarıyla örtüşüyor mu? Yoksa hadislerin sıhhati üzerinde gerçekleşen telakkî bi'l-kabûlü müdür? Bu icmâ iddiasını red edenler var mıdır, varsa argümanları nelerdir? Bu gibi sorular etrafında meseleyi değerlendirmeye gayret göstereceğiz. *Sahîhayn* üzerinde icmâ kabul ve red edenlerin görüşlerini Arapça metinleriyle birlikte vereceğiz.

1. Sahîhayn Üzerinde İcmân Olduğunu Savunan Âlimlerin Görüşleri

Bu başlık altında *Sahîhayn*'ın telif edildiği asırdan günümüze kadar icmâ fikrini ileri sürenlerin görüşleri verilecek, daha sonra bu görüş sahiplerinin delilleri incelenerek bir sonuç değerlendirmesi yapılacaktır.

1.1. Abdurrahmân en-Nesâî (ö. 303/915)²⁰⁶

Nevevî (ö. 676/1277), *Tehzîbü'l Esmâ* isimli eserinde Nesâî'nin *Sahîhayn*'in ihtiva ettiği hadislerin sıhhati konusunda ümmetin icmânının olduğunu dile getirdiğini söylemiştir. Nevevî: “Nesâî: ‘Bu kitapların en üstünü Buhârî’nin kitabıdır. Bu iki kitabın (*Sahîhayn*) sıhhati ve onlardaki hadislerle amel etmenin gerekliliği konusunda ümmet icmâ etmiştir.”²⁰⁷

Doğrusu biz İmâm Nesâî'in böyle bir ifadeyi kullanıp kullanmadığını bilmiyoruz. Bu ifadeyi İmâm Nevevî onun adına zikretmiştir. Kanaatimize göre bu söz Nesâî'ye ait değildir. Zira bu dönemde *Sahîhayn* için icmâdan bahsetmek henüz erkendir. Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'leri, müelliflerinin sağlığında icmâya konu olmamış, çağdaşları tarafından olduğu kadar, sonraki âlimler tarafından da tenkid edilmişlerdir. Söz konusu eserler hicrî dördüncü asırdan itibaren yavaş yavaş dikkatleri çekmeye başlamıştır.

1.2. Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1020)²⁰⁸

Hicrî beşinci asırda yaşamış ünlü Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakîhi Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1020), *Sahîhayn* hadislerinin tamamının muhaddislerin telakkî bi'l-kabûlene mazhar olduğunu ilk dile getiren şahsiyettir. İsferâyînî, Buhârî ve Müslim'deki bütün hadislerin sened ve metinlerinin sahîh olduğu konusunda meslek

²⁰⁶ *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden olan Nesâî'nin adı, Ahmed b. Şuayb, künyesi ise Abû Abdurrahmân'dır. Ömrünü hadis ve hadis ilimlerine vakfeden Nesâî, bu ilimlerde otorite sahibi oldu. Muhaddis kimliği yanında Şâfiî mezhebine mensup bir fakîh olarak da meşhur olan Nesâî, birçok eser telif etmiş, müellefatı arasında *Kütüb-i Sitte* eserlerinden biri olan *es-Sünen* adlı eseri mevcuttur. Cerh ve ta'dîl ilminde de uzman olan Nesâî, 303/915 yılında Mekke'de vefat etti. Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, (Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1990, VII, s. 59; a.mlf. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIV, s. 131-133; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiye*, III, s. 14; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, I, s. 36.

²⁰⁷ Nevevî, *Tehzîb*, I, s. 74.

²⁰⁸ Adı Rükneddîn İbrahim b. Muhammed el-İsferâyînî, künyesi ise Ebû İshâk'dır. Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakîhi olan İsferâyînî, kelâm, fıkıh ve hadis ilimleriyle iştigal etmiş, fıkıh ilminde müctehid kabul edilmiştir. İsferâyînî, 418/1020 tarihinde Nişâbûr'da vefat etmiştir. Bkz. Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, s. 353; İbn Kesîr, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyin*, (Thk. Ahmed Ömer Haşim-Muhammed Ali Zeynühum), Metebetü's-Sekâfetü'd-Diniyye, y.y., 1993, s. 367.

ehli yani muhaddislerinin icmânının bulunduğunu söylemiştir. Kâsımî *Kavâidü't-Tahdîs* isimli eserinde İsferyâyî'nin bu konudaki görüşünü şöyle aktarır:

“Ebû İshâk el-İsferyâyî: “*Sahîhayn*'in ihtiva ettiği hadislerin sened ve metinlerinin, kesinlikle sahîh olduğu hususunda meslek ehli (hadis ehli) icmâ etmiştir. Her ne kadar (hadislerin) râvi ve tarîklerinde ihtilaf meydana gelmişse de, bu genel bir ihtilafa dönüşmemiştir.”²⁰⁹ İsferyâyî bu sözünün devamında: “Kim uygun bir te'vile gitmeden (*Sahîhayn* hadislerine) aykırı bir hüküm verirse biz o hükmü reddederiz. Zira ümmet (*Sahîhayn*'nın hadislerini) telakkî bi'l-kabûl ile karşılamıştır.”²¹⁰ demiştir.

Görüldüğü üzere İsferyâyî *Sahîhayn* için hem icmâ ve hem de telakkî bi'l-kabûl terimlerini kullanmıştır.

1.3. Ebû Nasr el-Vâilî es-Siczî (ö. 444/1052)²¹¹

Yaşadığı dönemde, ehl-i hadîs ekolünün ünlü savunucularından olan hadis hâfızı Ebû Nasr el-Vâilî es-Siczî (ö. 444/1052), Buhârî'nin *Sahîh*'indeki hadislerin tamamının sahîh olduğuna dair fakîhlerin ve başkalarının icmânının olduğunu söylemiştir. es-Siczî'nin bu konudaki ibaresi şu şekildedir:

“Bir kimse, Buhârî'nin kitabında Rasûlullah (s.a.s)'den mervî hadislerin hepsinin sahîh olduğuna ve Rasûlullah (s.a.s.)'in da onları söylediğine dair yemin edip aksi takdirde eşinin boş olacağını söylese, yemini bozulmaz ve eşi de boş olmaz. Çünkü bu hususta fukâhâ ve başkaları (diğer ilim ehli) icmâ etmiştir.”²¹²

²⁰⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, I, s. 377; Kâsımî, *Kavîdû't-Tahdîs*, s. 122; Zahidî, Hâfiz Senâullah, *Ehâdisü's-Sahîhayn beyne'z-Zann ve'l-Yakîn*, Câmî'atü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, Pakistan, t.y., s. 293; Molla Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 111; Şirinov, *Nakdû Metni'l-Hadîs*, s. 105; Muhammed Züheyr, *Mes'eletü Telakkî'l-Ümmetü Ehâdîse's-Sahîhayn*, s. 19.

²¹⁰ Kâsımî, *Kavîdû't-Tahdîs*, s. 122; Molla Hatır, a.g.e., s. 111; Zahidî, a.g.e., s. 293; Muhammed Züheyr, a.g.m., s. 19.

²¹¹ Adı, Ubeydullah b. Said b. Hâtim es-Siczî, künyesi Ebû Nasr'dır. Yaşadığı dönemde ehl-i hadîs ekolünün önemli simalarından biri kabul edilen es-Siczî, hadislerin rivâyet tarîkleri ve râvilerin durumları hakkında derin bir bilgiye sahip olan Ebû Nasr es-Siczî, 444/1052 tarihinde Mekke'de vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, *Tezkire*, III, s. 297-298; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmî ve'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, (Thk. Muhammed Şerafettin Yaltkaya), Daru İhyai't-Turâsi'l-'Arabi, Beyrut, t.y., I, s. 2; Süyûtî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, (Nşr., Lecne mine'l-Ulemâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1983, s. 428.

²¹² Siczî, Ebû Nasr Ubeydullah b. Said, *Risâletü's-Siczî ilâ Ehli Zebîd fî Reddi 'alâ Men Enkera'l-Harf ve's-Savt*, (Thk. Muhammed Bâ Kerim Bâ Abdullah), Dâru'r-Râye li't-Tevzî' ve'n-Neşr, Riyad 1994, s. 40; İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 85-86; a.mlf. *Ulûm*, s. 26; Ebnâsî, Burhaneddîn, *eş-Şezâ'l-Feyah*, (Thk. Salâh Fehî Helel), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1998, s. 102; Molla Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 5; Zâhidî, *Ehâdisü's-Sahîhayn*, s. 298.

1.4. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066)²¹³

Muhaddis ve aynı zamanda Şafîî fakîhi olan Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066), İmâm Buhârî ve İmâm Müslim'in telif ettikleri *es-Sahîh* isimli eserlerindeki mevcut hadislerin tamamın sahîh olduğu hususunda icmâ olduğunu söylemektedir. Beyhakî, Şafîî fikhının dayandığı hadisleri bir araya getirerek telif ettiği *Ma'rifetü's-Sünen* isimli kitabında bu konuda şunları ifade etmektedir:

“Şübhesiz, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî ve Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbü'rî'den (Allah onlara rahmet etsin) her biri, kitap telif etmiştir. Onlardaki mevcut hadislerin tamamının sahîh olduğu noktasında icmâ vardır.”²¹⁴

1.5. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085)²¹⁵

Kelâm ve fıkıh bilgisiyle beşinci asra damgasını vuran İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Ebû Nasr es-Siczî'in görüşüne Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'ini de katarak aynı görüşü savunmuştur. Cüveynî:

“Şayet bir insan, Buhârî ve Müslim'in kitaplarındaki hadislerin Hz.Peygamber (s.a.s.)'in sözü olup sahîh olduğuna dair hanımını boşama üzerine yemin ederse, hanımı boş olmaz ve yemini de bozulmaz. Çünkü Müslüman âlimlerin bu iki kitaptaki hadislerin sahîh olduğuna dair icmâları vardır.”²¹⁶

²¹³ Adı Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, künyesi ise Ebû Bekr'dir. Muhaddis ve Şafîî fakîhi olan Beyhakî'nin fıkıh bablarına göre tasnif ettiği *es-Sünenü'l-Kübrâ* adlı eseri meşhurdur. Ayrıca ilelü'l-hadîs, ihtilâfü'l-hadîs ve fikhu'l-hadîs alanlarında otorite kabul edilen Beyhakî, 458/1066 Nişâbü'rî'da vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, s. 163-170; Sübki, *Tabakât*, IV, s. 8-16.

²¹⁴ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, (Thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acı), Dâru'l-Va'yî, Halep 1991, I, s. 181.

²¹⁵ Adı, Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf, künyesi ise İmâmü'l-Haremeyn, Ebü'l-Me'âlî ve Rüknu'ddîn'dir. Ünlü Eş'arî kelâmcısı ve Şafîî fakîhi olan Cüveynî, kelâm ve fıkıh alanlarında birçok eser telif etmiştir. Özellikle kelâm ilminde kendisine ait has görüşleri mevcuttur. Cüveynî, 478/1085 tarihinde Nişâbü'rî'da vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, s. 617; a. mlf. *Târîhu'l-İslâm*, XXXII, s. 229-238; Sübki *Tabakât*, V, s. 187-188; a.mlf. *Kâ'ide fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, (Erba' u Resâil fi Ulûmi'l-Hadîs içinde), (Thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Halep 1980, s. 77-78.

²¹⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûm*, s. 26; Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, I, s. 136; Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdis*, s. 122; Molla Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 111; Zahidî, *Ehâdisü's-Sahîhayn*, s. 293; Şirinov, *Nakdü Metni'l-Hadîs*, s. 106.

1.6. İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî (ö. 507/1113)²¹⁷

Hicrî altıncı asrın başlarında yaşamış olan İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî (ö. 507/1113), Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin sahîh hadisleri Buhârî ve Müslim'e göre derecelendirme işini tekrar gündeme taşımıştır. *Şürûtü'l-Eimmeti's-Sitte* tabirini ilk kez kullanan el-Makdisî, bu isimle bir kitap da telif etmiştir. O, bu eserinde sahîh hadisleri Buhârî ve Müslim'e göre derecelendirerek *Sahîhayn* üzerinde icmâ fikrine yeni bir yön vermiştir.²¹⁸ Ayrıca el-Makdisî, kaleme aldığı *Ricâlü's-Sahîhayn* ve *Safvetü't-Tasavvuf* adlı eserlerinde *Sahîhayn* müelliflerinden övgüyle bahsetmiş, onların eserlerinin hüsn-ü kabûle mazhar olduğunu ifade etmiştir. Onun mevzuyla alakalı ifadeleri şöyledir:

“Allah Teâlâ iki hâfız imâm olan Ebû Abdullah el-Buhârî ve Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbü'rî'nin asrına kadar her zaman bu görevi (sahîhi sakiminden ayıklamak) yerine getiren ve insanlara açıklayan kişileri musahhar kılmıştır. Buhârî ve Müslim, sahîh hadisleri zayıf olanlarından ayırdılar ve kitaplarına sadece sahîh olanları aldılar. Allah Teâlâ, onların samimi ve sahîh inançlarında doğru olduklarını bildiğinden ehl-i İslâm'a hüccet oldular. Onlardan sonra günümüze kadar yaşayan âlimler bu iki kitaptaki müşkülleri şerh etmek ve onların tahrîclerini yapmakla meşgul oldular. Zira hadis ilminde onları geçebilmek mümkün değildir.”²¹⁹

²¹⁷ Adı Muhammed b. Tâhir b. Alî İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî, künyesi ise Ebü'l-Fazl'dır. Zâhirî ekolüne mensup bir sûfî olan el-Makdisî, aynı zamanda da güçlü bir hadis hâfızıdır. Makdisî, 507/1113 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *el-Muntazâm fî Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, (Thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ- Mustafa Abdülkâdir 'Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, XVII, s. 136-138; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIX, s. 361-371; XX, s. 520-521; a.mlf. *Târîh*, XXXV, s. 168-181.

²¹⁸ Örneğin İbnü'l-Kayserânî bu konuda Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye atıfta bulunarak Hâkim'in Şeyhayn'ın muttefekun aleyh olarak rivâyet ettikleri hadisleri ilk mertebeye yerleştirme işine katılmış ve ilk mertebeye muttefekun aleyh rivâyetlerini yerleştirmiştir. Bkz. Makdisî, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir, *Şurûtü'l-Eimmeti's-Sitte* (el-Hâzimi'ye ait Şurûtü'l-Eimmeti'l-Hamse ile birlite), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984, s. 17-18; İbnü'l-Kayserânî, Ebü Dâvûd'un *Sünen*'indeki rivâyetleri üçe ayırır ve birinci kısma ayırdıklarını Şeyhayn'ın muttefekun aleyh olan rivâyetleri ile aynı mertebeye yerleştirir. Ebü Dâvûd'un ikinci kısımdaki rivâyetlerini ise Şeyhayn'ın şartlarına muvafık olarak rivâyet edilen hadisler şeklinde değerlendirmektedir. Tirmizî'nin *el-Câmi*'indeki rivâyetleri dört kısma ayırır. Bunlardan ilk iki kısmını aynı şekilde Ebü Dâvûd'da yaptığı onları Şeyhayn'a göre mertebelendirir. Bkz. Makdisî, *Şurûtü'l-Eimme*, s. 19-21; Salih Özer- Sabri Kızılkaya, *Hadis Literatürü Araştırmaları Buhârî-Müslim Antolojisi*, Seçki Yay., İstanbul 2007, s. 131; Kâmil Çakın, “Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci”, *İslâmî Araştırmalar*, C.10, Sy: 1-2-3-4, 1997, s. 106.

²¹⁹ Makdisî, *el-Cem'u beyne Ricâlî's-Sahîhayn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, I, s. 1; Çakın, *Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci*, s. 106.

İbnü'l-Kayserânî, *Safvetü't-Tasavvuf* adlı eserinde Müslümanların Buhârî ve Müslim'in eserlerine aldıkları hadislerin ve onların şartlarına göre sahîh olup da eserlerine almadıkları hadisler üzerinde ittifak ettiklerini söylemiştir. İbnü'l-Kayserânî'nin ifadesi şu şekildedir:

“Müslümanlar, Ebû Abdillâh el-Buhârî ve Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbü'rî'nin *es-Sahîh*'lerine (*Sahîhayn*) aldıkları hadislerin ve şartlarına uyduğu halde kitaplarına almadıkları hadislerin tamamını kabul edip üzerinde icmâ etmişlerdir.”²²⁰

1.7. Kâdî İyâz (ö. 544/1149)²²¹

Hicrî altıncı asrın ortalarında yaşamış ünlü fakîh ve muhaddis Kâdî İyâz (ö. 514/1149), *Sahîhayn*'in yanına Mâlik b. Enes'in *el-Muvattâ* adlı eserini de koyarak bu üç kitabın ihtiva ettiği hadislerin sahîhliği ve bu hadislerin öğrenilmesi hususunda İslâm ümmetinin ve âlimlerinin icmânının olduğunu söylemiştir. O, *Sahîhayn* ile *Muvattâ*'da yer alan garîb lafızları izah etmek ve yanlış yazılmış lafızları tashîh etmek amacıyla kaleme aldığı *Meşârikü'l-Envâr* adlı eserinin giriş kısmında mevzuyla alakalı şunları dile getirmektedir:

“Âlimler, sahîh hadislerin yer aldığı üç ana kaynakta mevcut olan bu bilgilerin öğrenilmesi hususunda icmâ etmişlerdir. Diğer eserlere takdim edilmesi ve İslâm âlimlerinin sahîh kabul etmesi hususunda icmâ bulunan bu üç kitap, Ebû Abdillâh Malik b. Enes el-Medenî'nin *Muvattâ*'sı, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i ve Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbü'rî'nin *el-Müsnedü's-Sahîh*'inden ibarettir. Çünkü bu üç kitap, temel eserlerin

²²⁰ Makdisî, *Safvetü't-Tasavvuf*, (Thk. Ğade el-Makdem Adra), Dâru'l-Müntahabü'l-Arabî, Beyrut 1995, s. 134; Zahidî, *Ehâdîsü's-Sahîhayn*, s. 294; Muhammed Züheyr, *Mes'ezetü Telakkî'l-Ümmetü Ehâdîse's-Sahîhayn*, s. 17.

²²¹ Adı İyâz b. Musâ b. İyâz, el-Yahsubî, künyesi ise Ebü'l-Fazl ve el-Kâdî'dir. Kâdî İyâz Mâlikî mezhebine mensup bir fakîh olmakla beraber aynı zamanda güçlü bir muhaddis ve dil âlimidir. Hadis, hadis usûlü, ricâl ilmi, târîh, fıkıh usûlü ve Arap dili ve belâğatı alanlarında önemli eserler telif etmiştir. *Sahîh-i Buhârî*'nin onunla Endülüs'te yayıldığı zikredilir. Kâdî İyâz, 544/1149 tarihinde Merakeş'te vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XX, s. 212-218; Kettânî, Abdülhay b. Abdilkebir, *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-İsbât ve Mu'cemü'l-Me'âcim ve'l-Meşîhât ve'l-Müselâsât*, (Thk. İhsan Abbâs), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982, II, s. 797-804.

tamamının ana kaynağıdır. Bu konuda (hadis ilminde) yapılabilecek her şey onlar tarafından yapılmıştır.”²²²

Şu ana kadar serdedilen görüşler içerisinde icmâ lafzını en net ve en açık şekilde kullanan kişi Kâdî İyâz olmuştur.

1.8. İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö. 606/1210)²²³

Kâdî İyâz'dan sonraki dönemde hicrî yedinci asırda yaşamış, hadis ve tefsîr ilimlerinde büyük bir konuma sahip olan ünlü âlim İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'leri hakkında methedici ifadeler sarfetmiştir. O, *Kütüb-i Sitte*'den konularına göre alfabetik olarak sıraladığı hadislerden oluşturarak telif ettiği *Câmiu'l-Usûl* adlı eserinde *Sahîhayn* hakkında şunları ifade etmiştir:

“...Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî ve Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc en-Nisâbûrî'nin dini emirleri önemsemeleri ve Müslümanlara yol göstermeleri maksadıyla tedvin ettikleri kitaplarından dolayı Allah Teâlâ, kendilerine mükâfat verecektir. Kitaplarına, sahîhliği kat'î olan hadisleri alıp naklettiler. Kitaplarına “Sahîh” adını veren ilk âlim onlardır. Şüphesiz onlar halis niyetle bu işe giriştiler. Bu nedenle insanlar nezdinde saygı görüp, telakkî bi'l-kabûl ile karşılandılar. Bunun sebebi niyetlerinin halis oluşu ve kitaplarına aldıkları hadislerin sahîh olmasından başka bir şey değildir.”²²⁴

İbnü'l-Esîr yukarıdaki beyanında *Sahîhayn*'in ümmet tarafından telakkî bi'l-kabûle mazhar olduğunu açıkça ifade etmiştir.

²²² Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Musâ el-Yahsubî, *Meşâriku'l-Envar 'alâ Sihâhi'l-Asâr*, II, Mektebetü'l-Atîka, Tunus 1978, I, s. 5.

²²³ Adı Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, künyesi ise Ebü's-Saâdat'tır. Cezerî, hadis ve tefsîr âlimi olup, hadis sahasında birçok eser telif etmiştir. Selçuklu Atabegler döneminde önemli idari görevlerde de bulunmuştur. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, 606/1210 yılında Musul'da vefat etmiştir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, s. 141-143; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXI, s. 488-491; *Sübkî Tabakât*, VIII, s. 366-367; Çelebî, *Keşfü'z-Zunûn*, I, s. 256; Ziriklî, Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed, *el-A'lâm Kâmûs Terâcim*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 2002, V, s. 272.

²²⁴ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, Ebü's-Seâdat Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed, *Câmi'u'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Râsûl*, (Thk. Abdulkâdir el-Arnâvût), Mektebetü'l-Halvânî, y.y., 1969, I, s. 41-42.

1.9. İbnü's- Salâh (ö. 643/1245)²²⁵

Yedinci asrın ortalarında yaşamış ünlü hadis ve Şâfiî fıkıh bilgini İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), *Sahîhayn*'ın İslâm dünyasındaki konumunu iyice sağlamlaştırmış ve bu iki eser üzerinde icmâi en gür şekilde beyan eden müelliftir. Hadislerin sıhhatinin tespiti ve sahîh hadisleri derecelendirilip sınıflandırılması hususunda kitapların bâz alınması fikri ilk defa İbnü's-Salâh ile yerleşmiştir.²²⁶ Diğer bir ifadeyle sahîh hadisleri *Sahîhayn*'ı esas alarak ilk defa sınıflandıran âlim İbnü's-Salâh'tır.²²⁷ O, *Siyânetü Sahîh-i Müslim ve Ulûmü'l-Hadîs* adlı eserlerinde, *Sahîhayn*'ın ihtiva ettikleri hadislerden inkitâ'a uğrayanlar dışındaki hadislerin kesinlikle sahîh olduğu ve bu hadislerle amel etmenin vücûbiyeti konusunda ümmetin icmânının bulunduğunu belirtmiş ve bunu şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Sahîh hadislerin en üst mertebesinde ehl-i hadîsin ‘Sahîhun muttefekun aleyh’ dedikleri hadisler yer almaktadır. Muhaddisler bu tabir ile Buhârî ve Müslim’in ittifakla rivâyet ettikleri hadisleri kastetmektedirler. Bununla kastedilen ümmetin ittifakı değildir. Ancak ümmet, Buhârî ve Müslim’in birlikte rivâyet ettikleri hadislerin kabul edilmesi görüşünde ittifak ettikleri için ‘muttefekun aleyh’ ifadesinden ümmetin ittifakı da anlaşılabilir.”²²⁸

“Bu kısımdaki hadislerin sahîhliği kesindir. Bu hususta yakînî-nazarî bilgi oluşmuştur. Fakat aksini söyleyenler de olmuştur. Onlara göre bu aslında zannî bilgi ifade etmektedir. Hâlbuki ümmet onu telakkî bi'l-kabûlle karşılamıştır. Çünkü hata etme ihtimali olsa bile, ümmetin zanla amel etmesi vaciptir. Ben de bu fikre meyletmişim ve onu daha güçlü buluyordum. Sonra, tercih ettiğim ilk görüşün sahîh olduğu düşüncesine vardım. Zira hatadan masum olanın zannı hata yapmaz. Ümmet

²²⁵ Adı Takiyyüddîn Osmân b. Selâhuddîn Abdirrahmân b. Mûsâ Şehrezûrî, künyesi ise İbnü's-Salâh ve Ebû Amr'dır. Meşhur bir muhaddis olmasının yanı sıra aynı zamanda önemli bir Şâfiî fakîhidir. Ünlü Eşrefiyye Dârü'l-hadîs Medresesinde hem yöneticilik hem de müderrislik görevlerinde bulunmuş, burada başta kendi kitabı *Ulûmü'l Hadîs* olmak üzere *Sahîhayn*'ı da öğrencilerine ders olarak okutmuştur. İbnü's-Salâh, 643/1245 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, s. 243-245; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XXIII, s. 140-144; a.mlf. *Tezkire*, IV, s. 149-151; a.mlf. *Târîh*, XIV, s. 455-457; Sübki, *Tabakât*, VIII, s. 326-336.

²²⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûm*, s. 26-27.

²²⁷ İbnü's-Salâh, sahîh hadisleri Buhârî ve Müslim merkezli bir sınıflamaya tabi tutmuş, yedi dereceye ayırdığı bu sınıflamanın en üst basamağında muttefekun aleyh dediğimiz rivâyetleri yerleştirmiştir. Bu sınıflama bundan sonraki hadis usûlü eserlerinde göz önünde bulundurulmuştur. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûm*, s. 26-27.

²²⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûm*, s. 28; Mollâ Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn* s. 117-118; Muhammed Züheyr, *Mes'eletü Telakkî'l-Ümmetü Ehâdîse's-Sahîhayn*, s. 8.

de icmânda hatadan masumdur. Böylece, ictihada dayalı icmâ bu hususta kesin delil olur. Âlimlerin ekseri icmâi da bu şekilde olmuştur. Bu zikrettiğimiz değerli ve faydalı bir nüktedir. Bunun faydalarından biri Buhârî ve Müslim'in tek başına kaldığı hadislerde onların kitaplarından her birinin ümmetin hüsn-ü kabûlüne mazhar olmalarından dolayı maktû'un bi's-sıhha hükmüne dâhildir denilebilir. Ancak hadis hâfızı Dârekutnî gibi münekkitlerin tenkid ettiği hadisler bu hükmün kapsamında değildir. Zira bu hadislerin telakkî bi'l-kabûle mazhar olma konusunda icmâ yoktur.²²⁹

İbnü's-Salâh'ın 'Sahîhayn hadislerinin nazarî ilim ifade ettiği ve bu hususta ümmetin icmânının olduğu' sözü, kendisinden sonra gelen birçok muhaddis ve fakîhin gündemini meşgul etmiş ve onunla birlikte Sahîhayn hadislerinin bilgi değeri ve bağlayıcılığı hususu ciddi anlamda tartışılmaya başlanmıştır. İbnü's-Salâh'ın bu ifadelerinden dolayı kendisine karşı çıkanlar olduğu gibi onu bu hususta destekleyenler de olmuştur.

1.10. Muhyiddîn en-Nevevî (ö. 676/1277)²³⁰

Yaşadığı dönemde Şâfiî mezhebinin en büyük fakîhlerinden sayılan ve hadis ilimlerinde de otorite kabul edilen Muhyiddîn en-Nevevî (ö. 676/1277), Sahîhayn'ın Kitâbullâh'tan sonra en sağlam kaynak olduğu, hadislerinin ümmetin hüsn-ü kabûlüne mazhar olduğu ve bunların sahîhliği konusunda icmân olduğunu ifade etmiştir. O, İmâm Müslim'in *es-Sahîh*'i üzerinde yazdığı şerhi *el-Minhâc*'da bu hususta şunları söylemiştir:

“Âlimler, (Allah onlara rahmet eylesin) Aziz olan Kur'ân'dan sonra en sahîh kitapların Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'leri olduğu hususunda ittifak etmiştir ve ümmet bu iki kitabı hüsn-ü kabûl ile karşılamıştır.”²³¹

Ayrıca İmâm Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Luğât* isimli eserinde de

²²⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûm*, s. 28-29; a.mlf. *Siyâne*, s. 85; Şirinov, *Nakdü Metni'l-Hadis*, s. 107-108; Muhammed Zühayr, *Mes'ele'tü Telakkî'l-Ümmetü Ehâdise's-Sahîhayn* s. 19.

²³⁰ Adı Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, künyesi ise Ebû Zekeriyâ'dır. İyi bir Şâfiî fakîhi olan Nevevî, aynı zamanda önemli bir hadis âlimidir. Mustalahu'l-hadîs, Garibü'l-hadîs, İlm-i ricâl ve Fıkhu'l-hadîs ilimlerinde otorite olan Nevevî, 676/1277 tarihinde Şam'da vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, *Tezkire*, IV, s. 174-176; Sübkî, *Tabakât*, VIII, s. 395-400; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, (Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, II, s. 476-477.

²³¹ Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, I, s. 128; Mollâ Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 123; Şirinov, a.g.e., s. 108.

“Âlimler, tasnif edilmiş kitapların en sahîhi Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’leri olduğu hususunda ittifak etmiştir. Ümmet, bu iki kitabın (*Sahîhayn*’ın) sıhhati üzerinde icmâ etmiştir” ifadesini kullanmıştır.²³² Ancak Nevevî, Buhârî ve Müslim’deki hadislerin bilgi değeri konusunda İbnü’s-Salâh’ı eleştirerek hadislerin zan ifade ettiğini, cumhûrun da bu hususta İbnü’s-Salâh’a muhalefet ettiğini söylemiştir.²³³ Nevevî’nin bu konudaki görüşü şöyledir:

“Hadisler, mütevâtir olmadığı müddetçe zan ifade ederler. Zira *Sahîhayn*’daki hadisler âhâd hadislerdir. Âhâd hadisler de mukarrar olan görüşe göre zan ifade ederler. Bu hususta Buhârî ve Müslim ile diğerleri arasında bir fark yoktur.²³⁴ Telakkî bi’l-kabûl ise, bize ancak onlar ile amel edilmesinin vâcib olduğunu ifade eder ki bu ittifakla kâbûl edilen hükümdür. Çünkü *Sahîhayn* dışındaki âhâd haberler, senedleri sahîh olduğu takdirde onlar ile amel edilmesi vâcibdir ve sadece zan ifade ederler. *Sahîhayn*’daki hadisler de böyledir. Fakat diğer âhâd hadislerden ayırdıkları husus ise, *Sahîhayn*’daki rivâyetlerin sahîh olmaları bir nazar-ı istidlâl ihtiyâç duymaz ve mutlak olarak onlar ile amel vâcib olurken diğer eserlerdeki rivâyetler ise, senedlerindeki sıhhat şartları araştırılmadıkça amel etmek vâcib olmaz. Ümmetin *Sahîhayn*’ın hadisleriyle amel edilmesindeki icmâlarından, o hadislerin Hz. Rasûlullah’ın kesin sözü olduğuna dair icmâları da lazım gelmez.”²³⁵

1.11. Takıyyüddîn İbn Teymiyye (ö. 728/1328)²³⁶

Yeni Selefilik akımının kurucusu kabul edilen ve muhaddis kimliğiyle de tanınan Hanbelî fakîhi İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Buhârî ve Müslim’in *el-Câmiu’s-Sahîh*’lerindeki mevcut muttefekun aleyh hadislerin sahîh olduğunu ve onlarla amel etmede ümmetin icmâının bulunduğunu söyleyerek İbnü’s Salâh’ın izinden gitmiştir. Onun bu konudaki düşünceleri şöyledir:

²³² Nevevî, *Tehzîb*, I, s. 73-74; Mollâ Hatır, *Mekânetü’s-Sahîhayn*, s. 123.

²³³ Nevevî, *Şerhu’l-Müslim*, I, s. 137; Mollâ Hatır, a.g.e., s. 154-155; ‘Azâm, Necâh Muhammed, *Difâ’an ‘ani’s-Sahîhayn*, ‘Îmâdü’d-Dîn li’n-Neşr ve’t-Tevzi‘ Ummân 2009, s. 150; Muhammed Züheyr, *Mes’eletü Telakkî’l-Ümmetü Ehâdîse’s-Sahîhayn*, s. 10.

²³⁴ Nevevî, *Şerhu’l-Müslim*, I, s. 137.

²³⁵ Nevevî, *Şerhu’l-Müslim*, I, s. 137.

²³⁶ Adı Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdüddîn b. Abdisselâm b. Teymiyye el-Harrânî, künyesi ise Ebü’l-Abbas’tır. Hadis ve fıkıh âlimidir. Hadis, hadis usûlü, cerh-ta’dîl ve fıkhu’l-hadis ilimlerinde otorite kabul edilmektedir. Yeni Hanbelîlik denilen Selefilik akımının ilk öncüsüdür. İbn Teymiyye, 728/1328 yılında Dımaşk’ta vefat etmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. İbn Teymiyye, *Mecmu’atü’l-Fetevâ*, I, s. 7-43; Zehebî, *Tezkire*, IV, s. 192-193; Zirikli, *A’lâm*, I, s. 144; Ebü Zehrâ, *İbn Teymiyye, Hayâtüh ve ‘Asruh*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Beyrut 1991, s. 17-175; Abdülhamîd, Sâib, *İbn Teymiyye Hayâtüh ve ‘Akâideh*, el-Ğadîr, li’d-Dirâseti ve’n-Neşr, Beyrut, t.y., s. 55-93.

“Aynı şekilde, gereği ile amel edilerek veya açıkça tasdik edilerek ümmetin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olmuş olan bir haber, selefîn ve halefîn cumhûruna göre ilim ifade eder ki bu da mütevâtir anlamındadır. Fakat kimileri bunu “meşhûr” ve “müstefiz” diye isimlendirmiş ve haberi mütavâtir, meşhûr ve haber-i vâhid diye kısımlara ayırmışlardır. Durum böyle olunca *Sahîhayn*'ın metinlerinin çoğu yakînî bilgi ile malum olmuş, hadis bilginlerinin hüsn-ü kabûlüne ve tasdikine mazhar olmuş, sıhhatleri konusunda da icmâ edilmiştir. Onların (muhaddis âlimlerin) icmâi ise, tıpkı fakîhlerin ahkâm üzerindeki icmâlarının hatadan korunması gibi hatadan korunmuştur. Şayet fakîhler, bir hüküm üzerinde icmâ etse, dayanakları haber-i vâhid veya kıyâs yahut da nasların umum ifadesi olsa dahi onların bu icmâi hüccet olur. Keza hadis âlimleri bir haberin sıhhati üzerine icmâ etmiş olsalar, bu ilim ifade eder. Onlardan birinde hatanın arız olma ihtimali olsa da onların icmâi hatadan korunmuştur.”²³⁷

Ayrıca İbn Teymiyye, *Sahîhayn* hadislerinin ümmetin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olduklarından ilim ifade ettikleri hususunda İbnü's-Salâh'ı destekler mahiyette şu beyanlar da bulunmuştur:

“Hüsn-ü kabûle mazhar olmuş bir âhâd haber; Ebû Hanife, Mâlik, Şafî ve Ahmed b. Hanbel'in ashabından cumhûr ulemâya ve ayrıca Ebû İshak el-İsferâyînî ve İbn Fûrek gibi Eş'arî'nin ashâbının ekserine göre ilim ifade eder. Her ne kadar haddi zatında âhâd haber zan ifade etse de, muhaddislerin bir hadisi telakkî bi'l-kabûl ile karşılayıp tasdik ederek üzerindeki icmâlarının o haberle birleşmesi durumunda âhâd haber kat'î bilgi ifade eder.”²³⁸ Böylece İbn Teymiyye ümmet, *Sahîhayn* hadislerini telakkî bi'l-kabûl icmâından dolayı kat'î bilgi ifade ettiğini söylemiştir.

²³⁷ İbn Teymiyye, *Mecmu'atü'l-Fetevâ*, XVIII, s. 30; Mollâ Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 123-126; Şirinov, *Nakdü Metni'l-Hadîs*, s. 108; Muhammed Züheyr, *Mes'elletü Telakkî'l-Ümmetü Ehâdîse's-Sahîhayn*, s. 14.

²³⁸ İbn Teymiyye, *Mecmu'atü'l-Fetevâ*, XVIII, s. 26.

1.12. İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350)²³⁹

Hocası İbn Teymiyye'nin yolunu takip eden Yeni Seleflik akımının önde gelen ikinci ismi olan; tefsîr, hadis ve fıkıh alanlarında temayüz etmiş ünlü âlim İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), bu mevzuda hocasının ve İbnü'üs-Salâh'ın görüşünü benimsemiştir. Hanbelî fakîhi İbnü'l-Kayyim, *Sahîhayn* hadislerinin sahîh olduğu ve yakinî bilgi ifade etikleri yönünde hadis âlimlerinin icmâsının olduğu tezini savunmuştur.

İbnü'l-Kayyim, selef akidesi üzerine telif ettiği *Sevâiku'l-Mürsele* adlı eserinde bu konuya temas ederek şunları beyan etmiştir:

“İbnü's-Salâh'ın, ondan önce de Ebû Tâhir es-Silefî ve diğer âlimlerin söylediği gibi Buhârî ve Müslim'in bütün hadisleri bu kâbildendir. Zira hadis ehli ve âlimler onları hüsn-ü kabûl ile karşılayıp tasdik ettiklerinden dolayı ilim ve yakin ifade ederler. Usûlcülerin ve kelâmcıların bu konuda (aksi görüş) belirtmeleri önem taşımamaktadır. Çünkü dinî emirlerin her birinin üzerinde meydana gelen icmâda, sadece ilim ehlinin icmâi dikkate alınır. Nasıl ki, şer'î hükümlerin üzerinde meydana gelen icmâda kelâmcıların, nahivcilerin ve filozofların dışında sadece fakîhlerin icmâına itibar ediliyorsa, aynı şekilde hadisin doğru olup olmadığının üzerindeki icmâda da onların tarîklerini ve illetlerini bilen sadece hadis ehlinin icmâına itibar edilir. Zira Hz. Peygamber'in ahvalini en iyi bilen ve onun sözlerini ve fillerini zabt altına alanlar, mukallidlerin tabi oldukları mezheb imamlarının sözlerine verdikleri önemden daha fazla ehemmiyet veren hadis âlimleridir.”²⁴⁰

²³⁹ Adı Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî' ed-Dımeşkî el-Hanbelî, künyesi ise Ebû Abdillâh'dır. Daha çok İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye ismiyle bilinmektedir. Çok yönlü bir İslâm âlimidir. Özellikle tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde önemli bir yere sahiptir ve bu alanlarda önemli eserler telif etmiştir. Fıkıhta Hanbelî mezhebine bağlı olup bu mezhepte müctehid derecesindedir. Hadis, cerh-ta'dil, mevzû rivâyetler konusunda otorite olan İbn Kayyim el-Cevziyye, 751/1350 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir. Bkz. Safedî, Ebu's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (Thk. Ahmed el-Arnâut- Türkî Mustafa), Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2000, II, s. 270-272; Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, s. 251; İbnü'l-İmâd, İbn Şihâbiddîn Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri men Zehab*, (Thk. Abdulkadir el-Arnâut- Mahmûd el-Arnâut), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1992, VIII, s. 277-291.

²⁴⁰ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Muhtasaru's-Sevâ'ik*, II, s. 537; Muhammed Züheyr, *Mes'eleü Telakkî'l-Ümmetü Ehâdise's-Sahîhayn*, s. 15.

1.13. İbn Keykeldî el-Alâî (ö. 761/1359)²⁴¹

Hicrî sekizinci asırda yaşamış, hadis ve fıkıh ilimlerinde yetkin bir konuma sahip olan İbn Keykeldî el-Alâî (ö. 761/1359), telif ettiği “*Tahkîku ’l-Murâd fî Enne ’n-Nehye Yakte’l-Fesâd*” adlı fıkıh usûlü çalışmasında, *Sahîhayn* hadislerinin tamamının nazârî bilgi ifade ettiğini ve bu hususta ümmetin icmânının olduğu fikrini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Ümmet, *Sahîhayn* hadislerini telakkî bi’l-kabûl ile karşılamış, sahîh oldukları hususunda icmâ etmiştir. Dolayısıyla haber-i vâhidin, çeşitli karînelerle ihata edilmiş olması nasıl ilim ifade ediyorsa, *Sahîhayn* hadisleri de aynı şekilde nazârî ilim ifade eder. İmâmü’l-Harameyn el-Cüveynî ve Ebû İshâk el-İsferâyînî’nin görüşü bu yönde olup, İbnü’s Salâh ise bu icmâi tespit etmiştir.”²⁴²

Hâfız Alâî ayrıca *en-Nakdü’s-Sahîh* isimli eserinde, *Sahîhayn*’da nakledilen hadislerin üzerinde ümmetin icmânının olduğu, eserlerde müsned olarak rivâyet edilmiş hadislerin sahîh olduğu, yeniden tetkik edilmelerine gerek olmadığını ve tenkidlere de kapalı olduğunu iddia etmiştir. Onun bu husustaki ifadesi aynen şöyledir:

“Şüphesiz Buhârî ve Müslim’in *Sahîhayn* adındaki kitaplarında muttasıl olarak rivâyet ettikleri hadislerin sahîh olduğu ve tekrardan kritize edilmesine gerek olmadığı hususunda ulemâ icmâ etmiştir. Bu durumun diğer sünen ve müsnedler için de geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Zira bu eserler sahîh, hasen ve zayıf hadisler içermekte ve az sayıda da ciddi anlamda mevzû hadisler bulunmaktadır. Bu durum Nesâî’nin *Sünen*’inde daha azdır. Tirmizî’nin *el-Câmi* adlı eserinde ise, birkaç zayıf hadis tespit edilmiştir.”²⁴³

Şimdiye kadar vermiş olduğumuz görüşler içerisinde Hâfız Alâî’nin görüşü *Sahîhayn* üzerinde icmâ iddiasını en net şekilde dile getiren ve tam bir güven ile ifade eden müelliftir.

²⁴¹ Adı Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî’el-Alâî, künyesi ise Ebû Saîd’dır. Şafîî fakîhi olmakla beraber aynı zamanda meşhur bir muhaddistir. Hadis hâfızı olup, ricâl ve ilmi gibi hadis ilminin farklı alanlarında ihtisaslaşmıştır. Alâî, 761/1359 yılında Kudüs’te vefat etmiştir. Daha geniş bir bilgi için bkz. Sübkî, *Tabakât*, X, s. 35-36; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, VII, s. 326-327; Ziriklî, *A’lâm*, II, s. 321-322.

²⁴² Alâî, *Tahkîku ’l-Murâd*, s. 320-321; Şirinov, *Nakdü Metni’l-Hadis*, s. 109.

²⁴³ Alâî, *en-Nakdü’s-Sahîh*, s. 22; Şirinov, a.g.e., s. 109.

1.14. Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373)²⁴⁴

Hicrî sekizinci asırda yaşamış ünlü fıkıh, tefsîr ve hadis âlimi İbn Kesîr (ö. 774/1373), ilk defa sahîh hadisleri derleyen kişilerin Buhârî ve Müslim olduğunu söyleyerek onların kitaplarının bütün hadis kitaplarının en sahîhi olduğunu dile getirmiştir. O, *Sahîhayn*'in ihtiva ettikleri hadislerin sahîh olduğu, zan ifade etseler bile ümmetin bunları hüsn-ü kabul ile karşıladıklarını ve onlarla amel etmenin gerekli olduğunu söyleyen İbnü's Salâh'ın görüşüne katılmıştır. İbn Kesir, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs* adlı eserinde şöyle demiştir:

“İbnü's Salâh, Dârekutnî ve başkalarının *Sahîhayn*'da tenkid ettikleri az sayıdaki hadislerin dışında kalan diğer rivâyetlerin tamamını ümmet telakkî bi'l-kabûl ile karşıladığını ifade etmiştir. O, bu ifadeden *Sahîhayn*'daki hadislerin kat'î derecede sahîh olduğu hükmünü çıkarmıştır. Zira ümmet bu konuda hatadan korunmuştur. Dolayısıyla sahîh oluşları zanna dayalı olsa bile bunlar haddi zatında sahîh hadislerdir. Doğru olan da budur”²⁴⁵

İbn Kesîr, daha sonra Nevevî'in bu konudaki görüşünü de vermiş akabinde de İbnü's Salâh'ın görüşünün daha makbul olduğunu söylemiştir. İbn Kesir:

“Bu konuda Şeyh Muhyiddîn en-Nevevî, İbnü's Salâh'ın bu tespitine karşı çıkarak şöyle demiştir: ‘*Sahîhayn* hadislerinin kat'î derecede sahîh olduğu sonucu çıkarılmaz.’ Ben bu mevzuda İbnü's Salâh'ın görüşüne katılıyorum ve bu görüşü daha doğru bularak itimat ediyorum”²⁴⁶ demiştir.

²⁴⁴ Adı İsmail b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî, künyesi ise Ebü'l-Fidâ ve İmâmüddîn'dir. Tarihçi ve müfessir kimliğine sahip olmakla beraber, daha çok muhaddis ve Şâfiî fakîhi olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca Eşrefiye Dâru'l-hadîs Medresesinde de müderrislik görevini yapmıştır. Hadis ilimlerindeki derin bilgisinden ve bu alanlarda pek çok eser verdiğinden dolayı kendisine “el-Hâfizu'l-Muhaddis”, “el-Fakîhu'l-Müftî” ünvanları verilmiştir. İbn Kesîr, 774/1373 yılında Dimaşk'ta vefat etmiştir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Durerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mâeti's-Sâmine*, Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniye, Haydarabad 1931, I, s. 373-374; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, s. 397-399; Ziriklî, *A'lâm*, I, s. 320.

²⁴⁵ İbn Kesîr, *Bâ'isü'l-Hasîs*, s. 33; 'Azâm, *Difâ'an 'ani's-Sahîhayn*, s. 149; Şirinov, *Nakdü Metni'l-Hadîs*, s. 109.

²⁴⁶ İbn Kesîr, *Bâ'isü'l-Hasîs*, s. 33; Mollâ Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 147; Şirinov, a.g.e., s.109; Muhammed Züheyr, *Mes'eletü Telakkî'l-Ümmetü Ehâdise's-Sahîhayn*, s. 15.

1.15. Sirâcüddîn el-Bulkînî (ö. 805/1403)²⁴⁷

Hicrî sekizinci yüzyılın sonlarında yaşamış ünlü Şâfiî fakîhi Sirâceddîn el-Bulkînî (ö. 805/1403), *Sahîhayn*'ın ihtiva ettikleri hadislerin kesinlikle sahîh olduğu ve ümmetin bunları telakkî ile kabûl ettiği tezini ileri sürerek, İbnü's Salâh'ın görüşünü benimsemiştir. *Sahîhayn* hadisleri mütevâtir olmadıkları sürece zan ifade eder diyen Nevevî ve İbn Abdisselâm'ın (ö. 660/1262) görüşlerini doğru bulmamıştır. O, İbnü's-Salâh'ın kaleme aldığı *Mukaddime*'sinin ihtisarı niteliğinde olan *Mehasinü'l-İstilâh* adlı eserinde bu mevzuyu ele almış ve şöyle demiştir:

“Nevevî ve İbn Abdisselâm'ın (*Sahîhayn* hadislerinin) tevâtür derecesinde olmayan, haber-i âhâd niteliğindeki hadisleri zan ifade eder sözü geçersizdir. (*Sahîhayn*'daki) haber-i vâhid niteliğinde olan hadislerin nazarfî ilim ifade ettiğini, ümmetin bunları telakkî bi'l-kabûl ile karşıladıklarını, bundan dolayı kat'î derecede sahîh olduğunu dile getirmiştir. Şafîîlerden Ebu İshâk el-İsferâyînî, Ebû Hâmid, Kâdî Ebû Tayyib, Öğrencisi Ebû İshâk eş-Şîrâzî gibi muteahhirûn muhaddisler, Hanefî'lerden Serahsî, Mâlikî'lerden Kâdî Abdülvehhâb, Hanbelî'lerden Ebû Ya'lâ, Ebû'l-Hattâb, İbn Hâmid, İbnü'z-Zâğûnî, İbn Füreka gibi birçok Eş'arî kelâmcısı, hadis ehlinin tamamı ve Selef Mezhebinin geneli bu görüştedir.”²⁴⁸

1.16. İbn Haldûn (ö. 808/1406)²⁴⁹

Sahîhayn Üzerinde icmân olduğunu savunan muhaddis ve fakîhler dışında diğer ilimlerde temayüz etmiş isimleri de görmek mümkündür. Meşhur bir tarihçi ve sosyolog olan İbn Haldûn (ö. 808/1406) da Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'lerindeki hadislerin sahîhliği ve bu hadislerle amel etme konusunda öteden beri

²⁴⁷ Adı Sirâcüddîn Ömer b. Raslân b. Nasîr b. Sâlih el-Kinânî, künyesi ise Ebû Hafs'tır. Hadis ilimlerinde birçok âlimden icâzet alan Sirâcüddîn el-Bulkînî, Şâfiî mezhebine mensup bir müchehid olarak kabul edilmiştir. Fıkıh ve hadis alanında birçok eser telif eden Sirâcüddîn el-Bulkînî, 805/1403 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, s. 51-52; Ziriklî, *A'lâm*, V, s. 205; el-Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'Arifîn*, *Esmâü'l-Müellifîn ve Asâru'l-Musannifîn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., I, s. 792.

²⁴⁸ Bulkînî, *Mehâsinü'l-İstilâh*, s. 172; Muhammed Zühayr, *Mes'ebetü Telakkî'l-Ümmetü Ehâdise's-Sahîhayn*, s. 15-16.

²⁴⁹ Adı Veliyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî, el-Mağribî et-Tûnisî, künyesi ise Ebû Zeyd'dir. Meşhur bir tarihçi, sosyolog, filozof, siyaset ve devlet adamıdır. Mısır'da Mâlikî kadılığı yaptı. Siyaset ve devlet adamlığından el çektiği dönemlerde ismini tarihe geçiren *Târîhu Kitâbi'l-İber* ve onun bir girişi mahiyetinde olan *el-Mukaddime* adlı eseri meşhurdur. İbn Haldûn, 808/1406 tarihinde Kahire'de vefat etti. Bkz. Abdullah Topçuoğlu, İbn Haldûn Üzerine Bir Bibliyografya Çalışması: *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. 2, 1983, s. 199-201; Süleyman Uludağ, “İbn Haldûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1999, XX, s. 8-12.

ümmetin icmânının olduğunu iddia etmiştir. O, *el-Mukaddime* adlı eserinde, rivâyetlerin değerlendirilmesinde bir takım temel ölçütler koymuş ve ‘Mehdi’yle alakalı rivâyetleri değerlendirirken’, *Sahîhayn* üzerinde icmân olduğu tezini ileri sürmüştür. İbn Haldûn:

Ancak hadis ehline göre “cerh” meselesi “ta’dîle” mukaddemdir. Eğer rivâyetin senedindeki bazı râvilerde gaflet, hâfıza bozukluğu veya zayıflığı gibi onları cerh edecek bazı özellikler varsa, bu durum rivâyet ettikleri hadisin sahîhliğine gölge düşürür. Bu söylediklerimize, *Sahîhayn* râvilerinin de bu vasıflara haiz olduğunu söyleyerek karşı çıkma. Zira âlimler *Sahîhayn*’ı telakkî bi’l-kabûl ile karşılayarak, onlardaki rivâyetlerle amel etmenin gerekliliği hususunda icma etmiştir. Âlimlerin bu ittifakı ise, bu rivâyetler konusundaki tereddütleri bertaraf etmiştir. Diğer eserler *Sahîhayn* derecesinde olmadıklarından, hadis hâfizları onlardaki hadisleri tenkid etme imkânının olduğunu söylemişlerdir.”²⁵⁰

İbn Haldûn’a göre *Sahîhayn* hadisleri her türlü tenkide kapalıdır, ancak diğer hadis kitapları bunların derecesinde olmadığı için tenkid edilebilir. Bunun nedeni ise ümmetin bu iki eserdeki hadislerin sahîhliği noktasındaki telakkî bi’l-kabûl icmâlarıdır.

1.17. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)²⁵¹

Hicrî dokuzuncu asırda yaşamış, bu asra damgasını vurmuş ünlü muhaddis ve Şafîî fakîhi İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Sahîhayn* hakkında icmâ fikrini biraz daha iddialı bir konuma getirerek, hadislerin sıhhatinin kat’îliği noktasındaki düşüncelerini yalnız *Sahîhayn* ile sınırlı tutmamıştır. Sahîh olan her haberle amelin gerekliliğini vurgulamış ve bu hususta şöyle demiştir:

“Karîneleri ihtiva eden âhâd haberlerin çeşitleri vardır. Bunlardan biri Buhârî ve Müslim’in *es-Sahîh*’lerinde naklettikleri mütevâtir derecesine ulaşmamış haberlerdir. Bu haberleri bir takım karîneler ihata etmiştir. Bu iki imamın bu sâhâdaki

²⁵⁰ İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, (Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş), Dâru Ya’râb, Dımaşk 2004, s. 514.

²⁵¹ Adı Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, künyesi ise Ebü’l-Fazl’dır. Fakîh ve muhaddistir. Hadis, hadis usûlü, ricâl ve tabakât ilimlerinde otorite olup, bu alanda birçok eser telif etmiştir. İbn Hacer el-Askalânî, 852/1449 tarihinde Kahire’de vefat etmiştir. Bkz. Sehâvî, *el-Cevâhir ve’l-Dürer fî Tercümeti Şeyhi’l-İslâm İbn Hacer*, (Thk. İbrâhîm Bâcis Abdilmecid), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999, I, s. 10-42; Zirikî, *A’lâm*, I, s. 178-179; Mehmet Bilen, Hadis Şarihi olarak İbn Hacer el-Askalânî, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sy. 2, Kasım 2009, s. 51-66.

üstünlükleri, başkalarına nispetle sahîhi sakiminden ayırma hususundaki meziyetleri, kitaplarının âlimlerin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olması bu karînelerin bazılarıdır. Bu son karîne, ilim ifade etmesi yönünden mütevâtir derecesine ulaşmayan mücerred isnad çokluğuna nispetle daha kuvvetlidir. Ancak bu durum *Sahîhayn*'da tenkide uğramayan ve manaları arasında tercihi mümkün olmayacak şekilde tenâkuz bulunmayan haberlere mahsustur. Çünkü birini diğerine tercih etmedikçe iki zıt haberin doğruluğu hakkında ilmin hâsıl olması mümkün değildir. Bunların dışındaki haberlerin sıhhati üzerinde ise icmâ meydana gelmiştir.²⁵²

İbn Hacer el-Askalânî, konunun devamında Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri dışında diğer hadis kitaplarında mevcut sâhîh hadislerle de amel etmenin gerekliliği hususunda âlimlerin ittifakının olduğunu dile getirmiştir:

“Şayet âlimler bu haberlerin sıhhati üzerinde değil, onlarla amel etmenin vücûbu üzerinde ittifak etmiştir’ denecek olursa, bunu kabul etmez ve şöyle deriz; Buhârî ve Müslim’in kitaplarında nakletmemiş olsalar bile, sahîh olan her haberle amel etmenin gerekliliği üzerinde âlimler zaten ittifak etmiştir. Eğer onların ittifakı sadece amelin vücûbu üzerinde olsaydı, *Sahîhayn* için bir meziyet kalmazdı. Ama her iki eserin bizzat sıhhatlerine dönük olarak kendi meziyetleri üzerinde icmâ meydana gelmiştir.”²⁵³

İbn Hacer el-Askalânî'in yukarıdaki beyanına göre, sahîh hadis ister *Sahîhayn*'da olsun, ister başka bir hadis kitabında olsun onunla amel etmenin vücûbiyeti noktasında âlimler ittifak etmiştir. Bununla beraber *Sahîhayn* hadislerinden tenkide uğrayanlar ve manaları arasında tercihi mümkün olmayacak şekilde çelişki bulunanlar dışındaki hadislerin sahîh olduğunu söylemiş, bunların nazârî ilim ifade ettiği, bu sebeple kendileriyle amel etmenin gerekliliği hususunda, âlimlerin sadece bu iki kitaba has bir icmâmın olduğu tezini savunmuştur.

İbn Hacer el-Askalânî, Nevevî'nin “İbnü's-Salâh'a muhakkikler ve çoğunluk muhalefet etmiştir. Haber-i vâhid mütevâtir olmadıkça zan ifade eder.” görüşünü ele alarak bu husuta Nevevî'yi eleştirir ve bunun üç noktadan tutarsız olduğunu şu

²⁵² İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 97-98; Mollâ Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 145-146; 'Azâm, *Difâ'an 'ani's-Sahîhayn*, s. 147; Şirinov, *Nakdû Metni'l-Hadîs*, s. 109; Muhammed Zühayr, *Mes'eletü Telakki'l-Ümmetü Ehâdîse's-Sahîhayn*, s. 16.

²⁵³ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 98-99; 'Azâm, *Difâ'an 'ani's-Sahîhayn*, s. 147; Muhammed Zühayr, *Mes'eletü Telakki'l-Ümmetü Ehâdîse's-Sahîhayn*, s. 16.

ifadelerle reddeder: Birincisi karînelerle kuşatılmış bir haber, nazarî bilgi ifade eder. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Gazzâlî, Seyfüddîn el-Âmidî, İbn Hâcib ve onlara tabi olanlar bunu açıkça ifade etmişlerdir. İkincisi herhangi bir tenkide maruz kalmadan birçok tarîkten gelen müstefiz haber bu ilimde temayüz etmiş kimse için nazarî bilgi ifade eder. Ebû İshâk el-İsferâyînî, Abdülkâhir e-Bağdâdî ve İbn Füreka bu görüşü besimsemişlerdir. Üçüncüsü ümmetin bir hadisin sahîh olması hükmündeki icmaları ilim ifade etmesi bakımından haberi kuşatan karînelerden de mücerred isnad çokluğundan daha da kuvvetlidir.”²⁵⁴

İbn Hacer el-Askalânî, tüm bunları ifade ettikten sonra derim ki: “ İbnü's-Salâh ne de ondan öncekiler bu üç tür haberin mütevâtir haberin ifade ettiği gibi kat'î bir bilgi ifade ettiğini söylememiştir. Zira mütevâtir, şüphe kabul etmeyen zarurî bilgi ifade eder. Onun dışındaki bu zikredilenlerse şüpheyi kabul eden bir nazarî bilgi ifade eder. Nitekim *Sahîhayn*'daki illetli hadislerin ilim ifade edememiş olması bu yüzdendir. Fakat İbnü's-Salâh, ‘yakinî ve nazarî bir bilgi ifade ederler’ sözünde “nazarî ilim ifade ederler” demiş olsaydı daha uygun olurdu. Yakinî ilim demek kat'î/kesin bilgi demektir. İtiraz edenlerin bir kısmı bu sözünden dolayı ona itirazda bulunmuştur. Zira kat'î olan haberler arasında tercih yapılmaz, mefhumlarında yapılıır. Biz bu alanda mutahhirûn-mutekaddimûn bazı âlimlerin naklî tercih yollarından biri ile *Sahîhayn*'ın bazı rivâyetlerini diğerlerine tercih ettiklerini görüyoruz. Şayet tamamı şüphe kabul etmeyecek derecede kesin olsaydı, tercihe mahal kalmazdı. Dolayısıyla doğru olan bu üç maddede ‘nazarî ilim ifade ederler’ ile iktifa etmektir.”²⁵⁵

1.18. Şemseddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497)²⁵⁶

Hadis ilimlerinde otorite olarak kabul edilen, aynı zamanda tarihçi kimliğiyle de bilinen ünlü muhaddis Şemseddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497), Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn*'da ister birlikte rivâyet ettikleri, ister onların ayrı ayrı rivâyet ettikleri

²⁵⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, I, s. 377-378.

²⁵⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket*, I, s. 378-379.

²⁵⁶ Adı Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, künyesi ise Ebû'l-Hayr'dır. Hadis âlimi ve tarihçidir. Hadis ilimlerinde birçok eser telif etmiş olan Sehâvî, yaşadığı dönem boyunca hadis medreselerinde dersler vermiş ve bu medreselerde çeşitli imlâ meclisleri düzenlemiştir. Sehâvî, 902/1497 tarihinde Medine'de vefat etmiştir. Bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, s. 15-20; Adil Yavuz, Sehâvî ve Halk Dilinde Dolaşan Hadisler Problemi ile İlgili Eseri: *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. 14, 2002, s. 168-180; Cengiz Tomar, “Sehâvî Şemsüddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, XXXVI, s. 313-316.

hadisler olsun, tenkide uğrayanlar ve muallak olanları istisna ederek, muttasıl senedle rivâyet edilmiş hadislerin telakkî bi'l-kabûlle karşılandığı, maktû'un bi's-sihha olduğu ve bu hususta ümmetin ittifakının olduğunu söylemiştir. O, *Fethu'l-Muğîs* adlı eserinde bu hususu şöyle dile getirmiştir:

“Buhârî ve Müslim hadislerinin muallak olan ve tenkide uğramış rivâyetler hariç, muttasıl senedle zikredilenler kesinlikle sahîhtir. Bu durum ister beraber rivâyet ettikleri hadisler için olsun ister ayrı ayrı rivâyet ettikleri hadisler için olsun aynıdır. Zira icmâlarından dolayı hatadan korunmuş olan ümmet bu rivâyetleri hem sihhat bakımından hem de nesh ve tahsis gibi bir engel olmadığı durumlarda amel etme noktasında hüsn-ü kabûl ile karşılaşmıştır. Ümmetin, mütevâtir derecesinden düşük olan bir hadisi telakkî bi'l-kabûl ile karşılaşması nazarî bilgi gerektirir.”²⁵⁷

Sehâvî yukarıdaki sözlerine ilaveten şunları da söylemiştir:

“Biz icmân faydasını sadece onlardaki hadislerle amel edilmesi veya tartışma esnasında ittifak edilmeyen sahîh hadislere tercih edilmesi olarak görmüyoruz Zira icmân faydası yalnız bunlarla sınırlı değildir. Aynı şekilde bunlardaki hadislerin araştırmadan kabul edilmesi gerektiğini de söylemiyoruz. Çünkü istisna edilen rivâyetleri diğerlerinden ayırmak bir araştırma gerektirir. İbnü's-Salâh'ın telakkî bi'l-kabûl ile karşılanmış *Sahîhayn* hadislerinin kesinlikle sahîh olduğu sözünü zaten ondan önce de muhaddislerin ve usûlcülerin çoğu hatta selefîn tamamı söylemiştir.”²⁵⁸

Sehâvî, İbnü's-Salâh'tan önce ve sonra yaşamış âlimlerin onun sözüne muvafakat ettiklerini söyleyerek, telakkî bi'l-kabûldeki icmâî nakleden tek şahsın o olmadığı, bilakis Ebû İshâk el-İsferâyînî, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî ve İbn Tâhir el-Makdisî gibi âlimlerin de “*Sahîhayn* hadislerinin sahhatinde icmâ vardır” hükmünü verdiklerini aktarmıştır.²⁵⁹

²⁵⁷ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, s. 92-93; Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdîs*, s. 121; Mollâ Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 148-149; Muhammed Züheyr, *Mes'ele'tü Telakkî'l-Ümmetü Ehâdîse's-Sahîhayn*, s. 16.

²⁵⁸ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, s. 93; Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdîs*, s. 122; Mollâ Hatır, a.g.e., s. 149; Muhammed Züheyr, a.g.m., s. 16.

²⁵⁹ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, s. 93-94; Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdîs*, s. 122; Mollâ Hatır, a.g.e., s. 149-150.

1.19. Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505)²⁶⁰

İbn Hacer el-Askalâni'den sonraki dönemde hadis alanında önemli şahsiyetlerden biri kabul edilen İmâm Süyûtî (ö. 911/1505), *Sahîhayn*'daki mevcut hadislerin sıhhati hususunda oluşan icmâ kabul ettiğini ifade etmiştir. O, İbnü's-Salâh'ın *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati hakkında serdettiği icmâ görüşüne İbn Kesîr'in muvafakat ettiğini söylemiş ve kendisinin de bu görüşte olduğunu bildirmiştir.

Nebevî'nin hadis usûlüne dair *et-Takrîb* adlı eserini şerh ettiği *Tedribü'r-Râvî* isimli kitabında bu hususu şöyle dile getirmiştir: Süyûtî, İbn Kesîr'in bu mevzuda İbn Salâh'ın görüşüne katıldığını, bu görüşü daha doğru bulduğunu, kendisinin de İbnü's-Salâh ile aynı kanaatte olduğunu ifade etmiştir.²⁶¹

Ayrıca Süyûtî, hadis ilmiyle alakalı manzum tarzda telif ettiği *Elfiyyetü fî İlmi'l-hadîs* adlı eserinde; bir hadisin zahirine (senedine ve metnine) bakılarak sahîhliğine ve zayıflığına hükmedileceğinden kesinlik ifade etmediklerini söylemiş ve bundan *Sahîhayn* hadislerini istisna ederek, İbnü's-Salâh'ın görüşüne muvafakat etmiştir. O, Nebevî'nin aksine *Sahîhayn* hadislerinin kesinlik ifade ettiğini söylemiştir.²⁶²

²⁶⁰ Adı Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî' eş-Şâfî, künyesi ise Ebü'l-Fazl'dır. Tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili ve edebiyatı âlimidir. İbn Hacer el-Askalâni'den sonraki dönemde hadis ilminin en önemli şahsiyetlerden biri olarak görülen Süyûtî, hayatının bazı devirlerinde hadis hocalığı yapmış ve bu alanda hem rivâyet hem dirâyet tarzında birçok eser telif etmiştir. Hadis ilminde ansiklopedik eser yazma geleneğini ilk başlatan kişidir. Süyûtî, 911/1505 tarihinde Mısır'da vefat etmiştir. Bkz. Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed es-Sihâlevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Es'ileti'l-Aşerati'l-Kâmile*, (Thk. Abdülfettâh Ebü Ğudde), Mektebetü'l-Matbu'âtü'l-İslâmiyye, Beyrut 2007, s. 126-127; Ziriklî, *A'lâm*, III, s. 301-303; Çakın, Teşbih ve Tecsim Karşısında Bir Hadisçi: Celâlüddîn es-Süyûtî, *Dini Araştırmalar*, C. 4, Sy. 10, 2001, s. 7-8.

²⁶¹ Süyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, s. 95; a.mlf. *Elfiyyetü's-Süyûtî fî İlmi'l-hadîs*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), el-Mektebetü'l-İlmiyye, y.y., t.y., s. 4; Mollâ Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 151; 'Azâm, *Difâ'an 'ani's-Sahîhayn*, s. 149; Muhammed Züheyr, *Mes'ebetü Telakkî'l-Ümmetü Ehâdise's-Sahîhayn*, s. 16-17.

²⁶² Süyûtî, *Elfiyye*, s. 4; Mollâ Hatır, a.g.e., s. 152; Muhammed Züheyr, a.g.m., s. 16-17.

1.20. Zekerıyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520)²⁶³

İslâmî ilimlerinde temayüz etmiş, özellikle de Şafîî fikhında otorite olan Zekerıyya el-Ensâri (ö. 926/1520), *Sahîhayn*'ın ihtiva ettikleri hadislerin tamamının sahîh olup nazarî ilim ifade ettiğini ve bu hususta âlimlerin icmâmının bulunduğunu dile getirmiştir. O, Irâkî'nin hadis usûlü alanında manzum olarak telif ettiği *Elfiyye* isimli eseri üzerine şerh olarak telif ettiği *Fethu'l-Bâkî* adlı kitabında bu mevzuya değinmiş ve şöyle demiştir:

“Buhârî ve Müslim'in ortaklaşa ve tek başlarına rivâyet ettikleri hadisleri ümmet telakkî bi'l-kabûl ile karşılamış ve bu hususta icmâ etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s.): ‘Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez’ hadisi gereğince ümmet bu icmâsında hatadan korunmuştur. Zira hatadan korunmuş olanın zannı hatalı olmadığından, *Sahîhayn* hadisleri nazarî ilim ifade eder. İbnü's-Salâh ve onun görüşüne tabi olan bir grup da bu görüştedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, (ümmetin *Sahîhayn* üzerindeki icmâmından dolayı) *Sahîhayn* hadisleri sahîh olup nazarî ilim ifade eder.”²⁶⁴ Zekerıyya el-Ensârî bu konuda İbnü's-Salâh'ın görüşüne paralel bir görüş sergilemiş ve *Sahîhayn* üzerinde ümmetin icmâmının olduğunu iddia etmiştir.²⁶⁵

1.21. Alî el-Kârî (ö. 1014/1605)²⁶⁶

Mevzu hadis üzerine yaptığı çalışmalarla hadis ilmine katkı sunmuş ünlü Hanefî fakîhi ve muhaddis Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'lerinde muttasıl senedlerle rivâyet ettikleri hadislerin tamamının sahîh

²⁶³ Adı Zeynüddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî, künyesi ise Ebü Yahyâ'dır. Hemen hemen bütün İslâmî ilimlerde yetkin bir konuma sahiptir. Özellikle Şafîî mezhebinde otoritedir. Dinî ilimlerinin birçok alanında pek çok eser vermiştir. Yaşadığı dönemde Şafîî kâdilkuddâtlığı yapmış olan el-Ensârî, 926/1520 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Bkz. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li Ehli Karni't-Tâsi'*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1992, III, s. 234-238; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, s. 133-135; Kettânî, *Fihirisü'l-Fehâris*, I, s. 457-459; Nüveyhid, Adil, *Mu'cemü'l-Mufessirin min Sadri'l-İslâm ve Hatta'l-Asri'l-Hâdir*, Müessesetü Nüveyhidi's-Sekâfiyye, Beyrut 1988, I, s. 196-197.

²⁶⁴ Ensârî, Ebü Yahyâ Zeynüddîn Zekerıyyâ b. Muhammed, *Fethu'l-Bâkî bi Şerhi Elfiyyeti'l-İrâkî*, (Thk. Abdüllatif el-Humeym- Mahir Yasin el-Fahl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, I, s. 130.

²⁶⁵ Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, I, s. 130; Mollâ Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 115.

²⁶⁶ Adı Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî, künyesi ise Ali el-Kârî ve Ebü'l-Hasen'dir. Ünlü Hanefî fakîhi, muhaddis, müfessir ve kırâat âlimidir. Hadis ve hadis ilimlerinde otorite olarak kabul edilmektedir. Özellikle mevzû hadis alanında yaptığı çalışmalarla şöhret bulmuştur. Mollâ Alî el-Kârî, 1014/1605 tarihinde Mekke'de vefat etmiştir. Bkz. Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbiddîn, *Hulâsatü'l-Eser ft A'yâni'l-Karni'l-Hâdir 'Aşer*, Dâru Sadır, Beyrut, t.y., III, s. 185-196; Halil İbrahim Kutluay, *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, İnkılâb Yay., İstanbul 2015, s. 18-19; Çağfer Karadaş, Ali el-Kârî'nin Hayatı Selef Akîdesine Dönüş Çabası ve Eserleri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, Sy. 5, 1993, s. 288-290.

olduğunu ve bu hususta icmâın bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Molla Aliyü'l-Kârî, *Sahîhayn* hadislerinin âlimlerin hüsn-ü kabûlüne mazhar olduklarından nazârî ilim ifade ettiğini ve onlarla amel etmenin gerekliliği hususunda icmâın gerçekleştiği fikrini savunmuştur. O, Hatîb et-Tebrîzî (ö. 741/1340) tarafından telif edilen *Miškâtü'l-Mesâbih* isimli eseri şerhettiği *Mirkâtü'l-Mefâtih* adlı kitabında bu hususta şunları ifade etmiştir:

“Bil ki, muhaddislerin cumhûru ve daha başkaları, *Sahîhayn*'da veya onların her birinde muttasıl olan bütün hadislerin hüsn-ü kabûle mazhar olmalarından sahîh olduklarına hükmedilir. Keza nesh ve tahsîs gibi durumların dışında onlarla amel etmenin gerektiği hususunda da icmâ meydana gelmiştir. Zira Hz. Peygamber'in söylediği gibi, ümmet bu icmâında hatadan korunmuştur. Mütevâtir dışında telakkî bi'l-kabûle mazhar olan haberler nazârî ilim gerektirir.”²⁶⁷

1.22. Şah Veliyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762)²⁶⁸

Şah Veliyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), yaşadığı dönemde Hindistan'da İslâmî ilimlerin anlaşılması hususunda yaptığı ıslahat çalışmaları ile adından söz ettirmiş, böylece İslâm düşünce tarihinde yeni bir çığır açmıştır. O, Hindistan'da duraklama dönemine girmiş hadis ilmine yeniden canlılık kazandırmış ve bu yüzden kendisine muhaddis ünvanı verilmiştir.²⁶⁹

Şah Veliyullah, dinî hükümlerin konuluş sebepleri ve amaçlarına dair kaleme aldığı *el-Hucetüllahi'l-Bâliğa* isimli eserinde, *Sahîhayn* üzerinde icmâ meselesi hususunda kendinden önceki âlimlerden bir adım ileri gitmiştir. O, hadis kitaplarını tabakalara ayırmış birinci tabakada *Muvattâ* ve *Sahîhayn*'ı yerleştirerek, *Sahîhayn* hakkında şunları beyan etmiştir:

²⁶⁷ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Miškâti'l-Mesâbih*, (Thk. Cemâl Aytânî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, I, s. 104.

²⁶⁸ Adı Kutbüddîn Şah Veliyullah Ahmed b. Abdîrahim b. Vecihîddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî, künyesi ise Ebû Abdilazîz'dir. Hindistan'da yaşamış büyük bir muhaddis olarak bilinmektedir. Dâru'l-Ulûm Medresesinde müderrislik görevi yapmış ve burada tefsîr ve hadis ilimlerini okutmuştur. Hindistan'da yaptığı ıslahatlardan dolayı İslâm düşünce tarihinde yenilikçi bir tavrın ilk habercisi olmuştur. Dihlevî, 1176/1762 tarihinde Delhi'de vefat etmiştir. Bkz. Daudî, Zaferullah, *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistanda Hadis Çalışmaları*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 103-148; Mehmet Erdoğan, “Şah Veliyullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, s. 262-267.

²⁶⁹ Daudî, *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistanda Hadis Çalışmaları*, s. 116-117; M. Sait Özervarlı, “Şah Veliyullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, s. 262.

“Muhaddisler *Sahîhayn*’da bulunan muttasıl merfû bütün hadislerin kesinlikle sahîh olduğu, bu iki kitapta yer alan hadisleri müelliflerine kadar mütevâtir olarak ulaştığı, onları kâle almayıp küçümseyenin doğru yoldan sapmış bidatçı ve müminlerden başkasının yoluna tabi olanlardan olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Bu hususta onların gerçek yerini öğrenmek istiyorsan, onları İbn Ebî Şeybe, et-Tehâvî ve el-Havârezmî gibi musanniflerin kitaplarıyla karşılaştı. Aralarındaki farkın doğu ile batı arasındaki uzaklık kadar olduğunu göreceksin.”²⁷⁰

Şah Veliyullah ed-Dihlevî’ye göre *Sahîhayn*’da yer alan bütün merfû ve muttasıl rivâyetler tevâtür yoluyla müelliflerine ulaşmış ve bu hadislerin tamamının sahîh olduğu hususunda muhaddisler icmâ etmiştir. Bu iki kitaptaki rivâyetlerin sahîhliğini kabul etmeyen kimseleri yoldan sapmış bir kimse olarak tavsif edilmiştir.

1.23. Muhammed b. Alî eş-Şevkânî (ö. 1250/1834)²⁷¹

Henüz otuz yaşlarında iken müctehid mertebesine ulaşmış olan Şevkânî (ö.1250/1834), haber-i vâhid ile amel etme noktasında icmâ meydana geldiği vakit, nazarî ilim ifade ettiğini söylemiştir. O, karşılaştırmalı bir fıkıh usûlu eseri olan *İrşâdü’l-Fuhûl* isimli kitabında bu mevzuya değinmiş, *Sahîhayn* üzerinde icmân olduğu görüşünü savunarak şöyle demiştir:

“Haber-i vâhide duyulan ihtiyaç sebebiyle onunla amel edilmesi hususunda icmâ meydana geldiği vakit, haber-i vâhidin ilim ifade edeceği hususunda bir ihtilaf yoktur. Zira haber-i vâhid üzerinde icmân meydana gelmesi onu tasdik etmiştir. Keza ümmet haber-i vâhidi telakkî bi’l-kabûl ile karşıladıkları vakit, haber-i vâhid ile amel eden ve onu te’vil eden konum arasında olurlar. Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerindeki hadisler de bu kabildendir. Çünkü ümmet, bu iki kitaptaki hadisleri telakkî bi’l-kabûl ile karşılamıştır. Bu iki kitaptaki hadislerin bir kısmıyla amel etmeyenler onları te’vil eder. Oysaki te’vil kabulün bir parçasıdır.”²⁷²

²⁷⁰ Dihlevî, Şah Veliyullah, *Huccetullahi’l-Bâliğa*, (Thk. Seyyid es-Sâbık), Dâru’l-Ceyl, Beyrut 2005, I, s. 232; Şirinov, *Nakdü Metni’l-Hadis*, s. 110.

²⁷¹ Adı Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-Sen’ânî, künyesi ise Ebû Abdillâh’dır. Zeydiye inancına göre yetmişmiştir. Daha sonra ehl-i sünnetin düşünlerini de benimsemiştir. Şevkânî, 1250/1834 tarihinde San’a’da vefat etmiştir. Bkz. Kettânî, *Fihrisü’l-Fehâris*, I, s. 409; Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Musâ, *Mu’cemü’l-Matbû’âti’l-Arabîyye ve’l-Mu’rib*, Matba’atü Serkis, Mısır 1928, II, s. 1160-1161; Eyyüb Said Kaya-Nail Okuyu, “Şevkânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, XXXIX, s. 22-28.

²⁷² Şevkânî, *İrşâdü’l-Fuhûl*, I, s. 255.

Şevkânî, *Katru'l-Velî* ve *Neylü'l-Evtâr* adlı eserlerinde de yukarıdaki görüşüne paralel olarak şunları söylemiştir.

“Hadis ehli, *Sahîhayn* hadislerinin her birinin sahîh olduğu ve bunun bilinen bir gerçek olduğu noktasında birleşmiş, bu hadislerin kesinlik ifade ettiğini ve bu durumun *Sahîhayn* üzerindeki bütün şüpheleri ortadan kaldırdığını dile getirmiştir.”²⁷³

“Bil ki, *Sahîhayn* hadisleri herhangi bir araştırmaya tabi tutulmaksızın delil olarak kullanılabilir. Çünkü ümmet onları telakkî bi'l-kabûl ile karşılayarak sahîh oldukları hususunda ittifak etmişlerdir.”²⁷⁴

1.24. Cemâlüddîn el-Kâsımî (ö. 1332/1914)²⁷⁵

İbn Teymiyye'nin yolunu benimseyerek selefi bir çizgide yürümeyi benimseyen ünlü müfessir ve müfekkiri Cemâleddîn el-Kâsımî (ö. 1332/1914); usûlcülerin ve muhaddislerin *Sahîhayn*'daki mevcut hadisleri telakkî bi'l-kabûl ile karşılayarak, sıhhati hususunda icmâ ettiklerini söylemiştir. Kâsımî, onların bu hüsn-ü kabûldeki icmâlarından dolayı *Sahîhayn* ricâlinin tamamının ta'dîl vâsfına haiz olduklarını iddia etmiştir.

“Usûlcülerin ve muhaddislerin, *Sahîhayn*'ı telakkî bi'l-kabûl ile karşılayarak onlardaki hadislerin sıhhati üzerindeki icmâları, onların râvilerinin tamamının tadilini gerektirir. Zira hüsn-ü kabûl, hadisin sahîh olmasının bir fer'idir ve bu durum da ancak senedin sahîh olmasıyla meydana gelmiştir. Dolayısıyla senedin sahîh olması da râvilerin adil ve güvenilir olmalarından kaynaklanır. Şeyhayn'nın (Buhârî ve Müslim) kendilerinden hadis naklettikleri râviler hususunda “köprüyü geçmiştir” demeleri de bu nedendendir.”²⁷⁶

²⁷³ Şevkânî, *Katru'l-Velî 'alâ Hadisi'l-Velî Velâyetullâhi ve't-Tarîku İleyhâ*, (Thk. İbrâhîm İbrâhîm Hilâl), Dâru'l-Kütübi'l-hadîse, Kahire, t.y., s. 218.

²⁷⁴ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, (Thk. Usameddîn es-Subâbetî), Dâru'l-Hadîs, Mısır 1993, I, s. 25.

²⁷⁵ Adı Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî'dir. İlim, fikir adamı ve müfessir kimliğinin yanında hadis ilimleriyle de iştiğal etmiştir. Kâsımî, 1332/1914 tarihinde Şam'da vefat etmiştir. Bkz. Ziriklî, *A'lâm*, II, s. 135; Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, I, s. 476-477; Nüveyhid, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, I, s. 127.

²⁷⁶ Kâsımî, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1979, s. 23.

1.25. Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1958)²⁷⁷

Temel İslâm bilimleri alanında yazılmış birçok eserin tahkikini ve neşrini gerçekleştiren, aynı zamanda hadis ilminde yetkin bir konuma sahip olan muasır âlimlerden Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1958), *Sahîhayn* üzerinde icmâ ile alakalı düşünceleri diğer âlimlerin görüşlerinden farklı değildir. Ahmed Muhammed Şâkir, *Sahîhayn*'ın ihtiva ettiği hadislerin tamamının sahîh olduğu, zayıf hadis barındırmadığı, ehl-i hadîsin bu şekilde ittifak ettiklerini dile getirmiştir.

“Münekkid hadis âlimleri ve onlara tabi olanlara göre, Buhârî ve Müslim'in eserlerindeki hadislerin tamamı maktû'un bi's-sihha'dır. Bu eserlerde eleştirilebilecek veya zayıf addedebileceği hiçbir hadis yoktur. Ancak Dârekutnî ve diğer muhaddisler *Sahîhayn*'da en yüksek sıhhat şartlarını taşımayan hadisleri şekil bakımından tenkid etmişlerse de bu hadisler haddi zatında sahîh olup bu konuda kimse ihtilaf etmemiştir. *Sahîhayn*'ın bazı hadislerini özel bazı kaideler çerçevesinde tenkide tabi tutan bazı ilim ehlini takip eden iftiracıların ve şüphecilerin, *Sahîhayn*'daki hadisler sahîh değildir sözü seni korkutmasın. Sen delil ile hükmet. Yolların en doğrusuna ulaştıran sadece Allah'tır.”²⁷⁸

1.26. Mehmet Sofuoğlu (ö. 1407/1987)²⁷⁹

Yaşamını Kur'ân'a vakfederek birçok ilim adamı yetiştiren Mehmed Sofuoğlu (ö. 1407/1987), Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'lerini dilimize tercüme eden çağdaş ilim adamıdır. *Sahîhayn*'ın İslâm âlimleri tarafından Kur'ân-ı Kerim'den sonra dünyada en sahîh kitaplar olduğu hususunda ittifak olduğunu söylemiş, ayrıca bu iki eserin ihtiva ettiği hadislerin tamamının sahîh kabul edildiği noktasında ümmetin icmâmının bulunduğunu iddia etmiştir.

Mehmed Sofuoğlu, dilimize tercüme ettiği *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*'nde bu konuyla ilgili iddiasını şöyle dile getirmiştir: “Müslümanlar arasında elden ele

²⁷⁷ Adı Ahmed b. Muhammed Şâkir b. Ahmed b. Abdülkâdir, künyesi ise Ebü'l-Eşbâl'dir. İslâm bilimleri alanında yazılmış eserlerin tahkik ve neşrini yapmakla ünlenen Muhammed Şâkir, aynı zamanda iyi bir muhaddistir. 1377/1958 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Bkz. Nüveyhid, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, I, s. 78; Beyyûmî, Muhammed Receb, *en-Nehdetü'l-İslâmiyye fî Siyeri A'lâmihe'l-Mu'âsirîn*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1995, II, s. 89-107.

²⁷⁸ İbn Kesîr, *el-Bâ'isü'l-Hasîs*, s. 33; Şirbinî, İmâd es-Seyyid Muhammed, *Kitâbâtü A'dâi'l-İslâm ve Münâkaşatüha*, y.y., 2002, s. 871; Mollâ Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 128.

²⁷⁹ 1923 yılında Aydın'da dünyaya geldi. İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünde tefsir hocalığı yapmıştır. Hadis ilimlerine dair pek çok Arapça eseri tercüme etmiştir. 1987 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Bkz. Muhammed Eroğlu, “Sofuoğlu, Mehmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, XXXVII, s. 343-344.

dolaşan ve i'tikadî, amelî, ferdî, ictimâî her türlü mes'elelerde en çok i'timâda lâıyk görülen 'Altı Hadis Kitabı' (el-Kütübü's-Sitte) içinde birinci mertebeyi hâiz olan, şüphesiz Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i ile Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'idir. Bu iki kitâb, İslâm âlimlerinin ittifakıyla Allah'ın kitâbı'ndan sonra mutlak olarak dünyadaki bütün kitâbların en sahîhidir. '*Sahîhân*' (İki Sahîh) denilince kastedilen bu ikisidir. Bu iki kitab üçüncü yüzyıla kadar tenkîd süzgecinden geçip, en sahîh oldukları konusunda ümmetin icmâıyla karşılanmıştır. Bu kitaplardaki hadislerin hepsi Hz. Peygamber'in insanlık için en doğru, en iyi ve hiç eskimeyecek ta'limleri ve hayât düsturlarıdır.²⁸⁰

1.27. Nasîrüddin el-Elbânî (ö. 1420/1999)²⁸¹

Sahîhayn üzerinde icmân olduğunu savunan âlimlerden biri de Selefi bir çizgiyi benimsemiş son devir hadis âlimi ve hâfızı Muhammed Nasîrüddin el-Elbânî (ö. 1420/1999)'dir. O, Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'lerine zayıf ve münker rivâyetleri almayı sadece sahîh hadisleri aldığını, kitaplarının bütün muhaddisler ve âlimlerin ittifakıyla Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahîh kaynak olduğunu söyleyerek, kendisinin de aynı kanaatte olduğunu ifade etmiştir. Nâsirüddîn el-Elbânî, *Şerhu Akîdetü't-Tahâviyye* adlı esere yazdığı Mukaddime'de bu hususu dile getirmiştir.

"...*Sahîhayn*, muhaddislerin ve diğer âlimlerin ittifakıyla Allah'ın kitabından sonra en sahîh kitap kabul edilmiştir. Onları diğer hadis kitaplarından ayıran şey, sağlam kurallar çerçevesinde zayıf ve münker rivâyetleri elemeleri ve titiz bir şekilde kitaplarına sadece sahîh hadisleri almalarıdır. Onlar, sahîh hadisleri cem etmede tam bir başarı göstermiştir. Fakat onlar gibi sahîh hadisleri bir araya getiren İbn Hüzeyme, İbn Hibbân, Hâkim ve daha başkaları bu işte onlar kadar başarılı olamamıştır. Buhârî ve Müslim'in beraber veya her birinin ayrı ayrı rivâyette bulunduğu râviler için kullanılan 'köprüyü geçmiştir, rivâyetleri sıhhat ve selamet yoluna girmiştir.' ifadeleri genel bir teamül haline dönüşmüştür. Bu hususta herhangi bir tereddüt yoktur. Fakat *Sahîhayn*'da mevcut her harf, lafız ve kelimenin Kur'ân-ı Kerim ile aynı konumda

²⁸⁰ Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî Ve Tercemesi*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1987, I, s. 33.

²⁸¹ Adı Muhammed b. el-Hâci Nuh b. Necâtî b. Âdem el-İşkûdrî, künyesi ise Ebû Abdîrahmân'dır. Son devir hadis âlimi ve hâfızıdır. Ömrünü hadis ve hadis ilimlerine vakfetmiş, bu alanda pek çok eserin tahkikini ve telifini yapmıştır. 1999 yılında Amman'da vefat etmiştir. Bkz. Meczûb, Muhammed, *Ulemâ ve'l-Müfekkîrîn 'Areftehüm*, Dâru's-Şevâf, Riyad 1992, I, s. 287-326; Meşhûr b. Hasan, *Kütübün Hazzere minhe'l-Ulemâ*, Dâru's-Sumey'î, Riyad 1995, I, s. 288-307; İbrahim Hatipoğlu, Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî (1332-1420/1914-1999), *Hadis Tetkikleri Dergisi*, C. 1, Sy. 2, 2013, s. 219-223.

olduğu anlamı anlaşılmamalıdır. Bu mümkün de değildir. Zira *Sahîhayn*'da bazı râviler ve rivâyetlerde yanılığlar mevcut iken, Allah'ın kitabına atfedilen kutsallığın onlara da verilmesi mümkün değildir. Kur'ân'ın dışında herhangi bir kitaba kutsallığın atfedilmeyeceği inancındayız. İmâm Şâfiî ve başkalarının dediği gibi "Allah kendi kitabının dışında tam ve bütünüyle sahîh hiçbir kitabın var olmasını uygun görmemiştir." İslâm'dan uzak yabancı kültürlerle mensup bilginlerin kurallarıyla ve dine aykırı şahsi düşüncelerin aksine hadis ilimlerinin koyduğu kurallar çerçevesinde taassuptan uzak durarak, bu iki kitabı araştırıp inceleyen kimse bunun böyle olmadığını anlayacaktır.²⁸²

1.28. Muhammed Accâc el-Hatîb (1350/1932)²⁸³

Muhammed Accâc el-Hatîb (1932/?), muasır âlimlerdendir. *Sahîhayn*'daki muttasıl senedle rivâyet edilmiş merfû hadislerin tamamının kesinlikle sahîh olduğu noktasında âlimlerin ittifak ettiğini iddia etmiştir. Muhammed Accâc el-Hatîb, *Lemehât* adlı eserinde bu hususu şöyle ifade etmektedir:

"Âlimler, *Sahîhayn*'daki bütün merfû-muttasıl hadislerin tamamının kesinlikle sahîh olduğu ve bu kitapların en sahîh oldukları noktasında icmâ etmiştir."²⁸⁴

1.29. Mehmet Yaşar Kandemir (1939/-)²⁸⁵

Son olarak *Sahîhayn* üzerinde icmân olduğunu savunan Mehmet Yaşar Kandemir'i zikredeceğiz. Kandemir, *Sahîhayn*'ın Kur'ân'dan sonra en sahîh kitaplar olduğu, bu kaynakların ümmetin hüsn-ü kabûlüne mazhar olduğu, onlardaki

²⁸² İbn Ebi'l-İz, Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Alâiddîn Alî b. Muhâmmmed el-Ezra'î, *Şerhu 'Akîdetü't-Tahâviyye*, (Thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî ve bir grup âlim) el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1984, s. 22-23.

²⁸³ Adı Muhammed Accâc b. Muhammed Temîm b. Sâlih b. Abdullah el-Hüsnî el-Hâşimî 'dir. Günümüz muhaddislerinden olan Muhammed Accâc, hadis ilimlerinde temayüz etmiş bir ilim adamıdır. Hadis ilimlerine dair birçok eser telif etmiş ve çeşitli üniversitelerde hadis ilimlerine dair dersler vermiştir. Bkz. http://www.geocities.com/safahat_chamiyeh/personalities/mohammad-ajaj-akhatib.htm.

²⁸⁴ Hatîb, Muhammed Accâc, *Lemehâtün fi'l-Mektebe ve'l-Bahs ve'l-Mesâdir*, y.y., Riyad 1971, I, s. 173.

²⁸⁵ 1941 yılında Yozgat'ta dünyaya geldi Lisans eğitimini İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünde tamamladı. Aynı Enstitüde *Mevzu Hadisler* adlı teziyle öğretim üyesi oldu. *El-Kadî İyâz ve Buğyetü'r-Râid fi mâ fi hadisi Ümmî Zer mine'l-Fevâid* adlı teziyle doktorasını tamamladı. İlmî ve akademik çalışmaları hadis alanında, özellikle hadis usûlü ve hadis tarihi alanlarında yoğunlaşmıştır. Bkz. Raşit Küçük, Prof. Dr. M. Yaşar Kandemir ile İlmî Hayatı Türkiye'de Akademik Hadisçiliğin Geçmişi ve Geleceği, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, C. 2, Sy. 2, 2004, s. 155-166.

hadislerin sıhhati üzerinde icmâ edildiği fikrini hararetle savunmuştur. Bu konudaki düşünceleri şöyledir:

“*Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*’den her birinin adı *el-Câmiu’s-Sahîh*’tir. Bunlara, sahîh hadisleri ihtiva eden iki kitap anlamında kısaca *Sahîhayn* denir. Bu iki kitap, tasnif edildikleri 3. (9.) yüzyıldan günümüze kadar, Kur’ân-ı Kerim dışında hiçbir kitaba nasip olmayacak derecede büyük ilgi görmüştür. *Sahîhayn*’ın içerdiği rivâyetlerin maktû‘un bi’s-sihha oldukları noktasında hadis âlimleri ve diğer âlimler ittifak halindedir. Sicistanlı hadis hâfızı Ebû Nasr es-Siczî (ö. 444/1052), fakîhlerin ve diğer İslâm âlimlerinin, bâb başlıklarındaki bilgiler (tercemeler) dışındaki *Sahîh-i Buhârî* hadislerinin sıhhatinde ittifak ettiklerini şu sözlerle dile getirmektedir: “Bir kimse Buhârî’deki rivâyetlerin Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olduğunda hiçbir şüphesi bulunmadığına yemin ederek: ‘Öyle değilse karım boş olsun’ dese, yemini bozulmaz, karısı da boş olmaz.”²⁸⁶

Eş‘arî kelâmcısı, Şâfiî fakîhi ve usûlcüsü İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Ebû Nasr es-Siczî’nin *Sahîh-i Buhârî* için verdiği yukarıdaki misâli *Sahîhayn* için verir ve bu iki kitaptaki hadislerin sahîh olduğu konusunda âlimlerin icmâi bulunduğunu söyler. Hadis, tarih ve fıkıh âlimi Muhammed İbni Fütûh el-Humeydî de (ö. 478/1095) *el-Cem’ beyne’s-Sahîhayn* adlı eserinde, İslâm âlimlerinin, sadece bu iki kitabın içindeki bütün rivâyetleri sahîh olarak kabul ettiklerini belirtir. Kandemir, *Sahîhayn* üzerinde icmâm olduğu fikrini ciddi bir kararlılıkla dile getirmiş, bu görüşüne mesned olarak Ebû Nasr es-Siczî, İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî ve Muhammed b. Fütûh el-Humeydî’nin bu konudaki ictihadlarını sunmuştur.²⁸⁷

Buraya kadar *Sahîhayn* üzerinde icmâm olduğunu savunan bir kısım âlimlerin görüşlerini kronolojik bir sıralamaya tabi tutarak verdik. Şimdi bunlardan yola çıkarak bir durum değerlendirmesi yapamaya çalışacağız.

1.30. Değerlendirme

Hicrî beşinci asırda, *Sahîhayn* üzerinde icmâm olduğunu ilk dile getiren kişi Ebû İshâk el-İsferâyînî’dir. Ebû İshâk el-İsferâyînî, “*Sahîhayn*’in ihtiva ettiği hadislerin tamamının kesinlikle sahîh olduğunu, bu konuda muhaddislerin ittifak ettiğini, ümmetin (*Sahîhayn*’nın hadislerini) telakkî bi’l-kabûlle karşıladığını

²⁸⁶ Kandemir, *Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor*, Tahlil Yay., İstanbul 2018, s. 405.

²⁸⁷ Kandemir, *Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor*, s. 405.

söylemiş, el-İsferâyînî bu sözleriyle *Sahîhayn* üzerinde ittifakın olduğunu, onlara yöneltilen tenkidlerin önemsiz olduğunu ve bu eserlerin ruhuna uygun olmayan te'villerin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Siczî ve Cüveynî de daha iddialı cümlelerle meseleye iştirak etmiştir. Şöyle ki onlar *Sahîhayn*'daki bütün hadislerin Hz. Peygamber'den mervî olduğu hususunda hiçbir şüphenin olmadığı, hatta bu anlamda talâk üzerine yapılacak olan yemin ile bir kimsenin eşinin boş olamayacağını iddia etmişlerdir.

Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve* isimli eserinde *Sahîhayn* hadislerin tamamının sahîh olduğu noktasında icmâ edildiğini söylemiştir. Hicrî altıncı asır ile birlikte el-Makdisî, *Şürütü'l-Eimmeti's-Sitte*'yi kaleme alarak, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin sahîh hadisleri Buhârî ve Müslim'e göre derecelendirme fikrini tekrar gündeme getirmiştir. Makdisî, Buhârî ve Müslim'e övgüler yağdırmış, onların eserlerindeki mevcut hadislerin yanında şartlarına uyduğu halde kitaplarına almadıkları hadislerin de sahîh olduğu hususunda Müslümanların icmâının olduğunu bildirmiştir.

Kâdî İyâz, Buhârî ve Müslim'in yanına *Muvattâ'*ı da katarak bu eserlerdeki hadislerin sahîhliği noktasında icmâ olduğunu, bunlardaki bilgilerin öğrenilme zorunluluğunu ifade etmiştir. Kâdî İyâz bu üç eserin hadis ilminde ana kaynaklar olduğunu, artık bunların üzerine herhangi bir söz söylemenin gereksiz olduğunu altını çizerek bu konuya farklı bir boyut kazandırmıştır. İbnü'l-Esîr el-Cezerî ise Buhârî ve Müslim'in sahîhliği kat'î olan hadisleri kitaplarına alıp naklettiğini ve bunların hüsn-ü kabûl ile karşılandığını dile getirmiştir.

Özet olarak vermeye çalıştığımız bu tarihi süreç ile birlikte söz konusu eserlerin sıhhati, ya da bu kaynaklardaki hadislerin sahîh olduğuna dair icmâ fikrinin İslâm dünyasında yayılmaya başladığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İbnü's-Salâh da kendisinden önceki muhaddislerin yaptığı gibi sahîh hadisleri *Sahîhayn*'ı merkeze alarak tasnif etme işini daha sitemli hale getirmiş, tenkid edilen rivâyetler dışında (ister muttefekun aleyh olsun ister Buhârî veya Müslim'in tek başına rivâyet ettiği hadisler olsun) diğer hadislerin sahîhliği üzerinde icmâ olduğunu, bunların yakînî/nazarî ilim ifade ettiğini, dolayısıyla bunlarla amel etmenin gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Böylece İbnü's-Salâh, tenkid edilen *Sahîhayn* hadislerini icmâ kapsamı dışında tutarak, diğerlerinin 'maktû'un bi's-sihha' olduğunu, bunların

‘yakînî/nazarî’ ilim ifade ettiğini ve bunlarla amel etmenin gerekliliği hususunda öcekilerden farklı bir yol izlemiştir.

Nevevî, Allah’ın kitabından sonra en sahîh kitapların Buhârî ve Müslim olduğunu, ümmetin bu iki kitap üzerinde icmâ ettiğini dile getirmiştir. Buhârî ve Müslim’deki hadislerin bilgi değeri konusunda İbnü’s-Salâh’ı eleştirerek hadislerin zan ifade ettiğini, cumhûrun da bu hususta İbnü’s-Salâh’a muhalefet ettiğini söylemiştir. Zira Nevevî, *Sahîhayn*’deki bir kısım hadislerin tevâtür derecesine ulaşmadığını dolayısıyla bunların mukarrar olan görüşe göre zan ifade ettiğini söylemiş, bu konuda *Sahîhayn* ve diğer kaynaklardaki hadisler arasında bir farkın olmadığına işaret etmiştir. Ancak *Sahîhayn* dışındaki hadisler bir nazar-ı istidlâl ihtiyacı duyarken *Sahîhayn* için böyle bir ihtiyaç yoktur. Nevevî *Sahîhayn* hadislerinin telakkî bi’l-kabûle mazhar olduğunu, kendileriyle mutlak anlamda amel etmenin vâcib olduğunu söyler, buna karşın diğer kaynaklardaki hadislerin sıhhat şartları araştırıldıktan sonra kendileriyle amel etmenin gerekli olabileceğini dile getirir. O, âlimlerin Buhârî ve Müslim’in hadisleriyle amel etme noktasında gerçekleşen icmâlarından dolayı o rivâyetlerin Hz. Rasûlullah’ın kelâmı olduğuna dair bir icmân lazım gelmediğini söyleyerek kanaatimizce Siczî ve Cüveynî’ye göndermede bulunmuştur.

İbn Teymiyye, Nevevî’den farklı düşünerek bu konuda İbnü’s-Salâh’ı desteklemiştir. O, âhâd haber dahi olsa gereği ile amel edilerek, ümmetin hüsn-ü kabûlüne mazhar olmuşsa ilim ifade edeceğini belirtmiş, muteahhirûn ve muteahhirûn âlimleri ile cumhûrun görüşünün bu yönde olduğunu söylemiştir. İbn Teymiyye *Sahîhayn* hadislerinin çoğunun yakînî ilim ifade ettiğini, hadis âlimlerinin telakkî bi’l-kabûlüne mazhar olduğunu ve sıhhatleri konusunda icmâ edildiğini zikretmiştir. Muhaddislerin icmânının aynen fakîhlerin ahkâm üzerindeki icmâ gibi olduğunu, onlardan herhangi birini hata etmiş olması halinde de icmânın hatadan korunduğunu iddia etmiştir. İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye de hocası İbn Teymiyye gibi İbnü’s-Salâh’ın fikrini savunmuş, *Sahîhayn* hadislerinin ümmetin telakkî bi’l-kabûlüne mazhar olduğunu ve dolayısıyla yakînî ilim ifade ettiği hususunda icmâ olduğu tezini savunmuştur. Bu hususta kelâmcıların ve usûlcülerin aksi görüşlerinin önem arz etmediğini, bu konunun hadisçilerin uzmanlık alanına girdiğini, dolayısıyla bu icmâda itibar edilmesi gereken kişilerin muhaddisler olduğunu söylemiştir. İbn Keykeldî el-Alâî ise, *Sahîhayn*’deki muallaklar dışında muttasıl hadislerin sahîh

olduğu, bunların araştırmaya konu olamayacağını, bu durum üzerinde ümmetin icmânın olduğunu söylemiştir. Çeşitli karînelere desteklenmiş âhâd haber nasıl nazarî ilim ifade ediyorsa telakkî bi'l-kabûle mazhar olmuş *Sahîhayn* hadislerinin de aynı şekilde nazarî ilim ifade edeceğini belirtmiştir. Böylece el-Alâî, telakkî bi'l-kabûlü *Sahîhayn* hadisleri için bir destek karînesi (muhteffun bi'l-karâin) olarak görme ve onların tekrardan kritize etmenin gereksizliği hususunda diğerlerinden farklı bir icmâ teorisini ortaya koymuştur.

İbn Kesîr ve Sirâcüddîn el-Bulkînî *Sahîhayn* hadislerinin zan ifade etseler bile, ümmet onları telakkî bi'l-kabûl ile karşıladığından, nazarî ilim ifade ettiğini, dolayısıyla onlarla amel etmenin gerekli olduğunu ve bu hususta icmân meydana geldiğini söyleyerek İbnü's-Salâh'ın görüşüne katılmışlardır. Tarihçi İbn Haldûn ise Buhârî ve Müslim'in tenkide kapalı olduğunu, ancak bu durumun diğer kaynaklar için söz konusu olamayacağını söyleyerek nedenini bunlar üzerinde oluşan telakkî-bi'l kabûl icmâına bağlamıştır. İbn Hacer el-Askalânî, Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'leri üzerindeki icmâ fikrini biraz daha ileri taşıyarak, hadislerin sıhhatinin kat'îliği hususunu sadece *Sahîhayn* ile sınırlandırmamıştır. O, Buhârî ve Müslim'deki mütevâtir olmayan âhâd haberlerin bir takım karînelere (muhteffun bi'l-karâin) desteklenerek, nazarî ilim ifade ettiğini söylemiştir. Buhârî ve Müslim'in bu alandaki üstünlükleri, bunların sahîhi sakiminden rahatça ayırt edebilmeleri, bu eserlerin âlimlerin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olması bu karînelere bazılarınıdır. Ona göre, herhangi bir hadis münekkitlerce eleştiriye maruz kalmışsa, hadislerin arasında tercihi mümkün olmayacak derecede çelişki varsa yani biri diğerine tercih edilemiyorsa bu durumda ilim hâsıl olmaz ve bunların sıhhatleri üzerinde icmâ meydana gelemez. Bunların dışındaki hadislerin sıhhati üzerinde bahsedilen karînelere icmân meydana gelebileceğini söylemiştir. İbn Hacer el-Askalânî, sahîh hadis ister *Sahîhayn*'de olsun ister diğer kaynaklarda olsun ümmetin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olmuşsa onunla amel etmenin vücûbu hususunda âlimlerin ittifak ettiğini söylemiştir.

Sehâvî, Molla Ali el-Kârî ve Zekeriyâ el-Ensârî tenkide uğrayan ve muallaklar dışında *Sahîhayn* hadislerinin maktû'un bi's-sihha olduğunu, bu hususta icmâ edildiğini, ümmetin telakkî bi'l-kabûl ile karşıladığını, dolayısıyla bunların hatadan beri olduklarını söylemiştir. Bunlar, nesh ve tahsîs gibi bir engel olmadığı durumlarda hüsn-ü kabûl ile karşılandıklarından nazarî ilim ifade eder. Sehâvî, telakkî bi'l-kabûl ile karşılanmış *Sahîhayn* hadislerinin kesinlikle sahîh olduğu hükmünü

İbnü's-Salâh'tan önce de muhaddisler, usûlcüler ve selefın tamamı tarafından verildiğini söylemiştir. Süyûtî de bir hadisin sened ve metnine bakılarak onun sahîh veya zayıflığına hükmedilebileceğinden bu durumun kesinlik ifade etmeyeceğini bildirmiştir. Ancak söz konusu durumun *Sahîhayn* için geçerli olmadığını söyleyerek Nevevî'nin aksine İbnü's-Salâh'ın görüşüne katılmıştır. Şah Velîyullah, *Sahîhayn*'de yer alan merfû bütün hadislerin müellifleri de dâhil olmak üzere mütevâtir olarak ulaştığı, Bu hadislerin sahîhliğini küçümseyen ve bu hususu kabul etmeyenlerin bidatçı ve yoldan çıkmış olduğunu, muhaddislerin bu konuda ittifak ettiğini söylemiştir.

Şevkânî, âhâd haber üzerinde telakkî bi'l-kabûl gerçekleştiği vakit nazarî ilim ifade edeceğini bu konuda herhangi bir ihtilafın olmadığını söylemiştir. *Sahîhayn* hadisleri de telakkî bi'l-kabûlle karşılandığı için nazarî ilim ifade eder. Cemâleddîn el-Kâsımî de, *Sahîhayn*'ın telakkî bi'l-kabûl ile karşılanması, hadislerinin üzerinde icmâ olması sebebi ile râvilerinin sınavı geçtiğini ayrıca bir tahkikten geçmelerine gerek olmadığını ifade etmiştir. Ahmed Muhammed Şâkir, Buhârî ve Müslim'de zayıf olarak addedilebilecek herhangi bir rivâyetin olmadığını Darekutnî ve diğer bazı münekkitlerin tenkid ettiği hadislerin bile sahîh olduğu sadece bu hadislerin sahîhliğinin en üst derecesini taşımadıklarını söylemiştir. Elbânî ise Buhârî ve Müslim'in Kur'ân'dan sonra en sahîh kitaplar olduğunu bu hususa muhaddislerin ve diğer âlimlerin icmâ ettiğini söylemiştir. Ancak Kur'ân'a atfedilen kutsallığın hiçbir şekilde bu kaynaklara atfedilemeyeceği, her ne kadar sıhhatleri huusunda icmâ meydana gelmişse de, bunların hatadan beri olamayacağını altını çizmiştir. Accâc el-Hatîb, muttasıl senedle rivâyet edilen hadislerin tamamının sahîh olduğu noktasında icmâ olduğunu söylerken, ülkemizde *Sahîhayn* üzerinde icmâ fikrini savunan Mehmet Sofuoğlu ve Mehmet Yaşar Kandemir de bu icmâ fikrine katılarak *Sahîhayn*'in Kur'ân dışında hiçbir kitaba nasip olmayacak ilgi gördüğünü, ihtiva ettiği hadislerin sıhhatı konusunda muhaddisler ve İslâm âlimlerinin icmâ ettiklerini dile getirmişlerdir.

Şüphesiz *Sahîhayn* üzerinde icmâ fikrini kabul eden âlimler bunlarla sınırlı değildir. Hadis ve fıkıh usûlü eserlerine bakıldığında bu düşünceye sahip olanların kabul etmeyenler göre daha baskın olduğu görülecektir. Burada önem arz eden birkaç ismin görüşlerinden yola çıkarak bir durum değerlendirmesi yapmaya çalıştık.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla icmâ fikrini kabul edenlerin dayandığı noktalar şunlardır:

- 1- Bu iki kitabın sıhhati hususunda ve kendileriyle amel etmenin gerekliliği noktasında âlimler ittifak etmişlerdir.
- 2- İhtiva ettikleri hadislerin tamamının sened ve metin yönünden kesinlikle sahîh olduğu hususunda muhaddislerin icmâı vardır.
- 3- Bu hadislerin Hz. Peygamber'den mervî olduklarına dair fukahâ ve ilim ehlinin icmâı vardır.
- 4- Müslümanlar Buhârî ve Müslim'in gerek eserlerine aldıkları hadisleri ve gerekse şartlarına uyduğu halde kitaplarına almadıkları rivâyetlerin tamamı üzerinde icmâ etmişlerdir.
- 5- *Sahîhayn*'da tenkide uğramış hadisler dışında diğer hadislerin ümmetin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olduğu, maktû'un bi's-sihha oldukları, nazarî ilim ifade ettiğinden onlarla amel etme noktasında ümmet icmâ etmiştir.
- 6- Âhâd haber çeşitli karînelerle desteklendiğinde nasıl ilim ifade ediyorsa *Sahîhayn* hadisleri de aynı şekilde nazarî ilim ifade eder.
- 7- *Sahîhayn*'da yer alan muttasıl rivâyetlerin sahîh olduğu ve tekrardan tahkik/incelemeye gerek olmadığı hususunda ümmet ittifak etmiştir.
- 8- Bu iki imamın bu sâhâdaki üstünlükleri, başkalarına nispetle sahîhi sakiminden ayırt edebilme hususundaki meziyetlerinden dolayıdır.
- 9- *Sahîhayn*'da tenkide uğrayan, muallak rivâyetler, aralarında tercihi mümkün olmayacak şekilde tenâkuz bulunan, nesh ve tahsîs dışındaki rivâyetler üzerinde ümmetin icmâı vardır.

Ayrıca icmâ fikrini kabul edenlerin görüşlerine baktığımızda *Sahîhayn* üzerinde birbirinden farklı noktalarda oluşmuş icmâların olduğunu da söylememiz mümkündür. Bunları şöylece sıralayabiliriz.

- a) *Sahîhayn*'ın Kur'ân'dan sonra en sahîh kaynaklar olduğu ve müelliflerinin bu alandaki otoritesi hakkında oluşan icmâ.
- b) İhtiva ettikleri (tenkid edilenler dışında) merfû-muttasıl hadislerin maktû'un bi's-sihha oldukları hususunda gerçekleşen icmâ.

- c) Bu iki eserde yer alan hadislerin âlimlerin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olması sebebiyle nazarî-yakînî ilim ifade ettiği ve bunlarla amel etmenin gerekliliği hususunda oluşan icmâ

Sahîhayn üzerinde icmâm olmadığını savunan âlimlerin görüş ve delillerine geçmeden önce önemli bir hususa değinmek istiyoruz. Yukarıda *Sahîhayn* üzerinde icmâm olduğunu iddia eden âlimlerin görüşlerini verdik. Bu mezkûr âlimlerden bazıları *Sahîhayn* üzerinde icmâm olduğunu dile getirirken ifadelerinde sadece icmâ ve ittifak lafızlarını kullanmış, bazıları da icmâ ve ittifak lafızları ile birlikte telakkî bi'l-kabûl kavramını da kullanmıştır. Acaba bu âlimler, *Sahîhayn* üzerinde icmâm olduğunu söylerken kastettikleri usûlü fıkıhta işlenen şer'î icmâ mıdır? Yoksa fakîh ve muhaddislerin cumhûruna göre gücünü ve bağlayıcılığını aynı icmâ gibi naklî delillerden alan ve bir çeşit icmâ olarak kabul edilen telakkî bi'l-kabûl müdür? Bu sorulara şöyle cevap vermemiz mümkün olacaktır:

Bu âlimler, *Sahîhayn* üzerinde icmâm olduğunu söylerken kastettikleri, telakkî bi'l-kabûl icmâdır. Her ne kadar bu âlimler ifadelerinde icmâ ve ittifak sözcüklerini kullanmışlarsa da onlar bu lafızları ıstılahî anlamda değil sadece sözlük anlamında kullanmışlardır. Zira icmâ ve ittifak sözcükleri eş anlamlı kelimeler olup, usûlü fıkıhta bir terim halini almış ve usûlcüler tarafından ıstılahî tanımı “Hz. Rasûlullah (s.a.s.)’ın vefatından sonraki herhangi bir asırda O’nun (s.a.s.) ümmetinden olan müctehidlerin tamamının herhangi şer'î-amelî bir meselenin hükmü üzerinde ittifak etmeleri” şeklinde yapılmıştır. Dolayısıyla *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati şer'î-amelî bir mesele olmadığından usûlü fıkıhta işlenen şer'î icmâm konusu olamazlar. *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati bilgi değeri ve onlarla amel etmenin gerekliliği ancak telakkî bi'l-kabûlün konusu olabilir. Yanî *Sahîhayn* üzerinde icmâm olduğunu savunan âlimlerin ifadelerinde kullandıkları icmâ ve ittifak lafızlarını sadece sözlük anlamında kullandıklarından onların bu iki eser üzerinde kastettikleri icmâ telakkî bi'l-kabûl icmâdır. Zaten İbnü's-Salâh, İbn Teymiyye, İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye gibi âlimlerin ifadelerinde bakıldığında da bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır.

2. Sahîhayn Üzerinde İcmân Olmadığını Savunan Âlimlerin Görüş ve Delilleri

Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'leri, hicrî beşinci asırdan itibaren günümüze kadar onların ihtiva ettikleri rivâyetlerin kesinlikle sahîh olduğu, bu hadislerle amel etmenin gerekliliği ve bu konuda ümmetin icmân olduğunu iddia eden âlimler olduğu gibi, bu iki eserin telif edildikleri dönemden itibaren onları sened ve metin açısından tenkide tabi tutarak, zayıf rivâyetler ihtiva ettiğini, yakînî/nazarî ilim değil zan ifade ettiğini, dolayısıyla bunlarla amel etme zorunluluğunun bulunmadığını söyleyip icmâı reddedenler de olmuştur. Bu başlık altında *Sahîhayn* üzerinde icmâ olmadığını savunanların görüşlerini delilleri ile birlikte kronolojik sıralamayı göz önünde tutarak zikretmeye gayret göstereceğiz.

2.1. Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014)²⁸⁸

Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), *Sahîhayn*'in ihtiva ettiği hadislerin sahîhliği üzerinde oluşan ittifakı kabul etmeyen âlimlerin başında gelmektedir. Nevevî'nin ifadesine göre Hâkim en-Nîsâbûrî şöyle demiştir:

“Hâfız Hâkim Ebû Abdillâh en-Nîsâbûrî, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'te hadislerini tahrîc etmekle birlikte Müslim'in kendilerinden hadis tahrîc etmemiş olduğu râvilerin sayısı dört yüz otuz dört şeyh (hadis râvisidir) dir. Müslim'in *el-Müsnedü's-Sahîh*'inde rivâyetlerini delil göstermekle birlikte Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inde rivâyetlerini delil göstermediği râvilerin sayısı ise altı yüz yirmi beş şeyhtir.”²⁸⁹ Ayrıca Nevevî, Hâkim'in:

“Müslim'in –Allah'ın rahmeti üzerine olsun- *Sahîh*'inde Rasûlullah (s.a.s.)'in namaz şekli bâbında söylediği: Bana göre sahîh olan her şeyi buraya koymuş değilim-kastettiği bu *es-Sahîh* kitabıdır- ama ben buraya sadece onların üzerinde (sahîh olduğu hususunda) icmâ ettiklerini koydum, sözlerine gelince, bunu açıklamak zordur çünkü o kitabına sıhhati hususunda ihtilaf bulunan çok sayıda hadis koymuştur. Haklarında bu şekilde ihtilaf edilmesinin sebebi ise bunların sözünü ettiğimiz kimseler ile rivâyet

²⁸⁸ Adı Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, künyesi ise Ebû Abdillâh'tır. Kendisi ünlü bir hadis hâfızıdır. Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde kitaplarına almadıkları hadislerden meydana getirdiği *el-Mustedrek* adlı eseriyle tanınmıştır. Hâkim, 405/1014 tarihinde Nîsâbûr'da vefat etmiştir. Bkz. İbn Hallikân *Vefeyât*, IV, s. 280-281; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, s. 162-177; Sübkî, *Tabakât*, IV, s. 155-171; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, s. 176-177; Zirikî, *A'lâm*, II, s. 227.

²⁸⁹ Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, I, s. 130.

ettiği hadislerin sıhhati hususunda ihtilaf bulunmakla birlikte sözünü etmediğimiz kimselerin rivâyet ettikleri hadislerden olmasıdır.”²⁹⁰ dediğini aktarmıştır. Bu durum Hâkim’in, *Sahîh-i Müslim*’in ihtiva ettiği rivâyetlerin tamamının sahîh olmadığı görüşünü benimsediğini, icmâ iddiasına katılmadığını göstermektedir.

2.2. Ebü’l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081)²⁹¹

Mâlikî mezhebinin ünlü fakîhi ve aynı zamanda da büyük bir muhaddis olan el-Bâcî (ö 474/1081), *Sahîh-i Buhârî*’de yer alan hadislerin senedlerindeki râvilerin cerh ve ta’dilleriyle ilgili kaleme aldığı *et-Ta’dîl ve’t-Tecrîh* adlı kitabında, *Sahîhayn*’in ihtiva ettiği hadislerin sahîhliğinin belirlenmesindeki kıstasın nesnel olmadığını ifade etmiştir:

“Buhârî kendince sahîh olduğuna inandığı rivâyetleri tahrîc etti. Müslim ise o hadisler için Buhârî ile aynı düşünceyi paylaşmadığından o hadisleri tahrîc etmedi. Aynı zamanda Müslim’de sahîh olan rivâyetleri tahrîc etti. Buhârî ise bu konuda Müslim’den farklı düşünerek söz konusu rivâyetleri tahrîc etmedi. Bu durum da rivâyetlerin sıhhatini belirleme işinin ictihadî olduğunu göstermektedir.”²⁹²

2.3. İbn Berhân el-Bağdâdî (ö. 518/1124)²⁹³

İbn Berhân el-Bağdâdî (ö. 518/1124), daha önceleri Hanbelî mezhebine bağlı bir fakîh iken sonradan Şâfiî mezhebine intisap etmiş ve çok genç yaşta vefat etmiş büyük bir âlimdir. Fıkıh usûlü sahasında telif ettiği *el-Vüsûl ile’l-Usûl* adlı eserinde, *Sahîhayn* hadislerinin haber-i vâhid olduklarından zan ifade ettiğini, onlarla amel etmenin gerekli olmadığını söyleyerek, bu iki eser üzerinde oluşan icmâ iddiasını kesin bir dille reddetmiştir. İbn Berhân, konuyla alakalı düşüncelerini şöyledir:

²⁹⁰ Nevevî, *Şerhu’l-Müslim*, I, s. 130-131.

²⁹¹ Adı Süleymân b. Halef b. Sa’d et-Tücîbî ve el-Bâcî, künyesi ise Ebü’l-Velîd’dir. Endülüs’te Mâlikî fakîhlerinin en önemli âlimlerden olan Ebü’l-Velîd el-Bâcî, aynı zamanda ünlü bir muhaddistir. Bâcî, 474/1081 tarihinde Meriye’de (Almeria) vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XVIII, s. 535-545; a.mlf. *Tezkire*, III, s. 174; Zirikî, *A’lâm*, III, s. 125; Ahmet Özel, “Bâcî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, IV, s. 414-415.

²⁹² Bâcî, *et-Ta’dîl ve’t-Tecrîh li men Harrece ‘anhü’l-Buhârî fi’l-Câmi’i’s-Sahîh*, (Thk. Ahmed Lübzâr), Vizâretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Fas 1991, I, s. 286.

²⁹³ Adı Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, künyesi ise Ebü’l-Feth’dir. Daha önceleri Hanbelî mezhebine bağlı bir fakîh iken daha sonra Şâfiî mezhebine intisap etmiştir. İbn Berhân, 518/1124 tarihinde Bağdat’ta vefat etmiştir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, s. 199; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XIX, s. 456-457; Sübkî *Tabakât*, VI, s. 30-31; Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, I, s. 2001-2014.

“Bazı hadis ehlinin söylediğinin aksine, âhâd haber kesin bilgi ifade etmez. Ancak onlar Buhârî ve Müslim’in rivâyet ettikleri hadislerin kesin olarak sahîh olduğunu iddia etmişlerdir. Bizim bu görüşe katılmamızın dayanağı şudur: Haber-i vâhid, mütevâtir haber gibi kesin bilgi ifade etmiş olsaydı; bu, bütün insanlar için meydana gelirdi. Bu durum, sadece Buhârî ve Müslim için olmazdı. Buhârî hatadan korunmuş da değildir. Dolayısıyla onun sözü bizim için kesinlik ifade etmez. Hadis ve ilim ehli, Buhârî ve Müslim’in hadis rivâyetinde yaptıkları hataları ve yanlışları tespit etmişlerdir. Şayet onların *Sahîhayn*’da rivâyet ettikleri hadisler kesinlik ifade etmiş olsaydı; bu durumda (bir taraftan tenkid edilenlerin olması bir taraftan da tamamının sahîh kabul edilmesi arasında) bir çelişki meydana gelirdi.”²⁹⁴ İbn Berhân sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Bu söylediklerimize karşı olan birinin, “*Sahîhayn*’ın ihtiva ettikleri hadisler ümmetin telakkî bi’l-kabûlüne mazhar olduklarından sahîh olduğu ve bu hadislerle amel edilmesi hususunda ümmetin icmâ’ının olduğu” sözü dayanak olamaz. Ayrıca bu söz, *Sahîhayn*’daki hadislerin kesin sahîh olduğunu göstermez. Çünkü ümmet, hadis rivâyetinde râvînin sika ve emin oluşuna inandıkları için amel etmişlerdir. Hâlbuki kendisiyle amel edilmesi icâb ettiren her şeyin, kesin sahîh olduğu söylenemez.”²⁹⁵

2.4. Abdülkâdir el-Kuraşî (ö. 775/1373)²⁹⁶

Hanefî fakîhi ve hadis âlimi olan Abdulkadîr el-Kuraşî *Sahîhayn* üzerinde icmâ’in olmadığını savunan âlimlerdendir. O, *el-Cevâhiru’l-Mudiyye* adlı kitabına zeyl olarak yazdığı *el-Kitâbü’l-Câmî*’de *Sahîhayn*’ı şu şekilde tenkide tabi tutmuştur:

“Bazı insanların, Şeyhayn’ın (Buhârî ve Müslim) kendilerinden hadis naklettiği râvîler köprüyü geçmişlerdir, demeleri tutarlı olmaz. Çünkü Müslim kitabında Leys b. Ebî Süleym ve benzeri zayıf râvîlerden rivâyette bulunmuştur. Buna cevap olarak ‘Müslim kitabında o râvîlerden yalnızca itibâr, şevâhid ve mutâbaât

²⁹⁴ İbn Berhân, *Vüsûl ile’l-Usûl*, II, s. 172-174.

²⁹⁵ İbn Berhân, *Vüsûl ile’l-Usûl*, II, s. 174; Nevevî, İbnü’s-Salâh’in *Sahîhayn* hakkındaki icmâ fikrini reddederken İbn Berhân’ın bu görüşünü temel almıştır. Bkz. Nevevî, *Şerhu’l-Müslim*, I, s. 128.

²⁹⁶ Adı Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed b. Narillâh b. Sâlim b. Ebi’l-Vefâ el-Mısırî el-Kuraşî’dir. Hanefî fakîhi ve biyografî yazarı olan el-Kuraşî, hadis alanında da uzman kabul edilmiştir. Kuraşî, 775/1373 tarihinde Kahire’de vefat etmiştir. Bkz. Kuraşî, *el-Cevâhiru’l-Mudiyye*, I, s. 5-89; Temîmî, Takiyüddîn b. Abdilkâdir, *et-Tabakâtüs’s-Seniyye fî Terâcimi’l-Hanefiyye*, (Thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), Dâr-u Hicr, Riyad 1989, IV, s. 366-367; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, VI, s. 238; Ziriklî *A’lâm*, IV, s. 42.

kabilinden rivâyetlere yer vermiştir' diyorlar. Bu da tutarlı ve doğru olmaz. Zira hadis hâfizları şöyle diyor: “İtibâr”, “Şevâhid” ve “Mütabaât”, hadisin durumunu bilmeye yarayan unsurlardır. Müslim'in kitabı ise zaten sahîh hadisleri esas almıştır. Binaenaleyh, nasıl olur da zayıf bir tarîk ile sahîh hadis tespit edilir.”²⁹⁷

Kuraşî eleştirisine şu şekilde devam eder:

“Bil ki rivâyette ‘enne’ ve ‘an’ sigaları inkitâ‘ ifade eder. Yani ehl-i hadîse göre bu nevi haberler müdelles kabilindedir. Buhârî ve Müslim’de de pek çok rivâyet vardır. Bazıları buna da iltimasla şöyle diyorlar; bu kabil rivâyetler *Sahîhayn*’da ise ittisâle hamlonulur, onların dışında ise o takdirde munkatı‘dırlar. Müslim’in kitabında Ebü’z-Zübeyr’in Câbir’den ‘anane’ ile naklettiği pek çok rivâyetin yer aldığını, oysa hadis hâfizlarının, Ebü’z-Zübeyr’in Câbir’in hadislerinde tedlîs yaptığından, ondan ‘anane’ ile yaptığı rivâyetlerin asla kabul edilemeyeceğini, belirttiklerini söyler.”²⁹⁸

Kuraşî, *el-Înâye* isimli eserinde de *Sahîhayn*’daki her bir hadisin sahîh olduğu hususunda muhaddislerin icmâının olmadığı tezini ileri sürmüştür. Onun bu husustaki görüşü şöyledir:

“Hakikaten Ebû Hanîfe'nin sahîh addettiği Ebû Hüreyre hadisini, Şeyhayn ile başka muhaddisler de rivâyet etmişlerdir. Ancak herhangi bir hadise sahîh hükmünü verenin bu tashîhine itiraz edilmeyen hiçbir hadis hâfızı mevcut değildir. Nitekim hadis kitaplarının en sağlamları, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leridir ama onların eserlerinde rivâyet ettikleri hadislerin her birinin sahîh olduğu konusunda bile hadis hâfizları icmâ etmemişlerdir.”²⁹⁹

Kuraşî'nin bu değerlendirmelerine bakılırsa, o, Buhârî ve Müslim'in rivâyetlerini genel olarak sahîh kabul etmekte ama tek tek her birinin sahîhliğinde icmâ olduğu şeklindeki kanaate katılmamaktadır.

²⁹⁷ Kuraşî, *Cevâhiru'l-Mudiyye*, IV, s. 566; Hâzimî, *Şürûtü'l-Eimmeti'l-Hamse*, s. 74.

²⁹⁸ Kuraşî, *Cevâhiru'l-Mudiyye*, IV, s. 566-567; Hâzimî, *Şürûtü'l-Eimmeti'l-Hamse*, s. 74.

²⁹⁹ Kuraşî, *el-Înâye bi Ma'rifeti Ehâdîsi'l-Hidâye* Fatih Nüshası, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu, No: 1112. s. 76b.

2.5. Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392)³⁰⁰

Şâfiî mezhebinin önemli fakîhlerinden olan Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), *Sahîhayn* üzerinde icmâi kabul etmeyen âlimlerdendir. O, âdeta bir usûlî fıkıh ansiklopedisi olan “*el-Bahru'l-Muhît*” adlı eserinde İbnü's-Salâh'ın, Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'lerinde ittifak ederek rivâyet ettikleri hadislerin sahîh olduğu ve ümmetin *Sahîhayn*'in sıhhati üzerinde icmâ ettiği fikrine karşı çıkararak onu tenkid etmiştir. Zerkeşî'nin bu husustaki görüşü şöyledir:

“İbnü's-Salâh: “Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri bütün hadisler sahîhtir. Çünkü ümmet, bu iki kitabın sıhhati üzerinde ittifak etmiştir.” Ancak hakikat, hiç de böyle değildir. Zira ümmetin ittifakı (telakkî bi'l-kabûl), ancak *Sahîhayn*'daki hadislerle amel etmenin cevâzı üzerinedir. Bu ittifak, onlardaki hadislerin sıhhatinin zan ifade etmesiyle çelişmez. Çünkü Allah Teala bizi, kat'î olanlarla sorumlu tutmamıştır. Bundan dolayıdır ki, delil sebebiyle hüküm vâcib olur. Delilin olmadığı yerde ancak zan meydana gelir.”³⁰¹

Ayrıca Zerkeşî *en-Nüket* adlı eserinde muteahhirûn bazı âlimlerin de buna itiraz ettiğini söylemiştir.

“Muteahhirûndan bazıları: Hâfızlardan bir grup Buhârî ve Müslim'in bazı hadislerini tenkid etmiştir, bu nasıl telakkî bi'l-kabûldür! Hem onlarda birbirleriyle çelişen hadisler vardır, hâlbuki kat'î olanda çelişki olmaz.”³⁰²

Bu itirazlardan dolayı İbn Hacer el-Askalânî, İbnü's-Salâh'ın *Sahîhayn* hakkındaki icmâi hükmünden ‘hadis münekkitleri tarafından tenkid edilen hadisler üzerinde icmâi yoktur’ istisnasına ek olarak, ‘birinin diğerine tercihi mümkün olmayacak şekilde aralarında tenâkuz bulunan hadisleri’ de icmâi kapsamından çıkarmıştır.³⁰³

³⁰⁰ Adı Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî ve ez-Zerkeşî, künyesi ise Ebû Abdillâh'dır. Şâfiî mezhebine mensup büyük bir fakîh olan Zekeşî, 794/1392 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir. Bkz. İbn Kâdî Şuhbe, Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, (Thk. el-Hâfiz Abdul'alîm Hân), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1987, III, s. 167-168; Dâvûdî, Şemseddîn Muhammed b. Alî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1983, II, s. 162-163; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, s. 335.

³⁰¹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, s. 246.

³⁰² Zerkeşî, *en-Nüket*, I, s. 278.

³⁰³ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 97-98.

2.6. Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)³⁰⁴

İslâmî ilimlerin hemen hemen tüm alanlarında yetkin bir konuma sahip Türk asıllı Hanefî âlimi Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), *Sahîhayn* üzerinde icmâ fikrine karşı çıkmıştır. O, *el-Hidâye*'nin en önemli şerhlerinden biri olan ve özellikle hadislerin değerlendirilmesiyle dikkatleri üzerine çeken “*Fethu'l-Kadîr*” isimli eserinde “*Bâbü'n-Nevâfil*”in Tetimme/ekinde, *Sahîhayn* hakkındaki meramını şöyle dile getirmiştir:

“Birisinin, en sahîh hadisler, Buhârî ve Müslim'in ortaklaşa rivâyet ettikleri hadislerdir. Sonra Buhârî'in tek başına rivâyet ettikleri, sonra Müslim'in tek başına rivâyet ettikleri hadisler, sonra Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyararak onların dışında rivâyet edilen hadisler, daha sonra onlardan birinin şartlarına uyararak rivâyet ettikleri hadislerdir sözü, bir zorlamadan başka bir şey değildir. Buna uymak da câiz değildir. Zira Buhârî ve Müslim'in hadislerinin diğerlerinden daha sahîh oluşu, bunların gözettiği şartlarda aranmalıdır. Benzer şartlar başka kitaplarda varsa *Sahîhayn*'ın daha sahîh olduğunu söylemek tahakkümden başka bir şey değildir.³⁰⁵

“Sonra Buhârî ile Müslim'in veya ikisinden birinin, herhangi bir râvi için ‘bu şartları zatında toplamıştır, demesi, herkesçe kabul görececek bir husus değildir, pekâlâ tersi de olabilir. Müslim kendi eserinde pek çok râviden hadis rivâyet eder ki, bunlar cerhten kurtulabilmiş değildir. Aynı şekilde Buhârî'de kendi kitabında cerhe uğramış bir grup râvi vardır. Râviler hakkında verilen hüküm, âlimlerin onlar hakkındaki icthadı mahsulüdür. Öyle ki, birinin şart olarak kabul ettiğini diğeri hiç kabul etmeye bilir.”³⁰⁶

“Bir hadise verilen hasen, sahîh ve zayıf vasıfları, sadece senede dayalı zandan ibarettir. Fakat gerçekte sahîhin yanlış olması, zayıfın sahîh olması pekâlâ mümkündür. Sahîh bir senedle rivâyet edilen bir hadis, onun zayıflığına delalet eden

³⁰⁴ Adı Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhâmîd es-Sivâsî ve el-İskenderî'dir. Hanefî fakîhi, usûl, hadis ve kelâm âlimidir. İbnü'l-Hümâm, 861/1457 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir. Bkz. Sehâvî, *Dav'ü'l-Lâmi*, VIII, s. 127-132; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, (Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1964, I, s. 166-169; Taşköprüzade, Ahmed b. Mustafa, *Miftahu's-Se'âde ve Misbâhu's-Siyâde*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, II, s. 244-246.

³⁰⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, s. 462-463; Bahrülulûm Leknevî, *Fevâtihu'r-Rehâmût*, II, s. 151; Emîr es-San'ânî, Ebü İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. İsmâil, *Tevdîhu-l Efkâr Li Me'ânî Tenkîhu'l-Enzâr*, (Thk. Ebü Uveys el-Kürdî- Bedr b. Receb), Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 2010, I, s. 141.

³⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, I, s. 462-463; Bahrülulûm Leknevî, *Müsellemeti's-Subût*, II, s. 151.

karîneler sonucunda zayıf hâle gelmez mi? Hasen hadis de, başka karîneler sonucu sahîh mertebesine yükselmez mi?”³⁰⁷

2.7. İbn Kutluboğa (ö. 879/1457)³⁰⁸

Hanefî fakîhi ve muhaddis Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1457), *Sahîhayn*'daki hadislerden bazılarının tenkide uğraması sebebiyle, bu iki kitapta mevcut hadislerinin tamamının ümmetin hüsn-ü kabûlüne mazhar olmadığına işaret ederek, hadislerin tamamının sıhhati üzerinde icmâin olmadığını ifade etmiştir. O, hocası İbn Hacer el-Askalânî'nin: “Bu kitaplardaki hadisler arasında hâfızlardan birinin tenkidine uğramayan ve manaları arasında tercihi mümkün olmayacak şekilde tenâkuz bulunmayan haberlere mahsustur.” Söylemi üzerine şöyle demiştir:

“Bu da gösterir ki *Sahîhayn*'daki bütün hadisler, ulemânın hüsn-ü kabûlüne mazhar olmamıştır.”³⁰⁹

İbn Kutluboğa, *Sahîhayn* merkezli yapılan sahîh hadislerin taksimlerinden biri olan Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde kitaplarına almadıkları sahîh hadislerin derece itibarı ile Müslim'in *Sahîh*'indeki hadislerden daha sahîh ve öncelikli olduklarını ifade ederek bir hadisin *Sahîhayn*'da yer almasıyla sıhhat derecesini elde edemeyeceğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Onların şartlarına uygun olduğu halde kitaplarında yer vermedikleri illetten sâlim olan hadisler, Müslim'in *Sahîh*'de tahrîc ettiği hadislerden derece itibarı ile daha mukaddemdir. Çünkü bir hadisin kuvveti ricâline göredir yoksa şu veya bu kitapta olmasına göre değil”³¹⁰ demiştir. Onun serdettiği bu ifadelerden hocası İbnü'l-Hümâm gibi kendisinin de *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati üzerindeki icmâ iddiasını kabul etmediğini anlıyoruz.

³⁰⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, I, s. 462-463; Bahrülulûm Leknevî, *Müsellemeti's-Subût*, II, s. 151.

³⁰⁸ Adı Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî, el-Cemâlî ve el-Mısrî, künyesi ise Ebü'l-Adl'dir. Kendisi Hanefî fakîhi ve hadis âlimidir. İbn Kutluboğa, 879/1457 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir. Bkz. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'* VI, s. 184-190; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, s. 326; Serkîs, *Mu'cem*, II, s. 972-973.

³⁰⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 98; Alî el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbe*, s. 221; Münâvî, *el-Yevakîf ve'd-Dürer*, s. 180-181.

³¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 127; Kâsımî, *Kavâidü't-Tadis*, s. 116.

2.8. Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyecî (ö. 879/1474)³¹¹

Osmanlı döneminin ünlü âlimlerinden olan ve İslâmî ilimler sahasında söz sahibi olan Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyecî (ö. 879/1474), *Sahîhayn* üzerinde icmâm olmadığı tezini savunmuştur. Buhârî ve Müslim'in birlikte rivâyet ettiği hadislerin mütevâtir derecesine ulaşmadığı için zan ifade ettiğini söylemiştir. el-Kâfiyecî'nin bu husustaki görüşü şöyledir:

“Şeyhain'nin kendi kitaplarında birlikte rivâyet ettikleri muttefekun aleyh olan bazı hadisler, muhteva ve sıhhat bakımından mütevâtir derecesine ulaşmayınca zan ifade ederler. Bazılarının söylediğinin aksine, bunlar mütevâtir kabilinden değillerdir. Böylece bir kimsenin söylediği: “Ümmet onlardaki hadisleri telakkî bi'l-kabûl ile karşılayıp, üzerinde icmâ ettiğinden bu hadisler sahîh olup, kesinlik ifade ederler.” sözünün zayıflığı ortaya çıktı. Binaenaleyh bu hususta söylenebilecek söz şudur: *Sahîhayn* hadislerinin üzerinde icmâ vardır demekle onlardaki hadislerin tamamının kesinlik ifade ettiğini söyleyemeyiz. *Sahîhayn*'daki hadisleri tek tek incelememiz gerekir. Çünkü *Sahîhayn*'da mütevâtir derecesinde olmayan hadisler, âhâd haber olduklarından zan ifade ederler. Âhâd haber her ne kadar bazı durumlarda bir takım karînelerin olmasıyla ilim ifade ediyorsa da Cumhûr, bunların aslında zan ifade ettiğini söylemiştir. Burada söz cumhûrun sözüdür.”³¹²

2.9. Muhibbullah b. Abdîşşekûr el-Bihârî (ö. 1119/1707)³¹³

Hindistan'da Hanefî mezhebinin önemli temsilcilerinden kabul edilen fıkıh ve mantık âlimi el-Bihârî (ö. 1119/1707); *Müsellemü's-Sübût* adlı eserinde, *Sahîhâyn* üzerindeki icmâ fikrine karşı çıkararak şunları söylemiştir.

³¹¹ Adı Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman b. Said er-Rûmî, künyesi ise Ebû Abdillâh'dır. İbn Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserini öğrencilerine çokça okuttuğu için kendisine “el-Kâfiyecî” lakabı verilmiştir. Osmanlı döneminin ünlü âlimlerinden olan el-Kâfiyecî çoğu risâle tarzında olmak üzere birçok eser telif etmiştir. Kâfiyecî, 879/1474 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir. Bkz. Şehâvî, *Dav'ü'l-Lâmi'* VII, s. 259-261; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, s. 326-327; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, (Thk. Muhammed Bedreddîn Ebû Ferâs en-Ne'sânî), Matba'atü's-Se'âde, Mısır 2004, s. 169-170; Hasan Gökbulut, “el-Kâfiyecî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2001, XXI, s. 154-155.

³¹² Kâfiyecî, Ebû Abdillâh Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman b. Said er-Rûmî, *el-Muhtasar fî İlmi'l-Eser*, (Thk. Ali Zuvîn), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1986, s. 167.

³¹³ Adı Muhibbullah b. Abdîşşekûr el-Bihârî, künyesi ise Fâzıl Hân'dır. Hanefî fakîhi ve mantık âlimidir. Bihârî, 1119/1707 tarihinde Dekken'de vefat etmiştir. Bkz. Leknevî, *Fevâtihu'r-Rehâmût*, I, s. 3-4; Ziriklî, *A'lâm*, VI, s. 169; Serkis, *Mu'cem*, I, s. 595-596; Hüseyinî, Abdülhay b. Fahreddîn, *A'lâm el-Müsemma Nüzhetü'l-Havâtir ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzir*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999, VI, s. 793.

“İbnü’s-Salâh ve bir grub, Şeyhayn’ın (Buhârî ve Müslim) *Sahîhayn* üzerindeki icmâdan dolayı rivâyetleri, nazarî ilim ifade eder demiştir. Bu görüş cumhûrun görüşünün aksinedir. Çünkü onların bu alandaki üstünlükleri ümmetin onların kitaplarını telakkî bi’l-kabûl ile karşılamarıdır, onların bu alandaki üstünlükleri üzerindeki icmâ sahîh olsa da onların rivâyetleri kesinlik ve nazarî ilim ifade etmez. Hakikat şudur ki, Buhârî ve Müslim’in *Sahîhayn*’da rivâyet ettikleri hadisler, sadece daha sahîhtir.”³¹⁴

2.10. Emîr es-San‘ânî (ö. 1182/1768)³¹⁵

Hadis ilimlerinde otorite olan Zeydiyye mezhebine mensup ünlü fakîh Emîr es-San‘ânî (ö. 1182/1768), *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati hususunda herhangi bir icmâm oluşmadığını ifade etmiş ve *Sahîhayn* üzerinde icmâ meselesini kesin bir dille reddetmiştir. O, İbnü’l-Vezîr el-Yemânî’nin *Tenkîhu’l-Enzâr* adlı kitabını şerhettiği *Tevdîhu’l-Efkâr* adlı eserinde bu konuya uzunca değinmiş ve bu hususta şunları dile getirmiştir:

“*Ğâyetü’s-Sûl* ve diğer usûlü fıkıh eserlerinde olduğu gibi, hadisin ümmetin hüsn-ü kabûlüne mazhar olmasının anlamı, ümmetin hadis ile amel etme ve onu te’vil etme arasındaki iki durumdan ibaret olduğudur. Biz söz konusu iddianın her iki tarafından da delile muhtaç olduğunu söylemekteyiz. Bundan maksadın, genellemenin zahirinden anlaşılacağı gibi âlimler ve avam mıdır? Yoksa sadece ümmetin müctehidleri midir?”³¹⁶

“Birinci durumun maksut olmadığı kesindir. O halde bundan maksat sadece ikinci husustur ki, o da *Sahîhayn* hadislerinin bu ümmetin müctehidlerinin hüsn-ü kabûlüne mazhar olmalarıdır. İşte bu iddiaya delil getirmek gerekir. İcmâ iddiasına delil getirmenin mümkün olmadığı gibi, bu tür iddialara da delil getirmek de mümkün değildir. Bu, *Sahîhayn*’ın telif edilmesinden önceki asırda böyle iken, ondan sonra nasıl olur? Buhârî ve Müslim’in hadis ilimlerinde otorite olmalarından dolayı kitapları ümmetin hüsn-ü kabûlüne mazhar olmuştur. Burdaki icmâ kitaplarının meziyeti

³¹⁴ Bihârî, Muhibbullah b. Abdîşşekûr, *Müsellemü’s-Sübût*, el-Matba‘atü’l-Hüseyniyye el-Mısriyye, Kahire 1908, II, s. 90; Bahrülulûm Leknevî, *Fevatihu’r-Rehâmût*, II, s. 151.

³¹⁵ Adı İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San‘ânî, künyesi ise Ebû İbrâhîm’dir. Kendisi Zeydiyye mezhebine bağlı bir müctehiddir. San‘ânî, 1182/1768 yılında San‘a’da vefat etmiştir. Bkz. Emîr es-San‘ânî, *Tevdîhu-l Efkâr*, I, s. 27-29; Şevkânî, *el-Bedrü’t-Tâli’ bi Mehâsin men Ba‘de’l-Karnî’s-Sâbi’*, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, Kahire, ty., II, s. 133-139; Kettâni, *Fehâris*, I, s. 513-514.

³¹⁶ Emîr San‘ânî, *Tevdîhu’l Efkâr*, I, s. 1471-48; ‘Azâm, *Difâ‘an ‘ani’s-Sahîhayn*, s. 153.

hususundadır. Bu icmâî sahîh kabul etsek bile, onlardaki hadislerin kesinlik ve ilim ifade etmesini gerektirmez.³¹⁷ Zira ümmet içinde kabul görmüş husus, onların râvilerinin cumhûr-u ulemânın rivâyetlerini kabul etmek için öne sürdükleri şartları taşımasıdır. Bu da sadece zan ifade eder. Ancak Buhârî ve Müslim'in râvileri arasında kaderî ve diğer bidat ehli kimselerin olduğu halde onların rivâyetlerinin Rasûlullah (s.a.s.)'den sabit olduğu hususunda kesinlikle icmâ yoktur. Nasıl icmâ olabilir ki? Bidat ehlinin rivâyetlerinin kabul edilip edilmediği konusu da tartışmalıdır. O halde kaderî olan râvilerin rivâyetlerinin kabulü hususunda icmâın olduğu nerededir?"³¹⁸

2.11. Muhammed b. Abdüla'lâ el-Leknevî (ö. 1225/1810)³¹⁹

İslamî ilimlerin çeşitli alanlarında derin bilgisinden dolayı kendisine "Bahrülulûm" ve "Melikul-Ulemâ" ünvanları verilen Hanefî fakîhi, el-Leknevî (ö. 1225/1810), Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri üzerinde icmâın olmadığını söyleyen âlimlerdendir.

Leknevî, Bihârî'nin *Müsellemü's-Sübût* isimli eserine şerh olarak yazdığı *Fevâtihu'r-Rehâmût* adlı eserinde bu meseleye temas etmiş ve İbnü's-Salâh ve onun izinden gidenleri bu mevzuda ciddi bir şekilde tenkid ederek *Sahîhayn* üzerinde icmâın olduğunu kesin bir dille reddetmiştir. Onun bu konudaki görüşü şöyledir:

"İbnü's-Salâh ve ehl-i hadîs ünvanına sahip bir grubun; "*Sahîhayn*'in müellifleri olan Şeyhayn'nın rivâyetleri diğer hadis kitaplarına nazaran daha üstün oluşu ve ümmetin onlardaki hadisleri telakkî bi'l-kabûl ile karşılamalarından nazarı ilim ifade etikleri hususunda kat'î icmâ vardır." sözleri bir iftiradır. Zira insaf sahibi herkes sadece onların rivâyetlerinin kesinlikle yakînî ilim gerektirmediğini mutlaka bilir. Onların rivâyetleri nazarı ilim ifade etseydi, gerçekten birbirlerinin hükmünü

³¹⁷ Fakîh ve muhaddislerin çoğunluğuna göre icmâ onların (Buhârî ve Müslim) diğer muhaddislere göre rivâyet tekniği açısından daha üstün olmaları üzerine meydana gelmiştir. Onların kitaplarındaki hadislerin tamamı kesin sahîh olmayıp zan ifade ettiğini söylemişlerdir. Bkz. Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-Rehâmût*, II, s. 151.

³¹⁸ Emîr San'ânî, *Tevdîhu'l-Efkâr*, I, s. 1471-48; 'Azâm, *Difâ'an 'ani's-Sahîhayn*, s. 153.

³¹⁹ Adı Muhammed Abdüla'lâ b. Nizâmeddîn b. Kutbiddîn el-Ensârî es-Sihâlevî, künyesi ise Ebü'l-Ayyâş'dır. Henefî mezhebenine bağlı bir fakîh olan Bahrülulûm el-Leknevî, başta usûlü fıkıh ve mantık olmak üzere İslamî ilimlerin bütün alanlarında yetkin bir konuma sahiptir. Bahrülulûm el-Leknevî, 1225/1810 tarihinde Madras'ta vefat etmiştir. Bkz. Hüseyinî, *Nüzhetü'l-Havâtır*, VII, s. 997-998; Ziriklî, *A'lâm*, VII, s. 71; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Mektebü'l-Musennâ, Beyrut 1957, XI, s. 262; el-Leknevî, *Fevâtihu'r-Rehâmût*, I, s. 4; Metin Yurdagür, "Bahrülulûm el-Leknevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, IV, s. 518-519.

ortadan kaldıran iki tezat durum meydana gelmesi kaçınılmaz olurdu. Oysa cumhûrun söylediği şey, İbnü's-Salâh ve etbainin iddiasının aksinedir. Çünkü onların rivâyetlerinin diğer sika râvilerin rivâyetlerinden daha üstün tutulmaları noktasındaki icmâ sakıncalıdır. Kaldı ki onların bu alanda üstün olmaları üzerindeki icmâ ise, sadece onların lehine olup hiçbir şey ifade etmez. Ayrıca, onların bu alandaki üstünlükleri, ümmetin onların kitaplarını hüsn-ü kabul ile karşılamaları ve onların bu alandaki üstünlükleri üzerindeki icmâ sahîh olsa da onların rivâyetleri kesinlik ve nazârî ilim ifade etmez.”³²⁰

“Ümmet arasında kabul gören doğru ölçünün, Buhârî ve Müslim'in kendilerinden hadis naklettikleri râvilerin rivâyetlerinin kabulü için öne sürdüğü bir takım şartları taşımalarından başkası değildir. Bu durumda da onların rivâyet ettikleri hadisler ancak zan ifade eder. Diğer taraftan onların Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sabit olan rivâyetleri üzerinde de asla icmâ yoktur. Nasıl olur? Onların kitaplarındaki hadislerin tamamının sahîh olduğuna dair icmâ yoktur. Zira Buhârî ve Müslim'in kendilerinden hadis naklettikleri râviler arasında kaderî ve bidat sahibi kimseler bulunmakta ve bidat ehli kimselerin rivâyetlerinin kabul edilmesi hususu da tartışmalıdır. Ayrıca kaderî râvilerin rivâyetlerinin sahîh oluşu üzerinde icmâ nerede? Hakikat şudur ki, Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn*'da rivâyet ettikleri hadisler, daha sahîhtir. Yani, cumhûra göre *Sahîhayn*'daki hadisler, sıhhat şartlarını tam olarak taşımaktadırlar. Bu durum da onlar ancak kuvvetli bir zan ifade ederler. Takip edilen gerçek işte budur.”³²¹

2.12. Babanzâde Ahmed Naim (ö. 1353/1934)³²²

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminde yaşamış ve hayatının son demlerinde hadis ve hadis ilimleriyle iştiğal etmiş olan ünlü mütefekkir Babanzâde Ahmed Naim Efendi (ö. 1353/1934), *Sahîhayn* hadislerinin sıhhati hakkında toptan bir hüküm vermenin doğru olamayacağını, onlar üzerinde hükmün ancak tafsîl üzere

³²⁰ Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevatihu'r-Rehâmût*, II, s. 151.

³²¹ Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevatihu'r-Rehâmût*, II, s. 151.

³²² Babanzâde Ahmet Naim Efendi müderris, mütercim, felsefe âlimi ve yazardır. İslâmi ilimlerini kendi özel çabasıyla öğrenmiş hayatının sonlarına doğru kendisini tamamen hadis ilimleriyle uğraşmaya vermiş ve bu işi daha önceden yapmadığına çok hayıflanmıştır. *Tecrid-i Sarih Tercümesi*'ni tamamlamakla görevlendirilmiştir. 1934 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Bkz. Ahmet Naim, *Hadis Usûlü*, (Yayıncının neşri.) Ravza Yay., İstanbul 2009; Hüseyin Hansu, Ahmed Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Resmi Hadis Porejesi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 11, Sy. 21, 2013, s. 377-398.

verilmesinin daha doğru olacağı kanaatini taşımıştır. O, *Tecrid-i Sarih Tercemesi* adlı eserin mukaddimesinde bu hususu şöyle ifade etmiştir:

“Kendilerinden sonra da bu fennin eimmesi bu kitapları nazar-ı tetkikten geçirip bu iki imamın sahîh dediklerine kendileri de sahîh demekte muvaffak ettiler. Yalnız birtakım huffâzın intikâd ile aleyhe hüküm verdikleri takriben yirmi hadislik az miktarını istisna etmek lazım gelir. İntikâda uğrayan bu mevâzın çoğu Müslim’dedir. Bunlarda da birtakımları onlardan yana, birtakımları da müntakıdlardan yana çıkmışlardır. Lâkin işin doğrusu bu bâbda tafsil üzere hüküm vermektir. Bazı yerler vardır ki hakikâten intikâda şayandır. Ümmü ‘Habîbe’ hadisi ile ‘Türbe’ hadisi ve üç, yahut daha ziyâde rüku’ ile ‘salât-ı kûsûf’ kılındığı hadisi bu cümledendir.”³²³

2.12. İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1365/1946)³²⁴

Osmanlı’nın son döneminde yetişmiş, Cumhuriyet döneminin en önemli fikir ve ilim adamlarından olan İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1365/1946); Buhârî ve Müslim’in telif ettikleri *es-Sahîh*’lerinin ihtiva ettikleri bazı hadislerin muhaddisler tarafından tenkid edildiğini söyleyerek onlar üzerinde oluşan icmâ fikrine karşı çıkarak reddetmiştir. Bu konudaki düşünceleri şöyledir:

“İmâm Buhârî ve İmâm Müslim’in *Sahîh*’leri aleyhinde verdiğimiz hüküm kendiliğinden midir? Böyle ‘avâmpesdâne sözler ile ne kazanacaksınız? *Sahîhayn*’da şâyân-ı ihticâc olmayan ehâdis bulunduğunu söyleyen zevat, başta hâfız kebir Dârekutnî olduğu halde bir takım huffâz hadisidir. *Sahîhayn* hadisini intikad eden yine onlardır. *Sahîhayn* ehâdisinin intikad olduğunu talebe-i hadis bile bilir. Acizleri yalnız ehl-i hadîsten naklettim. *Sahîhayn* hakkındaki intikâd hususunda cesaret gösteren acizleri değil, hâfız bî medânî Darekutnî’dir, Dârekutnî... *Sahîhayn*’da olan

³²³ Ahmed Naim-Kamil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi Ve Şerhi*, DİB Yay., İstanbul 2019, I, s. 235; Ahmed Naim, *Hadis Usûlü*, Ravza Yay., İstanbul 2019, s. 244.

³²⁴ İzmirli İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti’nin son döneminde yetişmiş bir âlim olmakla beraber aynı zamanda Cumhuriyet döneminde yeni İlm-i kelâm hareketinin en önemli temsilcileri arasında kabul edilir. 1946 tarihinde Ankara’da vefat etmiştir. Bkz. Mehmet Şeker-Adnan Bülent Baloğlu, *İzmirli İsmail Hakkı (Sempozyum: 24-25 Kasım 1995)*, TDV Yay., Ankara 1996, s. 241-248; Ali Birinci, “İzmirli, İsmail Hakkı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, XXIII, s. 533-535.

bütün ehâdîsin sıhhatinde icmâ yoktur. Nerde kaldı ki tehvin edenler mübtedî olsun.»³²⁵

2.14. Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî (ö 1399/1979)³²⁶

Çağdaş İslâmî düşüncenin en önemli isimlerinden biri olan Mevdûdî (ö. 1399/1979), İslam dünyasını etkileyen fikir ve hareket adamıdır. Mevdûdî kendisine bazı hadislerin izahatı ve *Sahîh-i Buhârî*'nin Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahîh kitap olup olmadığı hususunda sorulan sorulara cevap olarak şunları ifade etmiştir: “Son sorunuz, Buhârî'nin, Kur'ân-ı Kerim'den sonra en doğru kitap olup olmadığı hakkındaydı. Bunun kısaca cevabı şöyledir: Dünyada en güvenilir yoldan bize ulaşan kitap Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'i bize binlerce kişi mütevâtir olarak nakletmişlerdir. Fakat bundan sonra en güvenilir yollardan bize ulaşan kitap Buhârî'dir. Çünkü diğer kitaplara nazaran bunun hazırlayanı senedleri daha çok araştırmıştır. Sahîhlikle ilgili hüküm, sadece senedler için geçerlidir ve senedlerin sahîh olduğu kesin olarak doğrudur. Dirâyet yönünden hadis metinlerinin tenkidine gelince daha önceden de söylediğim gibi, bu işin rivâyetinin, uzmanlık sahasıyla büyük ölçüde alakası yoktur. Bu yüzden Buhârî'deki bütün hadisleri tenkid etmeksizin olduğu gibi kabul etmek gerektiği iddiası da doğru değildir.”³²⁷

Mevdûdî, bu söylediklerine ek olarak Lahor'da katıldığı bir konferansta şunları dile getirmiştir: “Hadis kitapları hakkında kimsenin sahîhtir veya değildir demesi uygun düşmez. Örneğin Buhârî'nin *Sahîh*'i Kur'ân'dan sonra en sağlam eser olduğu ifade edilmektedir. Bu mübalağayı ortaya koyanlar onun *Sahîh*'inde nakledilen hadislerin tamamına sahîh diyemez.”³²⁸

³²⁵ İsmâil Hakkı İzmirli, *Hakkın Zaferleri: Mustasvife Sözlere mi? Tasavvufun Zaferi mi?*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1923, s. 84.

³²⁶ Seyyid Ebü'l- A'lâ el-Mevdûdî, çağdaş İslâmî düşüncenin en önemli ilim adamlarındandır. Cemâat-i İslâmî Hareketinin kurucusu olan Mevdûdî 1979 tarihinde New York/Bufalo'da vefat etmiştir. Bkz. Turâbî, *Elifüddîn, Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî 'Asruhü ve Hayâtüh*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1987, s. 116-162; Gâzî et-Tevbe, *Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî Fikrühü ve Menhecühü fi't-Tağyîr*, Dâru'l-Beşîr, Ammân 1996, s. 13-23; Anıs Ahmad, “Mevdûdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2004, XXIX, s. 432-437.

³²⁷ Abdulkadir Coşkun, *Ebu'l-A'lâ Mevdûdî Sünnet Bilinci*, Ehil Yay., İstanbul 2017, s. 151; Daudî, Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 267.

³²⁸ Daudî, a.g.e., s. 267.

2.15. Şuayb el-Arnâut (ö. 1438/2016)³²⁹

İslamî ilimler alanında çalışan herkesin birkaç eserinden muhakkak yararlandığı seksen sekiz yıllık ömrüne paralel olarak sahip olduğu birikimle, günümüz hadisçilerin en önemli ve en önde gelen şahsiyetlerden biri Şuayb b. Muharrem el-Arnâut (ö. 1438/2016)'tur. O, hadislerin sıhhatinin belirlenmesindeki yöntemin tamamen ictihada dayalı olduğunu, hadis alanında uzman olan bütün âlimlerin *Sahîhayn*'daki bütün hadislerin sahîhliğini onaylamadıklarını söylemiştir.

Şuayb el-Arnâut'a, "Buhârî ve Müslim'in hadislerini nasıl görüyorsunuz? Bazı ilim adamları bu iki kitapta bulunan hadislerin tamamının sahîh olduğunu söylerken, bir kısmı da içlerindeki bazı hadisleri zayıf kabul etmektedir. Siz bu iki görüş arasında hangi noktadasınız?" sorusu yöneltilmiş o da bu soruya şöyle cevap vermiştir: "İmâm Buhârî bu kitabına, kendi görüşüne göre sahîh kabul ettiği rivâyetleri almıştır. Müslim'in *Sahîh*'i için de durum aynıdır. Lakin bu alandaki uzmanlar *Sahîhayn*'ın ihtiva ettiği bütün rivâyetleri sahîh kabul etmemiştir. Mamefih bir insan yemin edip Allah adına yemin ediyorum ki! Buhârî'de bulunan bütün hadislerin tamamı- yani müsned olanlar sahîhtir." derse, ona yemin keffareti gerekmez. Keza "Şayet Buhârî'de sahîh olmayan hadis varsa karım boş olsun." derse, eşi boş olmaz. Durum hakikaten böyle midir? Tabi ki böyledir. Zira Buhârî'ye göre eserinde sahîh olmayan rivâyet yoktur. Yani yemin eden kişi bu hususta Buhârî'nin kanaatini kendine mesned almakta ve ona itimat ederek yemin etmektedir. Ebû Hanîfe için de bu durum aynıdır. O da kendince ictihad ettiği her konuda isabet etmiştir. Ancak Ebû Hanîfe'nin öğrencileri için durum böyle değildir. Bazı münekkitler *Sahîhayn*'ı tahkik edip, onlardaki bazı rivâyetleri tenkid etmişlerdir. Neticede bu durum ictihadî bir meseledir. Bunun için rivâyetlerin tashih ve tad'îfinde, İbnü's-Salâh gibi, tashih işlemi sona ermiştir diyemeyiz. Kanaatimce İmâm Buhârî bu alanda büyük bir değerdi. Ancak yine de kitabı korunmuş değildir; zira bu vasıfta olan sadece Kur'ân'dır. Ayrıca şunu da ifade edelim ki, Buhârî'nin *Sahîh*'ine sahîh olmayan bir kısım rivâyeti bilinçli olarak koyan Buhârî'nin kendisidir. Zira kitabında naklettiği bazı rivâyetleri kendisi

³²⁹ Şuayb b. Muharrem el-Arnâut, hadis ilmine olan sevgisi, onu hadislerin asıl kaynağına yönlendirmiş, hadis râvilerinden gelen nakilleri tek tek inceleyerek geliş sıhhatini, nakleden râvinin derecesini, hadisin Kur'ân'la olan münasebetini araştırmıştır. Hadis üzerine o kadar yoğunlaşmıştır ki, Arap dili üzerine yaptığı öğretmenliği bırakarak, tüm vaktini hadis ilmine vermiştir. Şuayb el-Arnâut, 2016 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular Büyük Muhaddis Şuayb Arnavut'la Söyleşi*, Rağbet Yay., İstanbul 2011, s. 15-111; a.mlf. "Bir Büyük Muhaddisin Ardından Şuayb el-Arnâut", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Sy. 36, 2016, s. 215-221.

de zayıf kabul etmekteydi. Örneğin, bazen bir hadisi musned olarak Rasûlullah'tan rivâyet eder, ardından sahâbinin sözü yani mevkûf olarak nakleder. Burada sanki Buhârî, merfû değil de mevkûf olarak geleni daha sahîh görmektedir. Çünkü merfû'un peşinden mevkûfu nakletmesi bunu göstermektedir. Ancak bu hadis mevkûftur demek istediğinde Buhârî hata etmiş de olabilir. Keza âlimlerin hepsi tashih ta'difin, cerhta'dîlin ictihadî bir mesele olduğunu kabul ederler. Usûlcüler de görüşlerinde her zaman isabet etmezler. Nitekim müctehid, ictihadlarının pek çoğunda isabet eder, bazılarında da hata eder. Hadis âlimleri için de durum aynıdır.³³⁰

Öte yandan ülkemizde de *Sahîhayn* üzerinde icmân varlığını kabul edenler olduğu gibi, hadisin sıhhatinin tespiti konusunun ictihadî olduğunu söyleyip bu iki kitap üzerinde oluşan icmâ fikrini reddederek bazı hadisleri tenkide tabi tutanlar da olmuştur. *Sahîhayn* üzerinde icmâ fikrine karşı çıkanların başında Mehmed Said Hatiboğlu ve bazı öğrencileri gelmektedir. Şimdi de bu ilim adamlarının görüşlerini inceleyeceğiz.

2.16. Mehmed Said Hatiboğlu (1933/-)³³¹

Araştırmamız neticesinde, ülkemizde *Sahîhayn* üzerinde icmân olmadığını söyleyen günümüz ilim adamlarının başında şüphesiz Mehmed Said Hatiboğlu gelmektedir. Hatiboğlu, özellikle İbnü's-Salâh'ın *Sahîhayn* hakkındaki icmâ fikrine ciddi bir şekilde karşı çıkmıştır. O, *Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri* adlı makalesinde bu konuya değinmiştir.

“İlgililerin bildiği gibi, İslâm hadis kitabiyâtının en değerli iki kaynağı Buhârî ve Müslim'in *Câmi-i Sahîh*'leridir. 3/9. asra ait bu eserler Müslümanlar arasında benzersiz bir teveccühe mazhar olmuş, hatta birer kudsîyet hırkasına büründürülerek, felaketli günlerde yardımları umulan eserler mertebesine çıkarılmış, kendileriyle hatimler indirilmiştir. Halkın ve idarenin bu davranışı dışında ilmî çevrelerde onlar, başka hiçbir kitaba nasip olmadık bir şerh ve terceme çalışmasının odağı haline

³³⁰ Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, Büyük Muhaddis Şuayb el-Arnavut'la Söyleşi, s. 162-163.

³³¹ 1933 yılında Burdur'da dünyaya gelen M. Said Hatiboğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olmuş, *İslamî Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* isimli teziyle hadis doktora; *Hz. Peygamber'in Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasi-İctimai Hadislerle Hadis Münasebetleri* isimli teziyle doçent; *Hilafetin Kure'yişiliği* isimli teziyle de profesör oldu. 2000 yılında ise aynı fakülteden emekli oldu. Bkz. Mehmet Said Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, (Yayıncının notu), Otto Yay., Ankara 2016; a.mlf. *Hilafetin Kure'yişiliği*, (Yayıncının notu), Otto Yay., Ankara 2017.

gelmişlerdir. Bazı âlimler onlardaki bilgileri mutlak doğrular olarak görmeye kalkmış, ümmetin bu noktada icmâi olduğu iddiasında bulunacak kadar ileri gitmişlerdir. Fakat pek çok müdekkik âlim de, bunun yanlışlığını söylemekten ve yazmaktan çekinmemişlerdir. Hakikatin ortaya konması yolunda İslâm'ın verdiği vazifeyi yerine getiren bu âlimler, ilk günlerden itibaren halkın gözünde kudsilemiş kaynakları bile elekten geçirmeyi ihmal etmediler ve bu yolda yazdıkları pek çok eseri umumun istifadesine tevdi etme şerefini hakkıyla kazandılar. Netice ortaya çıktı ki, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri her ne kadar, benzeri eserler arasında en sahîh iseler de, bunlar her türlü noksandan uzak da değildir. Hele hele İbnü's-Salâh gibi âlimlerin iddiaları hilafına, bunlarda mevcut bilgilerin mutlak doğruluğu üzerinde ümmetin bir icmâi da yoktur.»³³²

Hatiboğlu, bir hadisin sahîh olup olmadığı vasfını kazandıracak olan temel unsurun râvi olduğunu, râvinin de güvenilir olup olmadığını söyleyecek olan kişinin de muhaddis olduğunu, muhaddisin sahîh hadisin tespitindeki görüşün tamamen ictihada dayalı olduğunu söylemiştir. O, bir rivâyetin sahîh veya zayıf olmasını belli edecek ögenin râvi, râvininde adalet ve zapt sıfatlarına sahip olup olmadığını belirleyen de muhaddis olduğunu söylemiştir. Muhaddisin râvi hakkındaki değerlendirmeleri öznel olduğundan kesinlik ifade etmez.³³³

Hatiboğluna göre bu iki eserin diğerlerinden farkı, sadece müelliflerinin eserlerini telif ederken daha titiz davranmalarındır.³³⁴

2.17. M. Hayri Kırbaçoğlu (1954/-)³³⁵

Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, hocası M. Said Hatiboğlu'ndan bir adım daha ileri giderek *Sahîhayn* üzerinde icmâi fikrini kesin bir dille reddetmiştir. Kırbaçoğlu, bu iki

³³² Mehmed Said Hatiboğlu, Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 10, Sy. 1, 1997, s. 1; a. mlf. *Hadis Tedkikleri*, s. 86-87; Özer-Kızılkaya, *Hadis Literatürü Araştırmaları*, s. 16.

³³³ Hatiboğlu, Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri, s. 2; a. mlf. *Hadis Tedkikleri*, s. 89; Özer- Kızılkaya, *Hadis Literatürü*, s. 18.

³³⁴ Hatiboğlu, a.g.m., s. 3; a. mlf. *Hadis Tedkikleri*, s. 92-93; Özer- Kızılkaya, a.g.e., s. 21.

³³⁵ Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun olmuş, bu fakültede *Ashabü'l-Hadise Göre Allah'ın Sıfatları Problemi* adlı teziyle hadis alanında doktorasını tamamladı. 1999 yılında hadis alanında profesör oldu. Halen Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesinde hadis dalında öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir. Bkz. Hayri Kırbaçoğlu, *Hadis Müdafası İbn Kuteybe*, Otto Yay., Ankara 2017; a. mlf. *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, (Yayıncının notu), Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, a.mlf. *İslam Düşüncesinde Sünnet*, (Yayıncının notu), Ankara Okulu Yay., 2015.

eser üzerinde oluşan icmâ iddiasının realitede bir değerinin olmadığını; hadisin kendisi ve sened zincirindeki râvilerin tahkiki meselesinin ictihadî olduğunu, sadece bu fikri kabul edenleri bağladığını söylemiştir. O, telif ettiği *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi* isimli eserinde bu konuya değinmiş, değerlendirme yapan bir muhakkikin sahîh dediği bir rivâyete bir diğerinin zayıf ya da uydurma diyebileceğini söylemiştir. Bir rivâyetin sahîh, zayıf veya mevzû olduğunu söylemek tümüyle ictihadî bir meseledir ve bu hükmü vereni bağlar. Bu sebeple Buhârî'nin rivâyetler hakkında kendi ictihadına göre verdiği birçok hükmü Hanefiler kabul etmemiş, onları mesned olarak kullanmamışlardır.³³⁶

Kırbaçoğlu, *Sahîh-i Buhârî*'yi yüceltenlerin bu eseri tenkitçi bir gözle okumadıklarını, tenkitçi bir gözle bu eseri okudukları vakit, onda birçok müşkülün olduğunu farkına varacaklarını söylemektedir.³³⁷ O, *Sahîhayn* hakkında detaylı bir bilgi verdikten sonra onlardaki bazı hadislerin sahîh olmadığına dair misaller vermiş, bunların bir takım gerçeklerle uyuşmadığını iddia ederek³³⁸ bunların merdûd veya mevzû olduklarını söylemiştir.³³⁹ “Gerek İbnü’s Salâh’ın gerek el-Cüveynî’nin, gerek çağımız âlimlerinden Ahmed Muhammed Şâkir’in dile getirdiği ve yaygın bir kanaat haline gelmiş bulunan “*Sahîh-i Buhârî* ve Müslim’deki bütün hadisler sahîhtir, ümmetin bunda icmâ ve ittifakı vardır” tezinin doğru olmadığı bundan dolayı bilimsel olarak bir değerinin bulunmadığı rahatlıkla söylenebilir. Muhakkik ulemânın değil, tenkid zihniyetinden uzak ve geçmişî yüceltmek isteyen muhafazakâr ulemânın ortaya atıp, asırlarca sürdürdüğü bir iddianın, yani *Sahîhayn*’da hiçbir problemlî, merdûd ve mevzû rivâyet bulunmadığı, bu iki kitaptaki bütün hadislerin sahîh ve sabit olduğu, bu konuda ümmetin icmâ ve ittifak ettiği, iddiasının gerçeklerle bağdaşmadığını göstermektedir.”³⁴⁰

³³⁶ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 126-127.

³³⁷ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 267.

³³⁸ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 266-289.

³³⁹ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 276.

³⁴⁰ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 288.

2.18. Enbiya Yıldırım (1965/-)³⁴¹

Ülkemizde, bahsi geçen mesele üzerinde düşüncelerini dile getiren ilim adamlarından biri de şüphesiz Enbiya Yıldırım'dır. O, *Sahîhayn*'ın telif edildikleri asırdan itibaren bu iki kitaptaki hadislerin tamamını ulemâ'nın bi'l-ittifakla sahîh kabul etmediklerini; bazı mezhep imamları kendi mezheplerin prensiplerine uymadıklarından bunlardaki hadisleri mesned olarak almadıklarını; telif edildikleri asırdan itibaren günümüze kadar onlardaki mevcut rivâyetlerin sürekli tenkid edildiklerinden icmâ iddiasını reddetmiştir.

Yıldırım, telif ettiği *Hadis Problemleri* isimli eserinde bu mevzuya has bir başlık açarak meseleye değinmiş ve vardığı sonucu şu şekilde ifade etmiştir: “Bir nebze sunulan bu alıntılardan anlaşılacağı üzere, ümmet ne dördüncü asırda ve öncesinde, ne de daha sonları, bu iki eserdeki muttasıl hadislerin tamamının bi'l-İttifak sahîh kabul etmemişlerdir. Fukahâ kendi mezheplerinin prensiplerine ve delil olarak aldıkları hadislere muhalif gördükleri bir takım *Sahîhayn* hadislerini tenkide tabi tutmuşlardır. Keza tarihî bilgiler gibi bir takım prensipler ışığında bazı rivâyetleri tahlil edenlerin de sahîh kabul etmedikleri hadisler olmuştur. Tüm bunlar, Kur'ân'dan sonra en güvenilir kitaplar olma özelliğine sahip bu iki eserin, tenkid ve tahlilden vareste tutulmadıklarını bizlere göstermektedir.”³⁴²

Dolayısıyla olmayan bir icmâ ile bu iki eseri dokunulmaz kılmak, hem tarihî gerçeklere aykırı, hem de insanların üretkenliğine, karşılaştıkları problemlere çözüm bulma gayretlerine engel olmaktadır. Çünkü değerlendirmek için daha çok malzemesi bulunan bugünün insanına, içinde geçtiği kitabın azametini öne sürerek, bir takım rivâyetleri kabul ettirmek mümkün olmamaktadır. Bu bahiste söylenecek en güzel kelam, İbn Teymiyye'nin yolumuzu açan şu iki sözüdür belki de: “Kur'ân dışında hiçbir kitap hatadan kurtulamaz.” “Sahîh hadislerden bir kısmı hadisçilerin kabul edip tasdik ettikleri hadislerdir. Buhârî ile Müslim'in hadislerinin cumhûru (kahir

³⁴¹ 1965 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Enbiya Yıldırım, lisans eğitimini Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı. Aynı üniversitede yüksek lisans ve doktorasını tamamladı. 2002 yılında doçent, 2008 yılında profesör oldu. Yıldırım, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesine olarak akademik çalışmalarına devam etmektedir. Bkz. Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, (Yayıncının notu), Otto Yay., Ankara 2015; a.mlf. *Kur'an Bize Yeter Söylemi*, (Yayıncının notu), Takdim Yay., Ankara 2019.

³⁴² Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, Otto Yay., Ankara 2015, s. 158-159.

ekseriyeti) gibi. Çünkü tüm hadisçiler her iki kitabın hadislerinin cumhûrunun sahîh olduğuna kesin gözüyle bakarlar.”³⁴³

2.19. Hacı Musa Bağcı (1965/-)³⁴⁴

Ülkemizde *Sahîhayn* hadislerin sıhhati üzerine icmâ söylemini reddedenler arasında Hacı Musa Bağcı da yer almaktadır. O da, Buhârî ve Müslim’in *el-Câmiu’s-Sahîh*’lerindeki hadislerin kat’îlik ifade ettiği ve hadis âlimlerinin bu rivâyetleri kabul ve tasdik edip sahîh oldukları noktasındaki ittifaklarının tartışmalı olduğunu söylemiş ve bunun realitede bir karşılığının olmadığını savunmuştur.

H. Musa Bağcı kaleme aldığı *Hadis Tarihi ve Metodoloji* isimli eserinin Hadis Kaynaklarının Otoritesiyle İlgili Tartışmalar başlığı altında bahsi geçen icmâ meselesini ele almıştır. Onun bu husustaki görüşleri şöyledir: “el-Buhârî ve Müslim’deki hadislerin tamamının veya ekserisinin kesinlik ifade ettiği ve hadis ulamâsının bunları kabul ve tasdik edip sahîh oldukları konusunda icmâ ettikleri konusu tartışmaya açıktır ve sağlam delillere dayalı bir argüman değildir. İbnü’s-Salâh’ın: “Hatadan masum olanın zannı hata yapmaz. Ümmet de icmâında hatadan masumdur.” sözünün hiçbir dayanağı yoktur. Zira bu argümana delil olarak getirilen “Ümmetim dalâlet üzerine birleşmez.” hadisi başlangıçta eş-Şâfi’î’nin sözü olarak ortaya çıkmışken, Fazlurrahman’ın dediği gibi daha sonra hadis formunda karşımıza çıkmıştır. Bu da fikhî alanda değil, siyasî alanda ifadesini bulmuş siyasî içerikli bir ifadedir. Siyasî içerikli bu sözü fikhî alanda ele alıp ümmetin hatadan ve günahtan korunmuşluğunu temellendirmeleri tutarlı görünmemektedir. Ayrıca el-Buhârî ve Müslim’in *es-Sahîh*’lerindeki hadislerin kat’iyyet ifade etmediğini ve bir icmânın mümkün olmadığını savunan âlimlerin varlığını da belirtmek gerekir. Dolayısıyla İbnü’s-Salâh çizgisinde düşünen âlimlerin *Sahîhayn* hadislerinin sıhhatinin kesinliği hakkında icmâ olduğu düşüncesi, her dönemde bütün âlimler tarafından ittifakla kabul edilmiş değildir. el-Cezâiri’nin de belirttiği gibi, İbnü’s-Salâh’a katılan ve destek veren âlimler olduğu gibi onun icmâ düşüncesini reddeden ve bu konuda ciddi

³⁴³ Yıldırım, *Hadis Problemleri*, s. 159.

³⁴⁴ 1965 yılında Yozgat’ta dünyaya gelen Hacı Musa Bağcı lisans eğitimini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı. Aynı üniversitede *Hadislere Göre Kader Problemi* adlı teziyle yüksek lisansını, *H. Peygamber’in Beşeri Yönü* isimli teziyle de doktorasını tamamladı. Bağcı, Dicle Üniversite İlahiyat fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Bkz. H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, (Yayıncının notu), Ankara Okulu Yay., Ankara 2015; a.mlf. *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, (Yayıncının notu), Ankara Okulu Yay., Ankara 2014.

eleştiriler getiren âlimler de bulunmaktadır. Bu yüzden icmâ konusunda bütün âlimlerin iştirak ettiği ortak bir kabul söz konusu değildir.³⁴⁵

2.20. Değerlendirme

Sahîhayn üzerinde icmâ fikrini kabul etmeyen isimlerin düşünlerini yukarıda sıraladık. Şimdi bunlardan yola çıkarak bir durum değerlendirmesi yapamaya çalışacağız.

Buhârî ve Müslim'i esas alarak sahîh hadisleri derecelendirmeye tabi tutan ilk isimlerden biri olan Hâkim en-Nîsâbûrî icmâ iddiasını kabul etmemiştir. Hâkim en-Nâsâbûrî, Buhârî'nin Müslim'in *Sahîhinde* yer alan altı yüz yirmi beş râvinin rivâyetini eserine alacak mahiyette görmediğini, aynı şekilde Müslim'in de Buhârî'nin *Sahîh*'in'de yer alan dört yüz otuz dört râvinin rivâyetine yer vermediğini söylemiştir. Ayrıca Hâkim en-Nîsâbûrî, Müslim'in 'Ben *Sahîh*'ime sadece üzerinde icmâ olan rivâyetleri aldım' sözüne itiraz ederek eserinde böyle olmayan, sıhhati hakkında birçok ihtilafın bulunduğu rivâyetlerin mevcut olduğunu söylemiştir. Ebü'l-Velîd el-Bacî ise, Buhârî ve Müslim'in hadislerin sıhhatini tespit etme metotlarının farklı olduğunu, dolayısıyla sahîh hadislerin tespit işinin ictihadi olduğunu söyleyerek icmâ fikrine katılmadığını söylemiştir.

İbn Berhân âhâd haberlerin zan ifade ettiğini, Buhârî ve Müslim'in hatadan korunmuş olmadığını söyleyerek, şayet onların rivâyet ettikleri hadisler kesinlik arz etseydi, ilim ehli bu konuda çelişkiye düşmezdi diyerek icmâ fikrine karşı çıkmıştır. Ayrıca o bu iş için *Sahîhayn* hadisleri ile amel etme hususunda ümmetin icmânının bulunduğu sözünün dayanak olamayacağını iddia etmiştir. Abdülkâdir el-Kuraşî ise, Buhârî ve Müslim'in kendilerinden hadis naklettiği râviler için 'köprüyü geçmişler' ifadesini eleştirerek onların zayıf râvilerden rivâyetinde bulunduğunu söylemiştir. Zayıf râvilerden zayıf bir tarîk ile sahîh hadis tespit edilemeyeceğini, 'enne' ve 'an' sigalarının tıpkı diğer eserlerde olduğu gibi *Sahîhayn* için de inkitâ' ifade edeceğini söylemiştir. Kuraşî bu eserler üzerinde gerçekleşen icmâ fikrini kabul etmemekle beraber onların bu alandaki en sağlam eserler olduğunu da ifade etmiştir.

Zerkeşî, İbnü's-Salâh'ın icmâ düşüncesine karşı çıkarak hadislerin zan ifade ettiğini, ümmetin *Sahîhayn*'ı telakkî bi'l-kabûl ile karşılaşmasındaki ittifakının sadece onlardaki hadislerle amel etmenin cevâzı üzerinde olduğunu söylemiştir.

³⁴⁵ Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, s. 402.

İbnü'l Hümâm, İbnü's-Salâh'ın sahîh hadisleri Buhârî ve Müslim'i merkeze olarak derecelendirmesini eleştirmiş, bunun bir zorlama olduğunu ve buna uyma mecburiyetinin bulunmadığını söylemiştir. Bu eserlerdeki hadislerin diğerlerine göre daha sahîh olmasının nedenini Buhârî ve Müslim hadislerinin diğerlerinden daha sahîh oluşu, bunların gözettiği şartlarda aranmasının daha doğru olacağını, benzer şartlar başka eserlerde var olduğu takdirde *Sahîhayn*'ın daha sahîh olduğunu söylemenin bir zorlama olduğunu ifade etmiştir. O, Buhârî ve Müslim'de yer alan birçok râvinin münekkitler tarafından cerh edildiğini, râviler hakkındaki değerlendirmelerin ve hadisi sahîh, hasen, zayıf olarak nitelenmenin de ictihadî olduğunu ifade etmiştir. İbn Kutluboğa *Sahîhayn*'da tenkide uğrayan hadislerin varlığından yola çıkarak onlardaki tüm hadislerin hüsn-ü kabûlle karşılanmadığını bildirmiştir. Hadisin sıhhatini tespit işinin kitaplara göre değil râvisinin kuvvetine göre olduğunu söyleyerek bu eserlerde bulunmayıp daha sahîh rivâyetlerin var olabileceğini söylemiştir.

el-Kâfiyecî Şeyhayn'ın muttefekun aleyh olarak rivâyet ettikleri bir kısım hadisler hem içerik hem de sıhhat bakımından mütevâtir derecesinde olmadığından zan ifade ettiğini, dolayısıyla bunların telakkî bi'l kabûle mazhar olduğu, *Sahîhayn* üzerinde icmâ gerçekleştiği ve kesinlik ifade ettiği sözünün gerçeği yansıtmadığını söylemiştir. Bihârî de, İbnü's-Salâh ve onun görüşünde olanların cumhûrun aksine beyanda bulduklarını, *Sahîhayn* hadislerinin kesinlik ve nazarî ilim ifade etmediğini, sadece diğer kaynaklardan bir adım önde olduklarını dile getirmiştir. Emir es-San'ânî ise *Sahîhayn*'ın 'ümmetin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olması' cümlesindeki ümmet lafzıyla (telakkînin faili) kastedilenin sadece müctehidler mi yoksa ulema ile birlikte avam da bu lafzın kapsamında mıdır sorularını ortaya atarak icmâm olamayacağını delillendirmek istemiştir. O *Sahîhayn*'ın nazarî ilim ifade ettiğini Hz. Peygamber'den gelişinin sabit olduğu iddialarını reddederek bunların zan ifade ettiğini, üstünlüklerinin sadece müelliflerinin meziyetleri hususunda olduğunu söylemiştir. Bahrülulûm el-Leknevî, San'ânî'nin bu iddialarını biraz daha ileri taşıyarak icmâ iddiasının bir iftaradan ibaret olduğunu söylemiştir.

Babanzâde Ahmed Naim, *Sahîhayn* hadislerinin sıhhatı hususunda toptan bir hüküm vermenin yanlış olacağını söylemiştir. İzmirli İsmail Hakkı *Sahîhayn*'da tenkid edilen hadislerin varlığını ön plana çıkararak, bu işi yapan öncü isimlerden Dârekutnî'yi överek icmâ fikrine karşı çıkmıştır. Mevdûdî ise sahîhlik ile ilgili

durumun sadece senedler için geçerli olduğunu söyleyerek, *Sahîhayn*'daki bütün hadislerin tetkik edilmeden olduğu gibi kabul etmenin ve bu düşünce üzerinde gerçekleşen ittifakın doğru olamayacağını belirtmiştir. Şuayb el-Arnâut da, Buhârî ve Müslim'in uzman kişiliğini kabul etmekle birlikte bu meselede orta bir yol tutmanın gayreti içine girmiştir. İcmâ fikrini kabul etmeyen bunun bir ictihadî konu olduğunu iddia eden el-Arnâut, Buhârî ve Müslim'in de ictihadları gereği sahîh hadisleri tespit ederek eserlerine aldığını söylemiştir. Bu durum eserlerin sıhhatini diğer kaynaklara nazaran ön plana çıkarsa da tümünün üzerinde icmânın gerçekleşmesi fikrini ortaya çıkarmayacağını savunmuştur.

Ülkemizde '*Sahîhayn hadisleri üzerinde icmâ düşüncesine*' karşı çıkan isimlerin başında Mehmed Said Hatiboğlu ve öğrencisi M. Hayri Kırbaoğlu gelmektedir. Onlar, hadisin sahîhliği konusunda râvilerin merkeze alındığını dile getirmişler, isnad zincirinde râviler hakkında söz söyleyecek olan kişilerin de muhaddisler olduğunu, onların kararlarının da sübjektif olduğunu söylemişlerdir. Bu nedenle sıhhat tespit işinin tamamen ictihadî olduğunu, onlardaki rivâyetlerin kesinlikle kat'iyet belirtmediğini, bu işin itibari olduğunu söyleyerek özellikle İbnü's-Salâh'ın icmâ düşüncesine karşı çıkmışlardır. Enbiya Yıldırım da bu görüşlere paralel olarak icma fikrine karşı çıkıp, olmayan bir şeyi varmış gibi göstermenin bir zorlama olduğunu bunun tarihî gerçeklerle bağdaşmayacağını söylemiştir. Son olarak Hacı Musa Bağcı, İbnü's-Salâh'ın 'Hatadan masum olanın zannı hata yapmaz. Ümmet de icmaında hatadan masumdur.' sözüne karşı çıkarak bunların güçlü dayanaklarının olmadığını söylemiştir. Ayrıca O, 'Ümmetim dalâlet üzerine birleşmez' rivâyetinin Fazluhrahman (ö. 1988)'in ifadesiyle İmâm Şafiî'nin bir sözü olduğunu, bununla ümmetin hata ve günahattan korunmuşluğunu temellendirmenin mümkün olmadığını iddia etmiştir.

Sahîhayn üzerinde icmâ fikrini kabul etmeyen isimlerin görüşlerinden genel bir değerlendirme yapmaya çalıştık. Bu değerlendirmelere baktığımızda icmâ düşüncesini kabul etmeyenlerin belli argümanlar öne sürdükleri görülmüştür. Tespit edebildiklerimizi sıralayarak meseleye biraz daha açıklık getirmek yerinde olacaktır.

- 1- Bir hadisin sahîh, hasen, zayıf oluşu veya râvinin zayıf, güvenilir oluşu ile ilgili tespitler kişiden kişiye değişebileceği için öznel (ictihadî)'dir.

- 2- Buhârî ve Müslim hatadan korunmuş değildir. Dolayısıyla onların rivâyet ettikleri hadislerin sahîh olduğu ve kesinlik ifade ettiği hususundaki icmâ ispatı olmayan bir iddiadır.
- 3- *Sahîhayn* hadislerini birçok muhaddis ve muhakkik âlimler tarafından tenkid edilmiştir.
- 4- *Sahîhayn* hadisleri âhâd haber kabilindedir, zan ifade ettiklerinden onlarla amel edilmesi herkesi bağlamayacaktır.
- 5- Herhangi bir rivâyette “enne” ve “an” kipleri inkitâ‘ ifade eder. *Sahîhayn*’da bu sigalarla rivâyet edilen birçok hadis mevcuttur.
- 6- *Sahîhayn*’da pek çok problemlî hadis vardır. Hatta mevzu hadislerin varlığı dahi olasıdır.
- 7- Buhârî ve Müslim’in *Sahîhayn*’da rivâyet ettikleri hadislerin her birinin sahîh olduğu şeklinde herhangi bir icma söz konusu değildir.
- 8- Yapılan tenkidlere rağmen yine de hadis kitapları içinde en itibarlı, en sahîh olanlar Buhârî ve Müslim’in *es-Sahîh*’leridir.

Sahîhayn üzerinde icmâ iddiasını kabul eden ve bu düşünceye karşı çıkan isimleri ve onların görüşlerini genel hatlarıyla ortaya koymaya çalıştık. Şimdi de *Sahîhayn*’da tenkide uğramış bazı rivâyetleri ve bunları tenkid eden münekkitlere kısaca değinmek istiyoruz. Zira icmân olduğunu ifade eden bazı müellifler, *Sahîhayn*’da tenkide uğrayan rivâyetlerin varlığından bahsetmiş ve bunları icmâ kapsamının dışında tutmuşlardır. Ayrıca bu durum icmâ fikrine karşı çıkanların önemli bir argümanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Önem arz eden bazı isim ve yaptıkları tenkidleri ele alıp icmâ fikrine olumlu veya olumsuz anlamda etki edip etmediğinin tespitini yapmaya çalışacağız.

3. Sahîhayn'a Yönelik Yapılan Bazı Önemli Tenkidler

Bu başlık altında *Sahîhayn*'e yöneltilen tenkidlerin belli başlı olanlarını kronolojik bir sıra takip ederek vermeye çalışacağız. Konunun anlaşılması için gerekli olan nakillerden ve bazı izahatlardan bahsedip tenkidlerin tarihi gelişiminden haberdar olmaya gayret göstereceğiz.

3.1. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)³⁴⁶

Malum olduğu üzere Buhârî *Sahîh*'ini yazdıktan sonra devrin büyük âlimleri ve aynı zamanda onun hocaları olan Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/847)³⁴⁷, Ali b. el-Medînî (ö. 234/848)'ye³⁴⁸ arz etmiş, onlar da dört hadisin sened bakımından sahîh olmadığını ifade etmişlerdir.³⁴⁹ Böylece Buhârî ilk eleştirisini hocalarından almıştır. Keza Ahmed b. Hanbel'in kendi *Müsned*'inden çıkarılmasını istediği "Ümmetimi Kurayş'ın şu batını (alt kabilesi) helak edecektir"³⁵⁰ hadisini Buhârî ve Müslim de aynı isnad ve metinle muttefekun aleyh olarak *el-Câmiu's-Sahîh*'lerinde nakletmişlerdir.³⁵¹ İmâm Ahmed'in *Müsned*'indeki bu rivâyet hakkında oğlu Abdullah şu önemli izahatlarda bulunur: "Babam bana ölüm döşeğinde iken şöyle dedi: "Bu hadisi (kitabımdan) çıkart at, çünkü o hadis Nebî (s.a.s.)'nin hadislerine muhaliftir." Yani O'nun (s.a.s.) sözü şu idi: "Dinleyin, itaat edin, sabredin."³⁵²

³⁴⁶ Adı Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî ve el-Mervezî, künyesi ise Ebû Abdillâh'dır. Hanbelî mezhebinin kurucu imâmı olan Ahmed İbn Hanbel, ünlü bir fakîh ve muhaddistir. Hadis, ilelü'l-hadîs ve ricâl konularında otoritedir. Ahmed b. Habel, 241/855 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Bkz. İbn Ebî Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Hanâbele*, (Thk. Muhammed Hamid el-Fikî), Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1952, I, s. 4-20; Mizzî, *Tehzîb*, I, s. 437-470; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XI, s. 177-358.

³⁴⁷ Adı Yahyâ b. Ma'în b. Avn el-Mürri ve el-Bağdâdî, künyesi ise Ebû Zekeriyâ'dır. Tabakât ve ricâl ilminin önemli âlimlerinden kabul edilmiştir. Râvîler hakkındaki ağır cerh ifadeleri kullanmasından "müteşeddîd" münekkidler arasında yer almıştır. İmâm Buhârî ve İmâm Müslim'in de hocası olan İbn Ma'în, 233/847 tarihinde Medine'de vefat etmiştir. Bkz. İbn Sa'd Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, (Thk. Alî Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001, IX, s. 357; Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, s. 543-568; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XI, s. 71-96; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, XI, s. 246-251.

³⁴⁸ Adı Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî, künyesi ise Ebû'l-Hasen'dir. Hadis ilmlerinde özellikle ilel ilmi konusunda otorite kabul edilmiştir. Alî b. el-Medînî, 234/848 tarihinde Sâmerâ'da vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XI, s. 41-60; a.mlf. *Tezkire*, II, s. 428-429; Sübkî *Tabakât*, II, s. 145-148.

³⁴⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, I, s. 5.

³⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, s. 190.

³⁵¹ Buhârî, "Menâkib", 25; Müslim, "Fiten", 74.

³⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, s. 190.

Buhârî ve Müslim'in sahîh sayarak kendi kitaplarında naklettikleri bu hadisi, Ahmed b. Hanbel şâz³⁵³ bir rivâyet olarak görmüş ve kendi kitabından çıkartılmasını istemiştir. Taceddîn es-Sübki (ö. 771/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'yye* isimli eserinde bu hadis için şu nakilde bulunur: “İsnâdındaki râvilerin güvenirliliğine rağmen, bu rivâyetin metni öteki meşhûr rivâyetlerden farklı (şâz) olduğundan Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inden çıkarılması emrini vermiştir.”³⁵⁴

Ahmed b. Hanbel, Müslim'in *Sahîh*'inde, Ebû Bekr b. İshâk b. Muhammed → İbn Ebî Meryem → Abdülazîz b. Muhammed → Hâris b. Fudayl el-Hatmî → Ca'fer b. Abdillâh b. el-Hakem → Abdurrahmân b. el-Misver b. Mahreme → Ebî Râfi' kanalıyla → Abdullâh b. Mes'ûd'tan Hz. Peygamber (s.a.s.): “Benden önce Allah'ın hiçbir ümmete gönderdiği bir peygamber yoktur ki, o peygamberin, ümmetinden Havarileri ve sünnetine tabi olan, emrine uyan ashâbı olmasın.” Buyurduğunu nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel bu hadisi sened bakımından tenkid etmiştir.³⁵⁵ Ahmed b. Hanbel hadisin senedinde yer alan Hâris b. Fudayl el-Hatmî'yi cerh ederek, onun “mahfûzu'l-hadîs” olmadığını iddia etmiştir.³⁵⁶

3.2. Muhammed b. Hüseyin el-Herevî (ö. 317/929)³⁵⁷

Muhammed b. Hüseyin el-Herevî (ö. 317/929), *Sahîh-i Müslim*'deki bazı rivâyetlerin illetli olduğunu ifade ederek, otuzdan fazla hadisi tenkid etmiştir. Örneğin Müslim, Ömer b. Yûnus → İkrime b. Ammâr → Yahyâ b. Ebî Kesîr → Ebû Seleme → Hz. Âişe: “Rasûlullah gece namaza “Allahım! Ey Cebrail, Mikâil ve İsrâfil'in Rabbi! Göklerin ve yerin yaradanı...” duasıyla başladılar.”³⁵⁸ Herevî bu hadisi İkrime b. Ammâr nedeniyle tenkid ederek şöyle demiştir:

³⁵³ Şâz hadis: Sika bir râvînin diğer sika râvîlere veya kendisinden daha sika olan râvîye aykırı olarak rivâyet ettiği hadistir. Bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 300.

³⁵⁴ Sübki *Tabakât*, II, s. 33.

³⁵⁵ Müslim, “İman”, 80.

³⁵⁶ İbnü's-Salâh, *Siyâne*, s. 209.

³⁵⁷ Adı Muhammed b. Hüseyin el-Herevî, künyesi ise Ebü'l-Fadl ve Ammar eş-Şehîd'dir. Hadis ilimlerinde imâm, hâfız, münekkîd ve hadislerin illetlerini çok iyi bilen bir âlimdir. *Sahîh-i Müslim*'e yapılan en eski tenkidin bu âlim tarafından yapıldığı kaynaklarda zikredilmiştir. Herevî, Mekke'de 327/929 yılında katledilmiştir. Bkz. Herevî, Ebü'l-Fadl Ammar eş-Şehîd, *'İlelü'l-Ehâdis fî Kitâbi's-Sahîh li Müslim*, (Thk. Alî b. Hüseyin b. Alî b. Abdilhamîd el-Halebî el-Eserî), Dâru'l-Hicre, Riyad 1991, s. 19-21; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIV, s. 539-540; Safedî, *el-Vâfi*, II, s. 45; Yavuz Köktaş, “Müslim'in Sahîh'ine Yapılan En Eski Tenkid; Ebü'l-Fadl el-Herevî'nin 'İlelü'l-Ehâdis Fî Kitâbi's-Sahîh Li Müslim Adlı Eserinin Takdim ve Tercemesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 5, Sy. 2, 2005, s. 29-56.

³⁵⁸ Müslim, “Salâtü'l-Musâfirîn”, 200.

“Bu rivâyet, İkrîme b. Ammâr’ın Yahyâ İbn Ebî Kesîr’den rivâyet ederken yalnız kaldığı bir hadistir. İkrime, Yahyâ İbn Ebî Kesîr’den rivâyette bulunması hususunda muzdarib birisidir. Zira onun rivâyetlerin yazılı olduğu bir kitabının olmadığı söylenmiştir. Buna ilaveten Yahyâ b. Said el-Kattân, İkrime b. Ammâr’ın Yahyâ İbn Ebî Kesîr’den rivâyette bulunduğu hadisleri zayıf addederek “sahîh değildir” demiştir. Keza Ahmed İbn Hanbel de İkrime’nin Eyyûb b. Utbe kanalıyla Yahyâ’dan rivâyette bulunduğu hadisleri zayıf saymıştır.”³⁵⁹

Başka bir misal de, Seleme b. Şebîb → Hasan b. Muhammed b. A’yen → Mâ’kil → Zübeyr → Câbir → Ömer b. el-Hattâb’ın aktardığına göre, bir adam abdest almış da ayağının üzerinde (yıkamadık) tırnak kadar bir yer bırakmış, bunu gören Hz. Nebî (s.a.s.) ona dönerek “Dön abdestini güzel al” buyurmuşlar. Bunun üzerine o şahış dönerek (tekrar abdest almış) ve namazını kılmıştır.³⁶⁰ Ammâr eş-Şehid (Herevî) râvisini tenkid ettiği bu hadisin Hz. Rasûlullah’a ait olmayıp Hz. Ömer’in bir ifadesi olduğunu söyleyerek bu hususta şunları ifade etmiştir. “Rivâyet edilen bu hadis bu lafızla, yalnız İbn Lehî’a → Ebî Zübeyr kanalıyla biliniyor. İbn Lehî’a, kendisiyle ihticâc edilmez. Kanatime göre bu hadiste bir yanlış vardır. Çünkü A’meş onu, Ebû Süfyân → Câbir tarîkiyle Hz. Ömer’in sözü şeklinde rivâyet etmiştir.”³⁶¹

Bu hadisi Enes b. Mâlik kanalıyla rivâyet eden Ebû Dâvûd ise, onun kendi rivâyet ettiği tarza ma’rûf olmadığını ifade etmiş; benzer metnin Ebû Zübeyr → Câbir kanalıyla da nakledildiğini belirtmiştir.³⁶² Beyhakî de Müslim’in *Sahîh*’inde mevcut bu hadisin muhalifinin Ebû Sufyân → Câbir tarîkiyle rivâyet edildiğini ifade etmiştir.³⁶³ Öte yandan bahse konu olan bu rivâyetin râvilerinden Ebû Zübeyr, Câbir’den hadis semâ’ının olup olmadığı hususu ihtilafıdır.³⁶⁴

³⁵⁹ Herevî, *‘İlelû’l-Ehâdis*, s. 82-83; Köktaş, *Müslim’in Sahîh’ine Yapılan En Eski Tenkid*, s. 43-44.

³⁶⁰ Müslim, “Tahâret”, 31.

³⁶¹ Herevî, a.g.e., s. 55-56; Köktaş, a.g.m., s. 39.

³⁶² Ebû Dâvûd, “Tehâret”, 66.

³⁶³ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Matba’atü Meclisi Dâirati’l-Me’arifi’n-Nizâmiyye, Haydarabad, 1926, I, s. 84.

³⁶⁴ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl fî Nakdi’r-Ricâl*, (Thk. Alî Muhammed Muavved-Adil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1995, VI, s. 333.

3.3. Alî b. Ömer ed-Dârekutnî (ö. 385/995)³⁶⁵

Sahîhayn'daki rivâyetleri hem sened hem de râvi açısından etkili bir şekilde tenkid eden isimlerin başında Alî b. Ömer ed-Dârekutnî (ö. 385/995) gelir. *el-İlzâmât ve't-Tetebbü' 'ale'l-Buhârî ve'l-Müslim*'adlı bir eser kaleme almış, *Sahîhayn*'da toplam iki yüz on hadisin zayıf olduğunu iddia etmiştir. Bu rivâyetlerin otuz iki tanesi Buhârî ve Müslim'de beraber bulunan muttefekun aleyh, yetmiş sekiz tanesi Buhârî'de, yüz tanesi de Müslim'de bulunan rivâyetlerdir. Böylece Dârekutnî, Buhârî'nin *Sahîh*'inde toplam yüz on, Müslim'in *Sahîh*'inde de toplam yüz otuz iki hadisi zayıf bularak tenkid etmiştir.³⁶⁶ Dârekutnî'nin *Sahîhayn*'da muttefekun aleyh olan rivâyetlere yönelik yaptığı tenkidlere misal olarak şu rivâyetleri verebiliriz.

Buhârî ve Müslim'in birlikte rivâyet ettiği “Hz. Peygamber’in, olgunlaşana dek hurmalarını satmalarını yasakladığı”³⁶⁷ rivâyetine idrâc yaptıkları gerekçesiyle onları tenkid eder. Dârekutnî'nin söz konusu eserinde eleştirdiği bu rivâyetin birkaç varyantı bulunmaktadır. Tüm varyantlar, Allah'ın bir Müslümanın başka bir Müslümanı yanlışlıkla malından mahrum eden her türlü mübadeleyi yasaklamış olduğu hususunda açıklayıcı bir yorum içermektedir. İşte Şeyhayn'ın bu izahı Hz. Rasûlullah'ın yaptığını iddia ederken, Dârekutnî bu açıklamayı, mezkûr hadisi rivâyet eden sahâbi Enes b. Mâlik'in ifadesi olduğunu söyleyerek birkaç mümtâz muhaddisin de aynı kanaati taşıdığını aktarır.³⁶⁸ Ebû Zur'a er-Râzî ve İbn Ebî Hâtim de bu hadisin Hz. Rasûlullah'a nispet edilmesinin doğru olmadığını ifade etmişlerdir. Onlar, bu rivâyet metninin Hz. Enes'in sözü olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.³⁶⁹

³⁶⁵ Adı Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, künyesi ise Ebû'l-Hasen'dir. Hadis hâfızı ve kırâat âlimidir. Kuvvetli bir hafızaya ve zekâyaya sahip olmasından kendisine “emîrül-mü'mîn fi'l-hadîs” ünvanı verilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'ye göre, ilelül-hadîs ve esmâ'ü'r-ricâl gibi ilimler onunla son bulmuştur. Bütün muhaddisler onu hadis ilminde sikka bir âlim olarak kabul etmişlerdir. Dârekutnî, 385/995 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, s. 331; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, s. 449-461; a.mlf. *Tezkire*, III, s. 991-995; Sübkî, *Tabakât*, III, s. 462-466; Ziriklî, *A'lâm*, V, s. 130.

³⁶⁶ Emin Muhammed el-Kudât-Amir Hasan Sabrî, *Dirâsâtün fi Menâhici'l-Muhaddisîn*, Dâru Cüheyne, Umman 2011, s. 106.

³⁶⁷ Buhârî, “Buyû”, 85; Müslim, “Müsâkât”, 15.

³⁶⁸ Dârekutnî, bu seçkin Muhaddis dediği kişiler arasında İsmâil b. Ca'fer (ö. 180/796), İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797), Huşeym b. Beşîr (ö. 183/799) ve Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) gibi önemli şahsiyetlerin isimlerini zikretmiştir. Bkz. Dârekutnî, Ömer b. Alî, *el-İlzâmât ve't-Tetebbü'*, (Thk. Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 1985, s. 359.

³⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî, *el-İlel li İbn Ebî Hâtim*, (Thk. Sa'îd b. Abdillâh el-Humeyd-Hâlid b. Abdillâh el-Cüre'ysî), Metâbiü'l-Humeydî, y.y., 2006, III, s. 610.

Dârekûtî'nin Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki rivâyetlere yönelik yaptığı tenkidlerden biri olan, Buhârî'nin, Musâ b. İsmâil → Vüheyb → Eyyûb → İkrime → İbn Abbâs'ın: “Hz. Rasûlullah (s.a.s.) hutbe irad ederken güneşte dikilmiş bir adam gördü de, onun ismini ve hâlini sordu. Ashâb: O Ebû İsrâîl'dir, ayakta dikilmeye, oturmamaya, güneşten gölgelenmemeye, konuşmamaya ve bu suretle oruç tutmaya nezretmiştir, dediler. Bunun üzerine Hz. Rasûlullah (s.a.s.) o zata: Konuşsun, gölgelensin, otursun ve orucunu tamamlasın! diye emretti”³⁷⁰ şeklinde naklettiği rivâyettir. Buhârî, bu hadisi yukarıdaki isnadla verdikten hemen sonra aynı rivâyeti, Abdulvehhâb b. Abdilmecid es-Sekâfî → Eyyûb → İkrime tarîkiyle de doğrudan Hz. Rasûlullah'tan nakletmiştir. Dârekûtî, mezkûr rivâyetin hem Abdulvehhâb b. Abdilmecîd es-Sekafî hem de İsmâil b. Uleyye aracılığıyla Eyyûb'tan mursel olarak nakledildiğini belirterek Buhârî'nin mevsûl senedle naklettiği bu rivâyeti eleştirmiştir.³⁷¹

İbn Hacer el-Askalânî, Buhârî'de yer alan bu rivâyetin senedlerinde meydana gelen ihtilafa dikkatleri çekmek maksadıyla her iki tarîki beraber zikrettiğini ve Vüheyb İbn Hâlid'den gelen rivâyetin sağlam olduğuna kanaat getirdiğini belirtmiştir.³⁷² İbn Hacer el-Askalânî, Buhârî'nin, Vüheyb'in rivâyetini neden tercih ettiği hususunu şu şekilde izah etmeye çalışmıştır: “Buhârî'ye göre, muttasıl ve mursel rivâyetler sıhhat açısından birbirine denk olmaları halinde mezkûr rivâyetin tarîklerinde olduğu gibi, ilk önce muttasıl olan rivâyeti tercih ettiğini belirttikten sonra, peşinden mursel rivâyeti tevsik ederek, her iki rivâyetin sıhhat derecesinin aynı olduklarını belirtmeye çalışmıştır.”³⁷³

Dârekûtî'nin, Müslim'in *es-Sahîh*'inde yer alan rivâyetlere yönelik yaptığı tenkidlerden biri de Müslim'in, Yayhâ b. Yahyâ → Mâlik → Amr b. Yahyâ el-Mâzinî → Said b. Yesâr → İbn Ömer kanalıyla gelen şu hadisidir: İbn Ömer: “Ben, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) bir merkep üzerinde yüzü Hayber'e dönük olduğu halde namaz kılarken gördüğünü” söylemiştir.”³⁷⁴ Dârekûtî, mezkûr hadisin râvisi olan Yahyâ b. Yayhâ el-Mâzinî'nin hata ettiğini ifade etmiştir. O, Hz. Peygamber'in

³⁷⁰ Buhârî, “Eymân ve Nuzûr”, 31.

³⁷¹ Dârekûtî, *el-İlzâmât*, s. 328-329.

³⁷² İbn Hacer el-Askalânî, *Heydû's-Sârî*, s. 399.

³⁷³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, XI, s. 590.

³⁷⁴ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 35.

malum namazının merkep üzerinde değil de devenin üzerinde eda ettiğini söyledikten sonra, bahsedilen eylemin Hz. Enes'e ait olduğunu bildirmiştir.³⁷⁵

Nevevî, bu hususta Dârekutnî'yle aynı kanaati taşımamış ve bu tenkidlere “Amr, sika bir râvidir, Hz. Rasûlullah bir keresinde merkep üzerinde bir keresinde de deve üzerinde namaz kılmış olabilir” sözleriyle karşı çıkarak cevap vermiştir. Fakat şunu hemen ifade edelim ki, o, bu hadisin şâz olduğunu, çünkü cumhûrun rivâyet ettiği “Hz. Rasûlullah (s.a.s.), deve üzerinde namaz kıldı” şeklindeki rivâyetinde cumhûra muhalefet ettğinden, merdûd sayıldığını ifade edenlere karşı hiçbir cevap verememiştir.³⁷⁶

Nesâî bu hadisi naklettikten sonra şu izahı yapar: Amr b. Yahyâ el-Mâzinî'nin dışında bu hadisi nakleden başka birinin olduğunu bilmiyoruz. Sahîh olan rivâyet ise, Yahyâ b. Sa'îd'in, Hz. Enes'ten mevkûf şeklindeki rivâyetidir.³⁷⁷ Diğer taraftan Nafi',³⁷⁸ Sa'îd b. Cübeyr,³⁷⁹ Abdullah b. Dînâr³⁸⁰ ve Ebû Bekr b. Ömer³⁸¹ gibi râviler; Amr b. Yahyâ'ya muhalefet ederek bu hadisi İbn Ömer'den “merkep üzerinde” değil de, “binek üzerinde” şeklinde alarak rivâyette bulunmuşlardır. Bu durumda Amr b. Yahyâ'nın teferrüd ederek rivâyet ettiği bu hadisin şâz olduğu fikrini desteklemektedir.

Dârekutnî'nin Müslim'e yönelik yaptığı eleştirilerden biri de Müslim'in, Cerîr → Süleymân et-Teymî → Katâde → Yunûs b. Cübeyr → Hittân b. Abdillâh tarikiyle → Ebû Musâ el-Eş'arî'den, Hz. Rasûlullah'ın (s.a.s.), “... İmâm okuduğu zaman siz susun”³⁸² şeklindeki rivâyetidir. Dârekutnî bu mezkûr rivâyette bazı râvilerin, Süleymân et-Teymî'ye muhalefette bulunarak “İmâm okuduğu zaman siz susun” ibaresini rivâyet etmediklerini ifade etmiştir. O, bu hadisi Katâde'den nakledenlerin, Süleymân et-Teymî'ye muhalefet etmeleri, onun yanlış nakledildiğinin bir göstergesi olduğunu söylemiştir.³⁸³

³⁷⁵ Dârekutnî, *el-İlzâmât*, s. 299.

³⁷⁶ Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, V, s. 218.

³⁷⁷ Nesâî, “Mesâcid”, 46.

³⁷⁸ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 32.

³⁷⁹ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 33.

³⁸⁰ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 37.

³⁸¹ İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 127.

³⁸² Müslim, “Salât”, 63.

³⁸³ Dârekutnî, *el-İlzâmât*, s. 170-171.

Aynı şekilde Buhârî de mezkûr ibarenin hadisin metnine dercedildiğini ifade etmiştir.³⁸⁴ Keza Ebû Dâvûd ise, bu rivâyette geçen “İmam okuduğu zaman siz susun” ibaresinin hadisin metnine, râvi Ebû Hâlid eliyle ilave edildiğini belirttikten sonra rivâyetin bu kısmının mahfûz olmadığını ve bu problemin Ebû Hâlid’den dolayı meydana gelen bir vehm/hata olduğunu söylemiştir.³⁸⁵ Nevevî de, bu hadisin sıhhati hususunda muhaddisler arasında ihtilafın olduğunu ifade ettikten sonra, hadisin bu haliyle mahfûz olmadığını söyleyenlerin beyanlarını nakletmiştir. Buna ilaveten o, et-Teymî’nin, Katâde’den bu mezkûr hadisi naklederek bütün râvilere muhalefette bulunmasının, onun sarfettiği bu ibarenin zayıf addedilmesi namına bir işaret olduğunu dolayısıyla bu durumun Müslim’in bu rivâyeti sahîh addetmesine engel olduğunu belirtmiştir.³⁸⁶

Ayrıca Beyhakî ve İbn Huzeyme de bahsi geçen ziyadenin yalnızca Ebû Hâlid’den nakledilen rivâyette mevcut olduğunu; hadis hâfizlarının ondan mervî olanlara itibar etmediklerini belirtmiştir.³⁸⁷

3.4. Ebû Mes‘ûd ed-Dımeşkî (ö. 400/1009)³⁸⁸

Buhârî ve Müslim’in eserlerinde yer alan bazı rivâyetleri tenkid edenlerden biri de Ebû Mes‘ûd ed-Dımeşkî ’dir (ö. 400/1009). Onun *Sahîhayn*’da toplamda kaç hadis tenkid ettiği tam olarak bilinmemekle beraber, İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü’s-Sârî*’de, onun Buhârî’ye yönelik yaptığı on iki tenkidi tespit etmiş ve bu tenkidleri cevaplamaya çalışmıştır. Hakeza Nevevî de *Şerhü’l-Müslim*’de onun Müslim’e yönelik yaptığı on iki tenkidinin olduğunu zikretmiştir.³⁸⁹ Biz de Ebû Alî el-Gassânî’ye ait *Takyîdü’l-Mühmel ve Temyîzü’l-Müşkil* isimli eserinde Ebû Mes‘ûd’un Buhârî ve Müslim’e yönelik yaptığı 30’dan fazla tenkidinin olduğunu tespit ettik.

³⁸⁴ Buhârî, *Cüz’ül-Kirâeti Halfe’l-İmâm*, (Thk. Fazlurrahmân es-Sevrî- Muhammed Atâallah Hanif el-Fevhâbânî), el-Mektebetü’s-Selefiyye, Pakistan 1980, s. 63.

³⁸⁵ Ebû Dâvûd, “Salât”, 69.

³⁸⁶ Müslim, *Şerhu’l-Müslim*, IV, s. 343-344.

³⁸⁷ Beyhakî, *Kitâbü’l-Kirâeti Halfe’l-İmâm*, (Thk. Muhammed es-Sa’îd b. Besyûnî Zaglûl), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 132-133.

³⁸⁸ Adı Ebû Mes‘ûd İbrâhîm b. Muhammed b. Ubeyd ed-Dımaşkî’dir. Ünlü bir hadis âlimidir. Ebû Mes‘ûd, çalışmalarını daha çok İmâm Buhârî ve İmâm Müslim’in *es-Sahîh*’leri üzerine yoğunlaştırmış ve bu alanda *Etrâfü’s-Sahîhayn* adlı bir kitap telif etmiştir. Onun bu eseri, “etrâf” sahasında yapılan ilk çalışma olduğu kaynaklarda zikredilmiştir. Ebû Mes‘ûd, 400/1009 tarihinde Bağdat’ta vefat etmiştir. İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, s. 252; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XVII, s. 227-230; a.mlf. *Tezkire*, III, s. 1068-1070.

³⁸⁹ Bâcû, Ebû Süfyân Mustafâ, *el-Ehâdisü’l-Müntekadetü fi’s-Sahîhayn*, Dâru’z-Ziyâ, Kuveyt 2005, I, s. 42-43.

Ayrıca İbn Hacer el-Askalânî, onun *Kitâbü'l-Etrâf 'ale's-Sahîhayn* adında bir eserinin olduğunu ve bu eserinde *Sahîhayn*'daki bazı hadisleri eleştirdiğini belirtmiştir.³⁹⁰

Ebû Mes'ûd'un *Sahîhayn*'a yönelttiği tenkidler, genellikle onların farklı nüshalardan kaynaklanan hatalar, râvi hataları ve senedlerde meydana gelen hatalara yöneliktir. Onun Buhârî'ye yönelik yaptığı tenkidlere örnek olarak; Buhârî'nin "Kadının Denizde Gazvesi" bâbında, Abdullah b. Muhammed → Muâviye b. Amr → Ebû İshâk (el-Fezârî) → Abdullah b. Abdirrahmân el-Ensârî kanalıyla → Hz. Enes'ten naklettiği "Hz. Rasûlullah (s.a.s.)'in: Ümmetim'den bir takım insanlar şu gök deniz üstünde gemilere binerek Allah yolunda cihada gidiyorlar. Onların bu hâli, hükümdarların tahtları üstündeki hâli gibidir" buyurmuştur.³⁹¹

Ebû Mes'ûd, Buhârî'nin naklettiği bu rivâyetin isnadında Ebû İshâk ve Abdullah b. Abdirrahmân arasında Zâide b. Kudâme isimli râvinin olması gerektiğini, çünkü Ebû İshâk bu hadisi Zâide b. Kudâme kanalıyla Abdullah b. Abdirrahmân'dan işittiğini, bu yüzden Buhârî'nin bu senedinde râvi düşmesinden dolayı inkitâ' meydana geldiğini iddia etmiştir.³⁹² Ebû Alî el-Gassânî de hadisi, Ebû İshâk el-Fezârî'nin *Siyer*'inde araştırdığını orada da Zâide isminin zikredilmediğini, Buhârî'nin naklettiği bu senedde herhangi bir problemin olmadığını söylemiştir.³⁹³ İbn Hacer el-Askalânî ise, mezkûr rivâyetin senedinde herhangi bir râvi düşmesinin söz konusu olmadığı, Ebû Mes'ûd'un Zâide b. Kudâme'yi senede eklemesiyle hata ettiğini söylemiştir.³⁹⁴

Ebû Mes'ûd ed-Dımeşkî'nin Buhârî'ye yönelik yaptığı tenkidlerden biri de Hz. Rasûlullah'ın bayram günlerinde mescide gitmek için farklı yolları tercih ettiğine dair nakledilen hadisidir. Bu hadisi Buhârî, Muhammed → Ebû Tumeyle Yahyâ İbnu Vâdih → Fuleyh b. Süleymân → Saîd b. el-Hârîs tarîkiyle → Hz. Câbir'den naklettiği

³⁹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 364; Bu eserin matbu nüshasına ulaşamadık. Eserin Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bir nüshasının olduğu söylenmiştir. Bkz. Kandemir, "Etrâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, XI, s. 498-499. Ayrıca bkz. Elbânî, *Fihrisü mahtûtât Dâru'l-Kütübi "z-Zâhiriyye: el-Müntehab min Mahtûtâtî" l-hadis, Mektebetü" l-Me'ârif*, Riyad 2001, s. 273. Elbânî, eserin ismini *Etrâfî "l-Buhârî ve Müslim* şeklinde kaydetmiştir.

³⁹¹ Buhârî, "Cihâd", 63.

³⁹² Gassânî, Ebû Alî Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed, *Takyîdü'l-Mühmel ve Temyzü'l-Müşkil: Kitâbü't-Tenbih ale'l-Evhâmi'l-Vâkia fi's-Sahîhayn min Kıbeli'r-Ruvvât*, (Thk. M. Sadık Aydın el-Hâmîdî), Dâru'l-Livâ, Riyad 1987, II, s. 629; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, VI, s. 77.

³⁹³ Gassânî, *Takyîdü'l-Mühmel*, II, s. 629-630; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, VI, s. 77.

³⁹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, VI, s. 77.

“Nebî (s.a.s.) bayram günü olunca (mescide gitmek için) başka yol, (oradan da dönmek için de başka bir) tercih ederdi”³⁹⁵ rivâyetidir. Ebû Mes‘ûd, bu isnaddaki sahâbî râvisinin Câbir b. Abdullah değil Ebû Hüreyre olması gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla Buhârî burda Ebû Hüreyre yerine Câbir’in ismini zikretmekle hata etmiştir. Zira bu rivâyetin senedi, Yunûs b. Muhammed → Fuleyh → Saîd → Ebû Hüreyre şeklinde olmalı, Sahîh olan da budur diyen Ebû Mes‘ûd, Buhârî’yi tenkid etmiştir.³⁹⁶ Ebû Ali el-Gassânî, Ebû Mes‘ûd bu ifadelerini Buhârî için açık bir tenkid olarak kabul etmiş ve Yunûs b. Muhammed’in Câbir tarâkiyle naklettiği bu rivâyeti “sahîh” ve mahfûz” olduğunu ifade ettikten sonra Câbir kanalıyla bu hadisin farklı senedlerini misal olarak zikretmiştir.³⁹⁷

İmâm Buhârî, bu mezkûr rivâyeti *es-Sahîh*’inde naklettikten sonra, bu hadisi, Yunûs İbni Muhammed de, Fulahy’tan; o da Saîd’dan; o da Ebû Hüreyre’den nakletmekle Ebû Tumeylete’ye mutâbaat eylemiştir ve Câbir’in naklettiği hadisi daha sahîh olduğunu belirtmiştir.³⁹⁸

Ebû Mes‘ûd ed-Dimeşkî’nin Müslim’in *es-Sahîh*’ine yönelik yaptığı bazı tenkidlere misal olarak; Müslim’in, İbn Ebî Ömer → Süfyân b. Uyeyne → Zührî → ‘Âmir b. Sa’d → Babasından (Sâ’d b. Ebî Vakkâs) naklettiği; “...Hz. Rasûlullah (s.a.s.): (askere) bazı şeyler taksim etti. Ben: Yâ Rasûlullah, filana da ver; çünkü o mümindir, dedim. Rasûlullah (s.a.s.): ‘Yahut Müslimdir’ buyurdu.”³⁹⁹ hadisini verebiliriz. Ebû Mes‘ûd, bu rivâyetin senedinde Süfyân ile Zührî arasında Ma‘mer adında râvinin düştüğünü belirtmiş ve Darekutnî’nin de aynı kanaatte olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁰ İbn Hacer el-Askalânî de bu rivâyetin isnadındaki hatanın Müslim veya kendisinden hadis aldığı şeyhi İbn Ebî Ömer’den kaynaklanmış olabileceğini söylemiştir.⁴⁰¹

Nevevî ise, Darekûtni ve Ebû Mes‘ûd’un bu iddialarına cevap olarak; Süfyân b. Uyeyne’nin bu mezkûr rivâyeti hem bizzat Zührî’den hem de Ma‘mer tarîkiyle

³⁹⁵ Buhârî, “‘İdeyn”, 24.

³⁹⁶ Gassânî, *Takyîdü’l-Mühmel*, II, s. 593-594.

³⁹⁷ Gassânî, *Takyîdü’l-Mühmel*, II, s. 593-594.

³⁹⁸ Buhârî, “‘İdeyn”, 24; Gassânî, *Takyîdü’l-Mühmel*, II, s. 595; İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü’s-Sârî*, II, s. 472.

³⁹⁹ Müslim, *İmân*, 236.

⁴⁰⁰ Gassânî, *Takyîdü’l-Mühmel*, III, s. 782.

⁴⁰¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, I, s. 81. a.mlf. *Tağliku’t-Tağlik*, II, s. 35.

Zührî'den işitmiş olabileceğini ifade ettikten sonra bu hadisin herhalükârda sahîh olduğu ve senedinin de muttasıl olduğunu söylemiştir.⁴⁰²

Ebû Mes'ûd ed-Dımeşkî'nin Müslim'e yönelik yaptığı tenkidlerden biri de Müslim'in, "Yatsı Namazında Kırâat" bâbında, Kuteybe b. Sa'îd → Ebu'r-Rabî' ez-Zehrânî → Hammâd b. Zeyd → Eyyûb → Amr b. Dinâr → Câbir b. Abdillâh tarîkiyle naklettiği: "Muâz Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte yatsıyı kılar; sonra kavminin mescidine gelerek onlara da yatsıyı kıldırıldı."⁴⁰³ hadisidir. Ebû Mes'ud, Kuteybe bu rivâyeti, Eyyûb ismindeki râviyi zikretmeden Hammâd → Amr b. Dinâr → Câbir b. Abdillâh şeklindeki bir senedle naklettiğini söylemiştir. Müslim mezkûr rivâyeti Hammâd b. Zeyd ile Amr b. Dinâr arasında Eyyûb ismindeki râviyi ziyade ederek nakletmiştir. Yani Kuteybe b. Sa'îd'in naklettiği senedinde Eyyûb adındaki râvinin bulunmaması gerekirken Müslim tarafından ziyade edilmiştir.⁴⁰⁴ Nebevî, Ebû Mes'ûd'un bu iddiasına karşı çıkararak şöyle cevap vermiştir: Müslim mezkûr rivâyeti iki hocası Kuteybe b. Sa'îd ve Ebu'r-Rabî' ez-Zehrânî'den nakletmektedir. Rivâyeti, Ebu'r-Rabî'in senediyle naklettiğinden Kuteybe b. Sa'îd'in tarîkinde Eyyûb'un bulunmadığını açıklamaya gerek duymamış olabilir.⁴⁰⁵

3.5. İbn Hazm (ö. 456/1064)⁴⁰⁶

İbn Hazm (ö. 456/1064), hadis kitaplarının en sahihi, Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'lerinin olduğunu kabul etmekle beraber⁴⁰⁷ onlarda yer alan yirmiden fazla rivâyeti de eleştirmektedir. Bunlardan onu Buhârî'nin, on ikisi de Müslim'in *Sahîh*'inde yer almaktadır. Tenkid ettiği bu mezkûr rivâyetler içerisinde biri Buhârî'de biri de Müslim'de olmak üzere iki hadisi de mevzû kabul etmiştir. İbn

⁴⁰² Müslim, *Şerhu'l-Müslim*, II, s. 359-360.

⁴⁰³ Müslim, "Salât", 181.

⁴⁰⁴ Gasanî, *Takyidü'l-Mühmel*, III, s. 812-813; Kadî İyâz, *İkmâlü'l-Mü'lim*, II, s. 383-384; Nebevî, *Şerhu'l-Müslim*, IV, s. 183.

⁴⁰⁵ Nebevî, *Şerhu'l-Müslim*, IV, s. 183.

⁴⁰⁶ Adı Alî b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, künyesi ise Ebû Muhammed'dir. Kendisi Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi, fakîh, usûlcü, muhaddis, tarihçi, edip ve şairdir. Kaynaklarda onun hâfız, hadis ilimleri, fıkhu'l-hadîs âlimi olarak tavsif edilmiştir. Ayrıca İslâmî ilimlerin hemen hemen bütün alanlarında derin bir bilgiye sahip olduğu, hükümleri direkt olarak Kur'ân ve Sünnet'ten çıkardığı ve bütün alanlarda eser verdiği zikredilmiştir. İbn Hazm, 456/1064 tarihinde Leble'de (Niebla) vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâm'in-Nübelâ*, XVIII, s. 184-213; a.mlf. *Tezkire*, III, s. 1129-1130; Ziriklî, *A'lâm*, IV, s. 254-255; Ebû Zehrâ, *İbn Hazm Hayâtühü ve 'Asruhu*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1978, s. 21-77.

⁴⁰⁷ Zehebî, *Tezkire*, III, s. 231.

Hazm, eleştirdiği diğer rivâyetleri ise, bazılarını sened ve metin bakımından bazılarını da râvi cihetinden tenkid etmiştir.

İbn Hazm, Buhârî'nin eserinde mevzû şeklinde değerlendirdiği rivâyet İsrâ ve Mi'rac hâdisesini anlatan rivâyettir. *Sahîh-i Buhârî*'de nakledilen bu rivâyetin senedi şu şekildedir: Abdülazîz b. Abdillâh → Süleyman b. Bilâl → Şerîk b. Abdillâh → Enes b. Mâlik'ten naklettiği "Hz. Peygambere (s.a.s.) vahiy gelmeden evvel, bir gece Mescid-i Harâm'da (başka birileriyle beraber) uyurken üç nefer (melek) yanlarına gelmiş, uyuyanlar içinde en hayırlı olanını (Hz. Rasûlullah'ı) almışlardı. Başka bir gece tekrar gelen bu melekler, gözleri uyur kalbi görür bir halde onu tekrar alıp Zemzem Kuyusu'nun yanına götürdüler. Cebrâil aleyhisselâm, Hz. Rasûlullah'ın göğsünü yarararak kendi eliyle yıkadıktan sonra, iman ve hikmetle doldurur. Daha sonra (Mescid-i Aksâ'dan oradan da) semâya beraber yükselirler. Peygamberlerle selamlaşarak yedi kat semâ bitirildikten sonra nihayet Sidre'ye (Sidretü'l-Müntehâ) varılır. Tenkid edilen ibareler bundan sonra gelen bölümdür. (Cebbâr olan Allah ona doğru yaklaştı, daha da yaklaştı. Şu kadar var ki birleştirilmiş iki yay arası kadar hatta daha da yakın oldu. Sonra ona (Peygambere) vahyedeceği şeyi vahyetti...) ⁴⁰⁸

İbn Hazm'ın bu rivâyet hususunda muhaddisler arasında yaygın hale gelmiş eleştirileri mevcuttur. Onun bu hadis hakkındaki eleştirilerinin bulunduğu mahtût bir risâle halinde Dr. Halîl İbrâhîm Molla Hatır tarafından bulunmuş ve önce makale şeklinde daha sonra da telif ettiği *Mekânetü's-Sahîhayn* isimli kitabında eleştirel halde yeniden neşretmiştir. ⁴⁰⁹ Bu risâlede, İbn Cemâ'a'dan (ö. 8119/1416) itibaren başlanılarak İbn Hazm'a kadar çıkan isnadın bitiminde şu malumat mevcuttur: Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Humeydî (ö. 488/1095) dedi ki: "Ben Fakîh Ebâ Muhammed İbn Hazm el-Endelüsî'den işittim. Onun yanında *Sahîhayn* hakkında mevzu açıldı. O da bu iki eserin öneminden övgüyle bahsetti. Akabinde şunu zikretti: Bir gün hadis ehlinden olan bir cemaat, Sa'îd b. es-Seken'nin (ö. 353/964) yanına gelerek: "Hadis kitapları öyle çok arttı ki, hoca bunlardan hangilerini bize tavsiye ederse onlarla iktifa edeceğiz." dediler. İbn Seken, evine girerek dört adet kitap

⁴⁰⁸ Buhârî "Tevhîd", 37; *Sahîh-i Buhârî*'de bu hadis başka yerlerde de nakledilmiştir. Fakat bu yerlerde tenkide maruz kalan kısım bulunmamaktadır. Bu diğer rivâyetler doğrudan Enes b. Mâlik'ten değil de, Enes b. Mâlik tarîkiyle Mâlik b. Sa'sa'a'dan nakledilmiştir. Bkz. Buhârî, "Bed'ü'l-Halk", 6; "Menâkibü'l-Ensâr", 42. Keza Zührî → Enes → Ebû Zerr tarîkiyle rivâyet edilen başka bir hadiste de bu ziyadelik bulunmamaktadır. Bkz. Buhârî, "Salât", 1.

⁴⁰⁹ Mollâ Hatır, *Mekânetü's-Sahîhayn*, s. 387-388.

çıkarak üstüste koydu ve “Bunlar, İslâm’ın esasını oluşturan Müslim, Buhârî, Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin kitaplarıdır.” dedi. İbn Hazm konuşmasına devam ederek bize: Buhârî ve Müslim’in eserlerinin her birinde birer adet olmak üzere- (bu iki hadisin sahîh kabul edilmesi) hususunda hiçbir çözüm yolunun olmadığı- bu iki rivâyetin dışında başkasına rastlamadık. Her iki müellif de mutkîn ve ma‘rifet sahibi olmalarına rağmen, bu rivâyetlerin tahrîcinde tamamen hata etmişlerdir...⁴¹⁰ Buhârî’nin kitabındaki rivâyete gelince;⁴¹¹ “Allah Mûsâ ile de Konuştu” bâbında rivâyet ettiği (mezkûr) rivâyette... “Nihayet Sidretü’l-Muntehâ’ya geldi. Mutlak kudret sahibi olan Allah ona doğru yaklaştı. O kadar ki, birleştirilmiş iki yay arası kadar hatta daha da yakın oldu. Sonra ona vahyedeceği şeyi vahyetti. Elli vakit namaz.” lafızları geçmektedir. Ebû Muhammed, bunlar mübhem ve münker lafızlardır. Buradaki kusur/hata Şerîk’ten kaynaklanmıştır. Rivâyetin baş kısmında yer alan “Hz. Peygamber’e vahyedilmeden önce” ifadesi bulunan bu rivâyette aynı zamanda “Hz. Peygamber ve ümmetine elli vakit namaz farz kılındı” ibaresi de yer almaktadır. Oysaki namazın hicretten bir yıl evvel, O’na vahiy geldikten on iki yıl sonra farz kılındığına dair ulemâ ittifak etmiştir. Hal böyle iken, Hz. Peygamber’e vahiy gelmeden önce nasıl olabilir? demiştir.⁴¹²

İbn Hazm dışında bu mezkûr rivâyeti, el-Hattâbî (ö. 388/998), Kâdî İyâz, Abdulhak el-İşbilî (ö. 581/1185) ve Nevevî tenkid etmiştir.⁴¹³ Nevevî, bu rivâyetin metninin tarihî vakıalara uymadığı gerekçesiyle şu beyanda bulunmuştur: Şerîk’in bu rivâyetinde ulemânın kabul etmediği bazı hatalar mevcuttur. Aynı şekilde Müslim b. el-Haccâc da, Şerîk bu rivâyette takdim, tehir, ziyade ve eksiltmede bulunmuş demek suretiyle bu hususa dikkat çekmiştir. O hatalardan biri “kendisine vahiy gelmeden önce” ifadesidir. Bu ibare yanlıştır ve bu hususta hiç kimse ona muvafakat etmemiştir. Çünkü İsrâ olayı, Hz. Peygamber’e vahiy geldikten sonra vukû bulmuştur... Ulemâ, namazın İsrâ gecesinde farz kılındığına dair ittifak etmiştir. Durum böyle iken vahiyden önce nasıl olur da namaz farz kılınıyor?⁴¹⁴

⁴¹⁰ Molla Hatır, *Mekânetü’s-Sahihayn*, s. 388-399.

⁴¹¹ Müslim, “İmân”, 262.

⁴¹² Mollâ Hatır, ag.e., s. 412.

⁴¹³ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhamed, *İ’lâmü’l-hadîs fî Şerhi Sahihî’l-Buhârî*, (Thk. Muhammed b. Sa’d b. Abdirrahmân Alî Su’ûd), İhyâu’t-Turâsî’l-İslâmî, Mekke 1988, IV, s. 2349-2355; Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim*, I, s. 493; Nevevî, *Şerhu’l-Müslim*, II, s. 384; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, XIII, s. 480.

⁴¹⁴ Nevevî, *Şerhu’l-Müslim*, II, s. 384; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, XIII, s. 480.

İbn Hacer el-Askalânî mezkûr hadisin senedle ilgili analizini yaptıktan sonra rivâyetin metnine yapılan eleştirileri çeşitli te'villerde bulunarak ilgili tenkidleri reddetmeye çalışmıştır. Rivâyetin metninde, İsrâ gecesinde Hz. Rasûlullah'ın Mescid-i Harâm'da uyurken üç meleğin geldiği, bu vakianın O'na vahiy gelmeden evvel olduğunu ifade ettikten sonra şöyle demiştir: “Hz. Rasûlullah, daha sonra o melekleri başka bir gecede kendisine gelinceye dek görmedi.” İbn Hacer el-Askalânî, rivâyette zikredilen bu ibareden hareketle, “Meleklerin iki kez geldiklerini anlıyoruz. Bu iki gelişin arasında herhangi bir zaman tayin edilmediğinden, ikinci gelişin, Hz. Rasûlullah'a vahiy geldikten sonra tahakkuk ettiğine hamledilir. Dolayısıyla hem İsrâ hem de Mi'râc hâdisesi bu ikinci gelişte meydana gelmiştir... Meleklerin iki kez geldikleri arasında bir zaman dilimi olduğuna göre, bu sürenin birkaç gece veya birkaç yıl olmasında herhangi bir fark yoktur.” İfade ettikten sonra mezkûr rivâyetin metniyle alakalı müşkilin böylece vuzûha kavuştuğunu ve Şerîk'in Mi'râcın Hz. Peygamber'e vahiy geldikten sonra vukû bulduğu noktasında gerçekleşen icmâa aykırı davrandığı şeklindeki iddianın da düştüğünü söylemiştir.⁴¹⁵

İbn Hazm'ın *Sahîh-i Müslim*'de mevzû saydığı hadise gelince, o bu rivâyeti hem sened yönünden hem de metin yönünden tenkid etmiştir. Bu hadis Müslim'de İkrime b. Ammâr tarîkiyle İbn Abbâs'tan nakledilen Ebû Süfyân'ın fazileti ile ilgili rivâyettir. Bu hadisin senedi ve metni şöyledir: Abbâs b. Abdil'azim el-Anberî → Ahmed b. Ca'fer el-Ma'kirî → Nadr b. Muhammed el-Yemâmî → İkrime → Ebû Zümeyl → İbn Abbâs şöyle demiştir: Müslümanlar Ebû Süfyân'a bakmıyor, onunla oturmuyorlardı. Bunun üzerine Hz. Rasûlullah'a (s.a.s.), “Yâ Nebiyallah! Üç şey var; onları bana ver!” dedi. Hz. Peygamber de “olur” dedi.

-Bende Arabın en iyisi ve en güzeli olan Ümmü Habîbe binti Ebî Süfyân var. Onu seninle evlendireyim dedi.

-Kabul.

-Bir de Muâviye var, onu huzurunda kâtip yaparsın.

-Pekiyi. Buyurdular.

-Beni de emir yaparsın, vaktiyle Müslümanlarla çarpıştığım gibi (bundan sonra da) kâfirlerle çarpışırım.

⁴¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, XIII, s. 480.

-Pekiye. Buyurdular.

Ebû Zümeyl: “Eğer bunu Hz. Peygamber (s.a.s.)’den istememiş olsaydı, ona bunu vermezdi. Çünkü kendisinden bir şey istenilirse mutlaka “olur” cevabını verirdi.⁴¹⁶

İbn Hazm bu rivâyetin kesinlikle yalan ve iftira olduğunu ifade ettikten sonra şöyle bir beyanda bulunmuştur: Çünkü Hz. Rasûlullah (s.a.s.), Ümmü Habîbe ile Habeşistan’a hicret etmiş olduğu zamanda kendisiyle evlenmiştir. Ebû Süfyân da Mekke’nin fethinden bir önceki gece Müslüman olmuştur. Dolayısıyla İkrime b. Ammâr’ın kesinlikle yalan rivâyette bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bu rivâyeti İkrime mutlaka ya kendisi bizzat uydurmuş ya da bu rivâyeti uydurmuş olan başka bir yalancıdan alarak onu (yalancının ismini) tedlîs yaparak Ebû Zümeyl’den almış gibi nakletmiştir. Her iki durumda da İkrime’nin adaletini sâkıt etmiş ve haberini geçersiz hale getirmiştir.⁴¹⁷

Kâdî İyaz mezkûr hadis hususunda şunları kaydeder: Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Ümmü Habîbe ile Mekke’nin fethinden önce evlendiği bilenen bir husustur. Ancak nerede evlendikleri hususunda ulemâ arasında ihtilaf söz konusudur... Müslim’in burada naklettiği bu hadisinde Ümmü Habîbe’yi Ebû Süfyân’ın evlendirmiş olması, haber ehline göre cidden gariptir. Ümmü Habîbe’nin Ebû Süfyân’ın kâfir olarak Medine’ye geldiği vakit, ikisi arasında yaşanan olay meşhurdur.⁴¹⁸

İbnü’s-Salâh, söz konusu hadis hususunda İbn Hazm’ın İkrime’ye ve rivâyetin metnine yönelttiği tenkidleri çok ağır bulmuş ve onu ağır bir dille eleştirmiştir. İbnü’s-Salâh’ın bu husustaki ifadeleri şöyledir: “Bu söz onun cesaretinden kaynaklanmaktadır. Çünkü kendisi büyük âlimleri kuşurlu bulmada ve onlara dil uzatmada pek cüretkârdır. Biz hadis İmâmlarından hiç birinin İkrime b. Ammâr’ı hadis uydurmakla itham ettiğini bilmiyoruz. Onu Vekî’, Yahyâ b. Ma’în ve daha başkaları sika saymışlardır. İbn Hazm’ın ‘Ümmü Habîbe önceden nikâhlânmış’ diyerek bu rivâyet hakkında tenâkuz olduğu zannına kapılması, kendisinin bir hatası ve gafletidir. Zira Ebû Süfyân, babanın Müslüman olmasının kızının nikâhını yenilenmesi icap ettiğini düşünmüş olabilir. Çünkü rızası dışında kızı evlendiği için

⁴¹⁶ Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 168.

⁴¹⁷ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, (Thk. İhsan Abbas), Dâru’l-Afâki’l-Cedîde, Beyrut 1983, VI, s. 23-24; Nevevî, *Şerhu’l-Müslim*, XVI, s. 280; Mollâ Hatîr, *Mekânetü’s-Sahîhayn*, s. 390.

⁴¹⁸ Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim*, VII, s. 546.

nikâh akdinin geçersiz olduğunu zannetmiş olabilir.”⁴¹⁹ Nevevî’de İbnü’s-Salâh’ın ifadesini destekler mahiyette, Hz. Peygamber’in “Pekiyi” demekle dileğinin gerçek bir nikâh akdi yaparak değil de “senin talebin gerçekleşsin diye böyle bir şey olabilir.” demeyi arzu etmiş olabileceğini zikreder.⁴²⁰

İbn Hazm’ın tenkidlerine başka bir misal de Buhârî’nin *Sahîh*’inde yer alan çalgı ve eğlencenin haramlığı hakkındaki rivâyettir. Bu hadisin senedi şöyledir: “Buhârî’nin, Hişâm b. Ammâr → Sadaka b. Hâlid → Abdurrahmân b. Yezid → Atıyye b. Kays → Abdurrahmân b. Ğanm isnadıyla naklettiğine göre Ebû Âmir veya Ebû Mâlik el-Eş’arî yeminle teyit ederek Rasûlullah’tan (s.a.s.) şöyle işittiğini söylemiştir. Ümmetimden öyle zümreler çıkacak ki onlar zinayı, ipekli elbiseler giymeyi, şarap içmeyi, çalgı ve eğlenceyi helal sayacaklardır.”⁴²¹ İbn Hazm bu hadisin munkatı’ olduğunu iddia eder. Buhârî ile Sadaka b. Hâlid arasında sened kopukluğundan bahsederek, çalgı ve eğlencenin haram oluşu ile ilgili sahîh bir rivâyetin bulunmadığını söyler. Bu konuyla ilgili herhangi bir haber güvenilir râviler tarîkiyle Hz. Peygamber’e (s.a.s.) nispet edilseydi yemin ederim ki onu kabul etmekte kesinlikle tereddüt göstermezdik.⁴²²

İbn Hazm’ın, *Sahîh-i Buhârî*’de eleştirdiği hadisler arasında Eslem kabilesine mensup Mâiz b. Mâlik’in recmedilmesiyle alakalı; Mahmûd b. Gaylân → Abdürrezzâk → Ma’mer b. Râşid → Zührî → Ebû Seleme → Câbir kanalıyla rivâyet edilen “... Nebî (s.a.s.) ona dua etti ve cenaze namazını kıldı”⁴²³ hadisini muzdarîb şeklinde tavsif etmiştir. Ona göre İshâk b. İbrâhîm bu hadisi Abdürrezzâk’tan rivâyet ederek rivâyetin son kısmındaki sözü, “Nebî (s.a.s.) onun hakkında dua etti, fakat cenaze namazını kılmadı” şeklinde nakletmiştir. İbn Hazm, o halde İshâk b. İbrâhîm ile Mahmûd b. Gaylân’dan biri mezkûr rivâyette hata yapmış fakat hangisinin hatalı olduğunu Allah bilir.⁴²⁴

⁴¹⁹ Nevevî, *Şerhu’l-Müslim*, XVI, s. 280; Mollâ Hatır, *Mekânetü’s-Sahîhayn*, s. 398.

⁴²⁰ Nevevî, *Şerhu’l-Müslim*, XVI, s. 281; Mollâ Hatır, a.g.e., s. 398.

⁴²¹ Hadisin tamamı için bkz. Buhârî, “Eşribe”, 6.

⁴²² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, s. 316.

⁴²³ Buhârî, “Hudûd”, 25

⁴²⁴ İbn Hazm, *el-Muhalâ*, XII, s. 189; Abdürrezzâk es-San’ânî bu rivâyeti *Musannef*’inde Zührî kanalıyla mursel olarak “namazını kılmadı” şeklinde rivâyet etmiştir. Bkz. San’ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, (Thk. Habîburrahmân el-A’zamî), el-Meclisü’l-İlmî, Hindistan 1983, VII, s. 319; Ebû Dâvûd da “namazını kılmadı” şeklinde rivâyet etmiştir. Bkz. Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 24.

İbn Hazm, *Sahîh-i Müslim*'de bulunan Ubeydullah b. Ömer b. Meysere → Yezîd b. Zuray → Sa'îd b. Ebî Arûbe → Katâde → Sâlih Ebû Halîl → Abû Alkame → Ebû Sa'îd'in naklettiği, "Hz. Rasûlullah (s.a.s.)'ın Huneyn günü Evtâs'a gönderdiği ordu düşmanı mağlup etmiş ve esir elde etmiştir..."⁴²⁵ rivâyetini tenkid ederek şu izahatlarda bulunmuştur: "İşin aslı Sâlih Ebû Halîl, Alkame'den hadis semâ'ı yoktur. Bu yüzden rivâyeti munkatı'dır."⁴²⁶

Nevevî, İbn Hazm'ın bu hadis hakkındaki tenkidine değinmeyerek, bazı nüshalarda bu rivâyetin senedinde, Ebû Alkame olmadan, Sâlih Ebû Halîl → Ebû Sa'îd versiyonunda rivâyet edildiğini ve bunun da bu şekilde rivâyet edilmesinin doğru olma ihtimalinin olabileceğini söylemiştir.⁴²⁷

İbn Hazm'ın Müslim'in *Sahîh*'inde tenkid ettiği hadisler arasında yer alan Huzeyfe b. Yemân rivâyetini sened-metin yönünden ve râvi yönünden eleştirerek mevzû olduğunu iddia etmiştir. Bu rivâyet, Züheyr b. Harb → Ebû Ahmed el-Kûfî → Velîd b. Cümei' → Ebû Tufeyl'in naklettiği Akabelillerden bir şahıs ile Huzeyfe arasında bir anlaşmazlık vardı. Adam, "Allah aşkına Akabelilerin kaç kişi olduklarını söyle" dedi. Bunun üzerine orada bulunan cemâat Huzeyfe'ye, madem sordu, ona haber ver bari" dediler. Huzeyfe şunu söyledi: Bize on dört kişi oldukları söylendi. Şayet sen de onlardansan, o cemâat on beş kişi olmuş olur. Allah'a şahadet ederim ki onlardan on ikisi hem dünyada hem de şahitlerin huzura dikildiği gün Allah'a ve Rasûlüne düşmandırlar. Onlardan üçünün ise özürleri kabul edilmiştir..."⁴²⁸

İbn Hazm, bu hadis hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunur: "Huzeyfe'in rivâyetine gelince, bu hadis sâkittir. Zira isnadında Velîd b. Cümei' vardır. Biz onun, hadis uyduran şahısları tanımadığını düşünüyoruz. Çünkü o, Ebû Bekr, Ömer, Osmân, Talha ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Hz. Peygamber (s.a.s.)'i öldürmeyi arzuladıklarına dair haberleri rivâyet eden birisidir. İşte bu mezkûr hadiste de, Allah'ın, onu uyduruna lanet edeceği, yalan ve uydurulmuş bir rivâyettir."⁴²⁹

İbn Hazm, Müslim'in *Sahîh*'indeki mevcut başka bir hadisi Velîd b. Cümei' nedeniyle tarihî gerçeklere aykırı olduğunu iddia ederek, bu rivâyeti mevzû addetmiş

⁴²⁵ Müslim, "Radâ'", 33.

⁴²⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, s. 16.

⁴²⁷ Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, X, s. 277.

⁴²⁸ Müslim, "Sıfâtü'l-Munâfikîn", 11.

⁴²⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XII, s. 160.

ve İbn Cümeý' in kezzâb olduğunu, dolayısıyla rivâyetlerinin red edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴³⁰ İbn Cümeý' hususunda İbn Hazm ile aynı kanaati taşıyan İbn Hibbân da İbn Cümeý' in güvenilir râvilerden, onların rivâyet etmeyeceği haberleri naklettiğini zikretmiş; bu fahiş hatasından dolayı onun rivâyetlerini geçersiz hale getirdiğini ifade ederek Yahyâ b. Sa'îd' in de ondan hadis nakletmediğini söylemiştir.⁴³¹ Diđer taraftan İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*' ında, İbn Cümeý' i güvenilir râviler arasında saymıştır.⁴³²

3.6. Ebû Alî el-Gassânî (ö. 498/1105)⁴³³

Ebû Alî el-Gassânî (ö. 498/1105)' nin *Sahîhayn*' in bazı nüshalarının rivâyeti sırasında senedlerde yapılan hataları, *et-Tenbih 'ale'l-Evhâmi'l-Vaki'a fi's-Sahîhayn min Kibeli'r-Ruvvât* adlı eserinde ele almış, *Takyîdü'l-Muhmel ve Temyüzü'l-Müşkil* adlı eserinde ise Dârekutnî' nin eleştirdiği rivâyetlerin dışında kalan bazı hadisleri de eleştirmiştir.⁴³⁴

Ebû Alî el-Gassânî, *Takyîdü'l-Muhmel ve Temyüzü'l-Müşkil* isimli eserinin birinci bölümünde Buhârî' nin *Sahîh*' indeki râvilerin yanlışları hususunda toplam yüz otuz yedi yanlış/hata tespit etmiştir. Bu hatalardan yüz on sekizi *Sahîh-i Buhârî*' nin nüshalarındaki problemlerle alakalıdır. O, bu problemler için nüsha karşılaştırması yaparak hataları tespit etmiştir. Nüshalardaki problemlerin dışında kalan on dokuz hata da Buhârî' deki hadislerin illetli olduğu hakkındadır.⁴³⁵ Onun tespit ettiği bu illetler, Mursel bir senedi muttasıl olarak rivâyet etmek, senedindeki râviyi hafzetmek veya ziyâde etmek, senedlerdeki mühmel râviyi yanlış lakap ve künyelerle tanıtmaktır.⁴³⁶

⁴³⁰ İbn Hazm, *İhkâm*, V, s. 22-23; Hadisin tamamı için bkz. Müslim, "Sıfatü'l-Munâfikîn", 27.

⁴³¹ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz el-Bustî, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, (Thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Dâru'l-Vâ'î, Halep 1976, III, s. 78-79.

⁴³² İbn Hibbân, *es-Sikât*, Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabad 1973, V, s. 492.

⁴³³ Adı Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Gassânî el-Ceyyânî el-Endülüsî, künyesi ise Ebû Alî' dir. Yaşadığı dönemde devrin en tanınmış hadis âlimlerinden biri olan Ebû Alî el-Gassânî, Kurtubâ câmiinde hadis derslerini vermiştir. Hadis eselerinin birçoğunu tashih ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Gassânî, 498/1105 tarihinde Rabat' ta vefat etmiştir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, s. 180; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX, s. 148-151; Kettânî *Fihrisü'l-Fehâris*, II, s. 887-888; Ziriklî, *A'lâm*, II, s. 255.

⁴³⁴ Gassânî, *Takyîdü'l-Mühmel*, II, s. 501-936.

⁴³⁵ Gassânî, *Takyîdü'l-Mühmel*, II, s. 501-761.

⁴³⁶ Bu rivâyetlerin *Takyîdü'l-Mühmel*' deki sıralaması ise şu şekildedir. 2, 4, 23, 24, 40, 41, 49, 51, 52, 68, 72, 84, 87, 90, 128, 130, 132, 133 ve 134 hadislerdir.

Örneğin Ebû Ali el-Gassânî, *Sahîh-i Buhârî*'de yer alan, Ahmed b. Muhammed Merdeveyh → Abdullah b. Mübarek → Yunûs b. Yezîd → Zührî → Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ka'b → Ka'b b. Mâlik senediyle nakledilen “Hz. Peygamber (s.a.s.) yapacağı bir gazveye gitmek istediğinde o gazveyi muhakkak başka bir gazve ile örterdi.”⁴³⁷ hadisini, senesinde bizzat Buhârî tarafından irsâl yapıldığı gerekçesiyle tenkid etmiştir. Ğassânî, Buhârî'nin bu senedle naklettiği bu rivâyette Abdurrahmân'ın dedesinden hadis semâ'ının sabit olmadığını belirtmiş, bu durumda mursel olması gereken bu rivâyeti Buhârî muttasıl formunda naklettiğini, Dârekutnî'nin de bu rivâyeti mursel olarak kabul ettiğini ifade etmiştir.⁴³⁸

Dârekutnî mezkûr rivâyeti değerlendirerek, Buhârî, Ahmed b. Muhammed kanalıyla Abdullah b. Mübarek'ten mursel olarak; Abdurrahman b. Abdullah ile dedesi Ka'b b. Mâlik arasında hiç kimseyi zikretmeden nakletmesi, bu hadisin diğer sahîh tarîklerine muhalif olduğunu ifade ederek bu rivâyeti mursel şeklinde değerlendirmiştir.⁴³⁹

İbn Hacer el-Askalânî ise, Ahmed b. Muhammed tarîkiyle gelen bu hadisin şâz durumuna düştüğünü kabul ederek Dârekutnî'nin tenkidini kabul ettiğini imayla da olsa bunu ifade etmiştir. O, bununla birlikte Abdurrahmân'ın rivâyeti hem babası vasıtasıyla hem de bizzat dedesinden işitmiş olmasının mümkün olabileceğini ve Buhârî'nin bu nedenden ötürü rivâyeti iki tarikle naklettiğini ifade ederek onu savunmuştur. *Sahîh-i Buhârî*'deki hadiste Abdurrahmânın hadisi “Ka'b'tan işittim” diyerek nakletmiş olmasını da buna bir delil olarak sunan İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Muhammed'in şâz konumuna düşen rivâyetini tahdîs etmiş olmasının, hadisin muttasıl senedlere itimad eden Buhârî için bir illet meydana getirmediğini de belirtmiştir.⁴⁴⁰

Ebû Ali Ğassânî, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inde tenkid ettiği hadisler arasında İbrâhîm b. Musâ → Hişâm es-Sân'ânî → İbn Cüreyc → Atâ (el-Horosânî) → İbn Abbâs'tan nakledilen “Nuh Kavmindeki vesenler, sonradan Arap kavminde oldu. Vedd putuna gelince; o, Devmetü'l-Cendel'de Kelb kabilesinin idi. Suvâ putu, Huzeyl kabilesinin idi. Yeûs, Murâd kabilesinin, sonra da Yemen'in Sebe' şehrenin yanında

⁴³⁷ Buhârî, “Cihâd”, 103.

⁴³⁸ Ğassânî, *Takyidü'l-Mühmel*, II, s. 632.

⁴³⁹ Dârekutnî, *el-İlzâmât ve't-Tatabbü'*, s. 243-244.

⁴⁴⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 959.

el-Cevf mevkiinde Gutayf oğullarının idi. Yeûk, Yemenli bir kabile olan Hemdân'ın idi. Nesr'de Himyer'in Zu'l-Kelâ' hanedanının idi.”⁴⁴¹ rivâyetidir. Buhârî'nin İbrahim b. Mûsâ tarîkiyle⁴⁴² rivâyet ettği bu hadisin senedini en başta Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî sorunlu bulmuştur. Çünkü İbn Cüreyc, bu hadisi tefsirinde Atâ el-Horasânî'den bu formda rivâyet ettiğini ifade etmiştir. Ğassânî de bu rivâyetteki problem hususunda Ebû Mes'ûd'la aynı kanaati taşıyarak bu hususta yerinde bir tenkid demiştir. Çünkü İbn Cüreyc, Atâ (el-Horasânî)'den rivâyeti işitmemiş, oğlu Osmân'dan aldığı kitaptan rivâyet etmesine rağmen 'Ahberanâ' lafzını kullanmıştır.⁴⁴³ İbn Hacer el-Askalânî, isnadda ismi geçen Atâ'nın, Atâ b. Ebî Rebâh olabileceği düşüncesiyle mezkûr tenkide cevap vermeye çalışmışsa da, sonuç olarak şunu ifade etmiştir: “Bu, benim için mantıklı/ mâ'kul bir cevap vermekte başarı sağlayamadığım yerlerden birisidir.”⁴⁴⁴

Sahîh-i Müslim'e gelince, Ebû Ali el-Ğassânî *Takyîd*'inin ikinci bölümünde Müslim'e yönelik yüz otuz sekiz yerde eleştiride bulunmuştur. Yöneltiği bu tenkidlerin yüz altısı *Sahîh*'in nüshalarıyla alakalı olup, geriye kalan otuz iki tenkid ise, hadislerde bulunduğu illetlerle ilgilidir. Ğassânî “*İlelü Müslim*” bölümünde tenkid ettiği rivâyetlerden on bir tanesinde hatanın doğrudan Müslim'den kaynaklandığını ifade etmiştir.⁴⁴⁵

Örneğin Ebû Ali el-Ğassânî'nin *Sahîh-i Müslim*'de tenkid ettiği hadislerden olan Züheyr b. Harb → Yahyâ b. Said → Humeyd- (ح): Ebû Bekr b. Ebî Şeybe → İsmâil b. Uleyye → Humeyd et-Tavîl → Ebû Râfî' → Ebû Hüreyre'den naklettiği “Sübhânallah! Mümin necis olmaz”⁴⁴⁶ rivâyetidir. Ğassânî, Müslim'in naklettiği bu rivâyetin senedinde Bekr b. Abdillâh el-Müzenî isimli ravînin düştüğünü söyleyerek senedin inkitâ'a uğradığını ifade etmiştir.⁴⁴⁷ Ğassânî, sözkonusu senedin, Humeyd →

⁴⁴¹ Buhârî, “Tefsir (Nuh Süresi)”, 1.

⁴⁴² Buhârî bu tarikle bir hadis daha nakletmiştir. Bu hadis senediyle birlikte şöyledir. İbrâhim b. Mûsâ → Hişâm es-San'ânî → İbn Cüreyc → Atâ' (el-Horasânî) → İbn Abbâs'tan naklettiği “...Harb ehli olan müşriklerden bir kadın Medine'ye Müslüman olarak hicret edince, üç hayız görünceye ve temizleninceye dek evlenilmek üzere talip olunmazdı. Temizlendiği zaman onunla nikâhlanmak helal olurdu...” Hadisin tamamı için bkz. Buhârî, “Talâk”, 19.

⁴⁴³ Ğassânî, *Tadyîdü'l-Mühmel*, II, s. 701-702; İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî*, s. 392-393; a.mlf. *Fethu'l-Bârî*, VIII, s. 667-668; IX, s. 418.

⁴⁴⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, VIII, s. 667-668; IX, s. 418; a.mlf. *Hedyü's-Sârî*, s. 392-393.

⁴⁴⁵ Ğassânî, *Tadyîdü'l-Mühmel*, III, s. 763-936.

⁴⁴⁶ Müslim, “Hayz”, 115.

⁴⁴⁷ Ğassânî, *Tadyîdü'l-Mühmel*, III, s. 807-808.

Bekr b. Abdullah el-Müzenî → Ebû Râfi‘ → Ebû Hüreyre şeklinde olduğu, Buhârî’nin ve İbn Ebî Şeybe’nin senedi bu formda naklettiğini söylemiştir.⁴⁴⁸ Kâdî İyâz ve Nevevî de söz konusu senedin Bekr b. Abdullah’tan dolayı inkitâ’a uğradığını ve dolayısıyla bu hadisin munkatı‘ şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.⁴⁴⁹

Özetle şunu diyebiliriz ki, Ebû Alî el-Ğassânî *Takyîdü’l-Mühmel* adlı eserinde *Sahîhâyn*’a yönelttiği tenkidleri sened ve râvi cihetinden yaptığı tenkidler ve bu iki eserin farklı nüshalarından kaynaklanan hatalardan dolayı yaptığı tenkidler olmak üzere iki türdür. Onun sened ve râvilere yönelik yaptığı tenkidlerin çoğu daha önceden Dârekutnî ve Ebû Mes‘ûd ed-Dîmeşkî’nin eleştirdiği rivâyetlerdir.

3.7. Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328)

Sahîhâyn’ın otoritesi konusunda İbnü’s-Salâh’ın izinden giden ve hadislerinin sıhhati üzerinde icmâ olduğu fikrini kabul eden İbn Teymiyye, *Sahîhâyn*’daki mevcut yirmi kadar rivâyeti de tenkide tabi tutmuştur. Hem icmâm olduğunu ifade etmek hem de eserlere yönelik çeşitli tenkidlerde bulunmak tenâkuz arz eden bir durum gibi görünse de aslında bir çelişki söz konusu değildir. Zira İbn Teymiyye, *Sahîhâyn*’ın bütün rivayetleri üzerinde bir icmâm olduğunu dile getirmemiş, tenkid edilen haberler dışında bir icmâm olduğunu sanınmıştır.⁴⁵⁰

Eleştirilerin çoğu Müslim’in naklettiği rivâyetlerle ilgilidir.⁴⁵¹ Yapılan tenkidler sert olmayıp genelde mevcut bazı hadislerin sened ve metinlerinde yapılan galatlarla alakalıdır. Örneğin İbn Teymiyye, Buhârî’nin *Sahîh*’inde naklettiği, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Hz. Meymûne ile ihramlı iken evlendiği hadisini tenkid etmiştir. Buhârî, Ebû’l-Muğîre Abdülkuddûs b. el-Haccâc → Evzâî → Atâ‘ b. Ebî Rabâh →

⁴⁴⁸ Buhârî, “Gus”, 23; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *el-Kitâbü’l-Müsannef fi’l-Ehâdîs ve’l-Asâr*, (Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 1989, I, s. 159.

⁴⁴⁹ Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mü’lim bi Fevâidi Müslim*, (Thk. Yahyâ İsmâîl), Dâru’l-Vefâ, el-Mansura 1998, II, s. 226; Nevevî, *Şerhu’l-Müslim*, IV, s. 290.

⁴⁵⁰ İbn Teymiyye, *Mecmu’atü’l-Fetevâ*, XVIII, s. 13-16.

⁴⁵¹ Feryevâî, Abdurrahmân b. Abdilcebbar, *Şeyhu’l-İslâm İbn Teymiyye ve Cuhûdühü fi’l-Hâdîs ve Ulûmih*, IV, Dâru’l-Âsime, Riyad 1996, I, s. 533. Salih Özer, *Sünnet ve Hadisi Yeniden Düşünmek İbn Teymiyye Örneği*, Pınar Yay., İstanbul 2004, s. 253-254.

İbn Abbâs tarîkiyle “Hz. Nebî (s.a.s.) ihramlı iken Meymûne ile evlendi.”⁴⁵² şeklinde bu rivâyeti nakletmiştir.

İbn Teymiyye, Buhârî mezkûr rivâyet dışında, birini ta‘lîk şeklinde diğeri ise lafzında yapılmış ziyâde ile İbn Abbâs tarîkiyle iki hadis daha naklettiğini,⁴⁵³ dolayısıyla bu hadisler arasında tercihi mümkün olmayacak şekilde bir ızdırâbın meydana geldiğini ifade etmiş ve işin aslının Hz. Peygamber’in onunla ihramsızken evlendiği şeklinde olduğudur.⁴⁵⁴ Ayrıca O, başka bir yerde mezkûr hadisi her ne kadar Buhârî sağlam ve güvenilir râvilerden nakletmişse de, rivâyetin metninde galatın meydana geldiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁵

İbn Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), Mâlik’in *el-Muvattâ*’sına şerh yazdığı *et-Temhîd* adlı eserinde, İbn Abbâs’ın hadisine muarız olarak, doğrudan Meymûne’den Rasûlullah’ın kendisiyle, ihramda değilken nikâhlandığına dair bir hadis nakledilmiştir.⁴⁵⁶ Rasûlullah’ın ihramlı değilken nikâhlandığını belirten hadisin değişik senedlerle mervî olduğunu ve İbn Abbâs rivâyetinin de sahîh bir senedle nakledildiğini ifade ederek “Tek bir şahsın vehme kapılma ihtimalinin bir cemâatin vehme kapılma ihtimalinden daha fazladır.” diyerek İbn Abbâs’ın vehme düşmüş olabileceğini dolaylı olarak ifade etmiştir. Ayrıca o, İbn Abbâs’ın mezkûr rivâyetinin ihramlıyken nikâhlanmayı nehyeden rivâyete⁴⁵⁷ de muhalif olduğunu belirterek bu kanaatini pekiştirmektedir.⁴⁵⁸

İbn Hacer el-Askalânî de Ahmed b. Hanbel, Said b. el-Müseyyeb’in (ö. 94/713) İbn Abbâs’tan ve Meymûne’den mervî olunan her iki rivâyeti incelediğini ve “Her ne kadar Meymûne İbn Abbâs’ın teyzesi oluyorsa da o, Hz peygamber’in

⁴⁵² Buhârî, “Cezâü’s-Sayd”, 12; “Meğâzî”, 43; “Nikâh”, 30; Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu‘ayb, *Sünenü’n-Nesâî*, (Thk. Yâsir Hasan-‘İzzeddîn ed-Dalî), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2105, “Nikâh”, 37.

⁴⁵³ “Umretü’l-Kazâ sırasındaydı ve Zifâfa ihramsız girmişti. Meymûne Serif’te vefat etti. Bkz. Buhârî, “Meğâzî”, 43.

⁴⁵⁴ İbn Teymiyye, *Şerhu Umdeti’l-Fıkh, min Kitâbi’t-Tehâre ve’l-Hacc*, (Thk. Su‘ûd Sâlih Utaysân), Mektebetü’l-Ubeykân, Riyad 1993, III, s. 190-202; a.mlf, *‘İlmü’l-hadîs*, Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 60.

⁴⁵⁵ İbn Teymiyye, *Mecmu‘atü’l-Fetevâ*, XIII, s. 353.

⁴⁵⁶ Müslim, “Nikâh”, 48; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 38; Tirmizî, “Hac”, 23; Nesâî, “Nikâh”, 38; Muvattâ, “Hac”, 70; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIV, s. 397-411-412.

⁴⁵⁷ Müslim, “Nikâh”, 41; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, s. 508.

⁴⁵⁸ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvattâ mine’l-Me‘ânî ve’l-Esânîd*, (Thk. Mustafâ b. Ahmed el-Ulvî- Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî), Vizâretü Umûmî’l-Evkâf ve’ş-Şuûnî’l-İslâmiyye, Mağrib, 1968, III, s. 153.

ihramsızken nikâhlandığını karıştırarak yanılığa düşmüştür” dediğini nakletmiştir. İbn Hacer el-Askalânî rivâyetlerin arasını cem ve telif etmek maksadıyla bazı te’villerde bulunduktan sonra, İbn Abbâs’ın rivâyetini tashih etmek için Hz. Aişe ve Ebû Hüreyre’den de bu tarzda rivâyetlerin nakledildiğini belirtmiştir.⁴⁵⁹

Nevevî ise ulemânın mezkûr iki rivâyet üzerinden ihramlının nikâhı mevzusunda ihtilaf ettiğini belirterek Mâlik, Şâfiî, Ahmed ve ashâbın genelinin, ihramlının nikâh akdinin sahîh olamayacağını söyleyerek bu husustaki rivâyetleri referans aldıklarını, diğer taraftan Ebû Hanîfe ve Kûfe ulemâsının Meymûne’yle ilgili rivâyeti bâzı alarak bunu caiz gördüklerini belirtir. Cumhûr ise buna cevâz verenlere karşı Hz. Peygamber’in Meymûne ile ihramlı iken evlendiği hadisini nakleden İbn Abbâs’ın aksine ashâbın genelinin ihramlı değilken evlendiği şeklinde rivâyette bulduklarını söyleyerek Ebû Hânîfe ve Kûfelilere itiraz ettiklerini, oysa İbn Abbâs bu rivâyetinde tek kaldığını, Meymûne ve Ebû Râfi’nin ihramlı değilken evlendiği şeklinde rivâyette bulduklarını, bu iki zatın İbn Abbâs’ın aksine Hz. Peygamber’e bu konuda daha yakın ve daha fazla malûmât sahibi olduklarını, çünkü bunların zabt hususunda İbn Abbâs’tan daha iyi derecede olduklarını söyler. Daha sonra Nevevî, birbirine muhalif bu iki hadisi sahîh olmaları ihtimaline binâen aralarını cem ve telif etme gayretine girer.⁴⁶⁰ Kanaatimize göre Meymûne validemizin rivâyeti İbn Abbâs’ın rivâyetinden daha sahîh gözükmektedir. Çünkü kendisi bizzat Hz. Peygamber’le nikâhlandığı için doğal olarak kendisiyle alakalı bu durumu elbette başkalarından daha iyi bilmesi icâb eder.

İbn Teymiyye’nin Buhârî’nin *Sahîh*’inde tenkid ettiği rivâyetlerden biri de, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Kâbe’de namaz kılmadığı şeklindeki hadistir. Buhârî bu hadisi Saîd b. Ebî Meryem → Abdullah b. Vehb → Yunûs b. Yezîd → Zührî → Sâlim b. Abdillâh → Abdullah b. Ömer tarîkiyle “Semânın suladığı mahsüllerde onda bir... zekât vardır.” hadisini naklettikten sonra açıklama kısmında “Nitekim el-Fadl İbn Abbâs: “Nebî (s.a.s.) Kâbe’de namaz kılmadı” şeklinde rivâyet etti. Bilâl ise: “Kâbe’de namaz kılmıştır” dedi.”⁴⁶¹ İbn Teymiyye, âlimler katında sahîh olanın Bilâl’den gelen ve aksi olan hadis olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶²

⁴⁵⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, IX, s. 165-166.

⁴⁶⁰ Nevevî, *Şerhu’l-Müslim*, IX, s. 197.

⁴⁶¹ Buhârî, “Zekât”, 55.

⁴⁶² İbn Teymiyye, *İlmü’l-hadîs*, s. 60; a.mlf. *Mecmu’atü’l-Fetavâ*, XVIII, s. 73.

İbn Hacer el-Askalânî de bu husustaki ihtilaflardan baksederek mezkûr rivâyetlerin arasını cem ve telif etme gayretine girmekte, Usâme b. Zeyd muhtemelen Hz. Peygamber'in namaz kıldığı anı görmediğinden, başkasına karşı yalnız kendi bilgisi dâhilinde olan bir şeyi dile getirdiğini söylemiştir.⁴⁶³ Diğer taraftan Zeylâ'î (ö. 762/1360) ise, Usâme'nin rivâyetine karşın Bilâl'in hadisinin daha sahîh olduğunu söyleyerek Ahmed b.Hanbel'in *Müsned*'inde İbn Hibban ise *es-Sahîh*'inde Hz. Rasûlullah'ın Kâbe'de namaz kıldığına dair nakilde bulduklarını söyler.⁴⁶⁴

Şunu ifade edelim ki, İbn Teymiyye'nin Buhârî ve Müslim'e yönelik tenkidleri bağlamında, galatın Buhârî'den ziyade en fazla *Sahîh-i Müslim*'de olduğunu ifade etmiş ve buna bir takım misaller zikretmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, İbn Teymiyye, Müslim'in rivâyetlerinden sadece "Türbe" hadisi şeklinde bilinen Allah'ın dünyayı cumartesi günü yarattığı hadisini Kur'ân'a muâırz olduğu gerekçesiyle reddetmiştir.⁴⁶⁵ İbn Teymiyye'nin Müslim'in, *es-Sahîh*'inde reddettiği tek rivâyet olan bu türbe hadisini Müslim, Süreyc b. Yunûs → Haccâc b. Muhammed → İbn Cüreyc → İsmâîl b. Ümeyye → Eyyûb b. Hâlid → Abdullah b. Râfi' → Ebû Hüreyre'nin: Hz. Rasûlullah (s.a.s.) elimden tutarak şöyle buyurdular: "Allah (c.c.) yeri cumartesi günü yaratmış, o toprakta dağları pazar günü, ağaçları pazartesi günü, sevilen şeyleri salı günü, nuru çarşamba günü yaratmış, yerin üzerine hayvanları perşembe günü yaymıştır. Âdem (a.s.)'ı da cuma günü ikindiden sonra mahlûkatın en sonunda ve cuma saatlerinin nihayetinde, ikindi ile akşam arasında yaratmıştır"⁴⁶⁶ şeklinde rivâyet etmiştir.

İbn Teymiyye bu mezkûr rivâyet hakkında şunları kaydeder: "Buhârî ve Yahyâ b. Ma'în ve daha başkaları hadis ilminde Müslim'den daha fazla bilgili olup bu rivâyeti ta'n etmişlerdir. Buhârî bu ifadenin Hz. Rasûlullah'ın değil Ka'bû'l-Ahbâr'in sözü olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde Beyhakî'de bu rivâyetin ma'lûl olduğunu belirtmiş, onun Ebû Hüreyre'nin Hz. Rasûlullah'tan bir rivâyeti olmadığını ve bunda galatın olduğunu ifade ederek bunu zayıf sayanlara muvafakat etmişlerdir."⁴⁶⁷ İbn Teymiyye, başka bir yerde de bu mezkûr hadisin Kur'ân, sünnet ve icmâa ters düştüğünü, çünkü Allah, göğü ve yeri altı günde yarattığını, yaratmanın son gününün

⁴⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, III, s. 465.

⁴⁶⁴ Zeylâ'î, *Nasbü'r-Râye*, II, s. 320.

⁴⁶⁵ İbn Teymiyye, *Mecmu'atü'l-Fetavâ*, I, s. 256-257; XVIII, s. 235-236; a.mlf. *İlmu'l-Hadis* s. 62.

⁴⁶⁶ Müslim, "Sifetü'l-Kiyâme", 27.

⁴⁶⁷ İbn Teymiyye, *Mecmu'atü'l-Fetevâ*, XVII, s. 235-236; XVIII, s. 18.

Âdem'i yarattığı gündür ki bu da Cuma günüdür. Oysaki bu rivâyette yaratmanın yedi gün olduğu mervî olduğundan galat olmuştur. Doğrusu bu mezkûr rivâyetten daha sahîh bir senedle nakledilmiş “yaratmanın ilk günü pazar günü olduğu ” hadisi daha sahîh olduğunu belirterek bu rivâyet sahîh ve sabit olana muhalefeti nedeniyle ta'n edilmiştir.⁴⁶⁸

İbn Teymiyye'nin de işaret ettiği gibi Buhârî *et-Târîhu'l-Kebîr*'inde bahse konu olan hadisi senediyle birlikte verdikten sonra: “Bazı âlimlere göre Ebû Hüreyre bu rivâyeti Ka'b'ın sözü olarak nakletmiştir ki en sahîh olan da budur.” diyerek kendi şahsi kanaatini belirtir.⁴⁶⁹ Ebû Bekr el-Enbârî (ö. 360/970) ve Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) gibi âlimler, bu mezkûr rivâyetin sahîh olduğunu kabul edenlerden oldukları söylenmiştir.⁴⁷⁰

İbn Kesîr de bu mezkûr rivâyeti senediyle beraber naklettikten sora bu hususta şunları söyler: “Bu hadis, Müslim'in garâibindedir. Bu hadis hususunda, Alî b. el-Medînî, Buhârî ve birçok hadis hâfızı konuşmuş ve bu rivâyetin Ka'b'ın sözü olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Hüreyre bunu ancak Ka'b'ın bir sözü olarak işitmiştir. Bazı râviler bunu farketmeyerek merfû şeklinde nakletmişlerdir. Bunu, Beyhakî de belirtmiştir.”⁴⁷¹

İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, bu hadiste olan hatanın, rivâyetin merfû olarak nakledilişinde olduğunu söylemektedir. Bu, ancak Ka'bü'l-Ahbâr'ın ifadesidir. Hadisçiler de bu şekilde belirtmişlerdir. Keza ulemâdan birçoğu da bunu söylemişlerdir. Bu rivâyetin merfû bir hadis değil de Ka'b'ın sözü olduğu meselesi onların dedikleri gibidir. Zira Allah; gökleri, yeri ve ikisi arasındaki şeyleri altı günde yarattığını söylemesine karşın bu rivâyette ise bu yaratmanın yedi gün şeklinde geçmektedir.⁴⁷²

⁴⁶⁸ İbn Teymiyye, *Kaidetün Celîle fi't-Tevessül ve'l-Vesîle*, (Thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî), Mektebetü'l-Furkân, Ucmân 2001, s. 186-188; a.mlf. *el-Cevâbü's-Sahîh limen Beddele Dîne'l-Mesîh*, (Thk. Alî b. Hasan-Adülazîz b. İbrâhîm-Hamdân b. Muhammed), Dâru'l-Âsime, Riyad, 1999, II, s. 443-445.

⁴⁶⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, (Thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân), Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniye, Haydarabad, t.y., I, s. 413-414.

⁴⁷⁰ İbn Teymiyye, *Mecmu'atü'l-Fetevâ*, XVIII, s. 18.

⁴⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Müessesetü'r-Rayyân, Beyrut 2006, I, s. 88.

⁴⁷² İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Da'îf*, (Abdülfettâh Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Haleb 1970, s. 84-85

Bu hadise tenkid yöneltenlerden biri de Mehmed Sait Hatiboğlu'dur. Hatiboğlu, mezkûr hadisle ilgili tenkidlerini "Müslim'de Hz. Peygamber'e yamanmış gayr-i İslâmi bir görüş" başlığı altında yaparak; Bu rivâyetin Müslim'de Hz. Peygamber'in hadisi olarak geçiyor oluşunun râvi yanlışı olabileceğine, Müslim'in bunun farkına varamamış olma ihtimaline bağlamıştır.⁴⁷³ Ayrıca o, Ebû Hüreyre ile Ka'b b. Mâlik'in arasındaki ilişkiye dikkatleri çekmek adına Busr b. Sa'îd (ö. 100/718)'den şu anektodu aktarır: "Allah'tan korkun, hadiste dikkatli olun Vallahi şuna şahid olduk ki, Ebû Hüreyre ile meclis kurardık. O, Hz. Peygamber'den ve Ka'b'dan rivâyette bulunup giderdi. İçimizden bazısının Hz. Peygamber'in sözünü Ka'b'a, Ka'b'inkini de Hz. Peygamber'e isnad ederek rivâyet ettiğini işitmişimdir."⁴⁷⁴

İbn Teymiyye'nin Müslim'in *es-Sahih*'indeki hadislerle yönelttiği tenkidlere başka misal olarak Müslim'in, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe → İsmâîl b. Uleyye → Süfyân → Habîb → Tâvus tarikiyle → İbn Abbâs'tan naklettiği: " Hz. Rasûlullah (s.a.s)'in güneş tutulduğu vakit sekiz rükû ile dört secdelik namaz (iki rekât) namaz kıldırdı"⁴⁷⁵ şeklindeki rivâyetidir.

Bu rivâyetin dışında Müslim, İbn Abbâs'tan dört rükû, iki secde, iki rekât⁴⁷⁶ şeklinde bir rivâyet daha naklettiğini görmekteyiz. Ayrıca Müslim, İbn Abbâs'tan naklettiği rivâyetler dışında Hz. Aîşe'den de dört rükû, iki secde, iki rekât,⁴⁷⁷ dört rükû, dört secde, iki rekât⁴⁷⁸, üç rükû, dört secde, iki rekât⁴⁷⁹ ve altı rükû, dört secde⁴⁸⁰ şeklinde dört farklı rivâyette bulunmuştur.

İbn Teymiyye, güneş tutulması namazına ilişkin Müslim'in rivâyetlerinde hatanın meydana geldiğini belirterek, bu namazın üç veya dört rükûlu değil de, iki rükûlu şeklinde mervî olunanların doğru olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Hz. Âişe'den, İbn Abbâs'tan ve İbn Ömer'den, Hz. Rasûlullah'ın, güneş tutulması anında cemâatle iki rekât namaz ve her rekâtında iki rükû olarak kıldığına dair tevâtüren rivâyetler nakledilmiştir. Bu yüzden Buhârî, bu sahîh olan rivâyetler dışında

⁴⁷³ Hatiboğlu, *Hadis Tetkikleri*, s. 116; Özer, Kızılkaya, *Hadis Literatürü Araştırmaları*, s. 38.

⁴⁷⁴ Müslim, *Kitâbü't-Temyîz*, (Muhammed Mustafâ el-A'zamî), Mektebetü'l-Kevser, Riyad 1990, s. 175; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II, s. 606; Hatiboğlu, *Hadis Tetkikleri*, s. 116.

⁴⁷⁵ Müslim, "Küsûf", 18-19.

⁴⁷⁶ Müslim, "Küsûf", 17.

⁴⁷⁷ Müslim, "Küsûf", 1.

⁴⁷⁸ Müslim, "Küsûf", 4-5.

⁴⁷⁹ Müslim, "Küsûf", 6.

⁴⁸⁰ Müslim, "Küsûf", 7.

diğerlerini almamıştır. Çünkü o, hadis ilminde Müslim'den daha ariftir. Dolayısıyla Şafî ve daha başkaları üç ve dört rükûlu şeklinde nakledilmiş rivâyetleri zayıf addetmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in iki rivâyetinden en sahîh olarak nakledilen rivâyet de budur.⁴⁸¹

İbn Teymiyye son olarak galatın olduğu rivâyetler üzerinden makûl bir eleştiride bulunur: Hz. Peygamber, güneş tutulma namazını ömrü boyunca sadece bir defa, o da oğlu İbrâhîm vefat ettiğinde kılmıştır. Rasûlullah'ın, Kûsûf namazını üç veya dört rekâtli olarak kıldığını ifade eden rivâyetlerde de, bu namazın ancak oğlu İbrâhîm'in vefat ettiği gün kıldığı geçmektedir. İbrâhîm iki defa ölmediği gibi Rasûlullah'ın İbrâhîm adında iki oğlunun olmadığı malumdur.⁴⁸²

İbn Hibbân da İbn Abbâs'tan nakledilen ikinci rivâyetin (sekiz rükû) sahîh olmadığını, zira hadisi nakleden râvilerden Habîb b. Ebî Sâbit'in, (ö. 119/737) bu hadisi Tâvus'tan (ö. 106/725) sema' etmediğini ifade etmiştir.⁴⁸³ Beyhakî ise, İbn Abbâs'ın mezkûr rivâyetinin munkatı' olduğu, onda galatın meydana geldiğini söyleyerek, her ne kadar Habîb sikka addedilmişse de rivâyetlerde tedlîs yaptığı ve onun bu hadisi, Tâvus'tan işitiğinin belli olmadığını iddia etmiştir. Keza Beyhakî'ye göre Habîb, bu hadisi Tâvus'tan sika olmayan birinden duymuş olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁸⁴

İbn Hacer el-Askalânî de Müslim'in İbn Abbâs'tan naklettiği bu mezkûr hadisi verdikten sonra, İbn Hibbân'ın bu rivâyetin sahîh olmadığını söylemiştir.⁴⁸⁵ Ebü'l-'Ula Muhammed el-Mübârekfurî (ö. 1353/1935) ise, Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn*'da⁴⁸⁶ naklettikleri Hz. Peygamber'in, Kusûf namazını iki rekâtli ve dört rükûlu şeklinde kıldığını ifade eden hadislerin sahîh olduklarını, sekiz rükû olduğunu bildiren müslim'in hadisi hususunda ise zayıf olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁷

⁴⁸¹ İbn Teymiyye, *İlmü'l-Hadis*, s. 67; a.mlf. *Kâidetün Celile*, s. 185-186; a. mlf. *Mecmu'atü'l-Fetevâ*, XVII, s. 236-237; XIV, s. 31; Mübârekfurî, Ebü'l-'Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't Tirmizî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., III, s. 114.

⁴⁸² İbn Teymiyye, *İlmü'l-Hadis*, s. 67; a.mlf. *Kâidetün Celile*, s. 186.

⁴⁸³ İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, (Thk. Şuayb el-Arnâut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, VII, s. 97; İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhîsü'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfi'i'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1989, II, s. 256.

⁴⁸⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, s. 327; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîsü'l-Habîr*, II, s. 256.

⁴⁸⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhîsü'l-Habîr*, II, s. 256.

⁴⁸⁶ Buhârî, "Kûsuf", 9; Müslim, "Kûsuf", 17.

⁴⁸⁷ Mübârekfurî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, III, s. 111.

3.8. Nâsirüddin el-Elbânî (ö. 1420/1999)

Selefi ekolüne mensup ve son devir hadis âlimlerinden kabul edilen Nasirüddin el-Elbânî, çağımızda hadislere yönelik yapılabilecek tenkidlerin sadece senedlere yönelik olabileceğini savunmuştur. Bütünsel olarak icmaı kabul eden Elbânî, noksanlıktan münezzehe olmayı sadece Allah'ın kelamı için kabul ettiğinden⁴⁸⁸ *Sahîhayn*'da zikredilen kimi rivayetleri tenkid etmekten kaçınmamıştır. O, rivâyetlerin sıhhatinin tespiti konusunda yoğun çalışmalar yapmış ve bu çalışmalar sonucunda da birçok eser telif etmiştir. Elbânî, bu eserlerinde yeri geldiğinde *Sahîhayn*'da mevcut rivâyetlerden bazılarını isnâd cihetinden tenkide tabi tutmuş ve onların sahîh olmadığı sonucuna varmıştır.

Hem icmanın olduğunu ifade etmek hem de eserlere yönelik çeşitli tenkidlerde bulunmak tenakuz arz eden bir durum gibi görünse de aslında bir çelişki söz konusu değildir. Zira İbn Teymiyye, *Sahîhâyn*'ın bütün rivayetleri üzerinde bir icmanın olduğunu dile getirmemiş, tenkid edilen haberler dışında bir icmanın olduğunu sanunmuştur.⁴⁸⁹

Elbânî'nin *Sahîh-i Buhârî*'deki bazı hadislere yönelik yaptığı tenkidlere şu hadisleri örnek verebiliriz. Buhârî'nin, Bişr b. Merhûm → Yahyâ b. Süleym → İsmâîl b. Ümeyye → Sa'îd b. Ebî Sa'îd el-Makberî'den → Ebû Hüreyre tarîkiyle naklettiği: “Üç sınıf insan vardır ki, kıyamet günü ben onların hasmıyım: Benim adıma (yemin) edip sonra vazgeçen kimse, hür bir kimseyi satın parasını yiyen kimse, bir işçiyi ücretle çalıştırdığı halde, ücretini vermeyen kimse”⁴⁹⁰ (kudsî) hadisidir.

Elbânî, insaf sahibi kimselerin bu rivâyetin sahîh olduğunu söylemesi mümkün değildir. Zira bu hadisin bütün varyantlarında Yahyâ b. Süleym adında bir râvi vardır. Elbânî, bu râvinin adaleti hususunda ihtilafın meydana geldiğini söyleyerek mezkûr rivâyetin hem senedinde hem de metninde ızdırâb'ın var olduğunu iddia etmiştir.⁴⁹¹

Elbânî: “İbn Sa'd, İbn Ma'in, ve el-'İclî, Yahyâ b. Süleym et-Tâifî'nin 'sika' olduğunu belirtirken; Nesâî onun hakkında, 'la be'se bih' diyerek Ubeydullah b. Amr tarîkiyle nakledilen hadislerinin ise münker olduğu bilgisini ilave etmiştir. İbn Hibbân

⁴⁸⁸ İbn Ebi'l-İz, *Şerhu 'Akâidetü't-Tahâviyye*, s. 22-23.

⁴⁸⁹ İbn Teymiyye, *Mecmu'atü'l-Fetevâ*, XVIII, s. 30.

⁴⁹⁰ Buhârî, “Buyû”, 106; “İcâre”, 10.

⁴⁹¹ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisid-Da'ife ve'l-Mevdû'a ve Eseruhe's-Seyyia fi'l-Umme*, Dâru'l-Me'ârif, Riyad 1992, XIV, s. 590.

da *es-Sikât* adlı eserinde onu hatalı bir râvi şeklinde tavsif etmiştir. İbn Ebi Hâtim, onunla alakalı, “şeyhun sâlih, mahalluhu es-sıdk” şeklinde kanaat belirterek Yahyâ b. Süleym’in, rivâyetleri hıfz etmeksizin sadece yazdığını dolayısıyla onun hadisleriyle ihticâc olunamayacağını ifade etmiştir. Yakûb b. Süfyân da aynı değerlendirmelerde bulunmuş, Yahyâ b. Süleym’in yazı ve ezber rivâyetlerine dikkat çekerek, kitâbetle rivâyet ettiği hadislerin hasen, ezberden naklettiği rivâyetlerinin ise münker olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, “Yahyâ b. Süleym’in rivâyetlerde ihtilât yaptığını görünce ondan hadis almayı bıraktım.” söylemektedir. Sâcî ise, Yahyâ b. Süleym’in rivâyetlerde “vehm eden sadûk” bir zat olduğunu, Ubeydullah b. Amr rivâyetlerinde ise hata ettiğini, Ahmed b. Hanbel’in onu hoş görmediği bilgisini aktarır. Ebû Ahmed Hâkim, Yahyâ b. Süleym’i “hâfız” olmadığını belirtmiş, Dârekutnî “seyyiü’l-hıfz” olduğunu ifade etmiştir. Buhârî ise, Humeyd ‘nin Yahyâ b. Süleym’den tahdîs ettiği rivâyetlerinin sahîh olduğunu belirtmiştir. Elbânî, bu malumatlar “Yahyâ b. Süleym’in haddi zatında “sika” olduğunu fakat özellikle onun Ubeydullah b. Amr’dan naklettiği hadislerde hıfz yönünün zayıf olduğunun” altını çizmiştir. Elbânî, Buhârî’nin: “Humeydî’nin Yahyâ b. Süleym’den naklettiği hadisler sahîhtir.” şeklindeki ifadesinin, Humeydî dışında Yahyâ b. Süleym’den nakledilen rivâyetlerin sahîh olduğu şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade eder. Ayrıca Elbânî, bu hadisin ne Buhârî ne de diğerlerince Humeydî tarîkiyle nakledilmediğini ifade etmiştir.⁴⁹²

Elbânî, İbni Hacer el-Askalânî’nin “...Yahyâ b. Süleym’in sikahı tartışmalıdır. Buhârî, ondan yalnızca bu hadisi mevsûl bir senedle nakletmiştir. et-Tâîfî’ye yapılmış eleştirilerin, Ubeydullah b. Amr’dan aktardığı rivâyetler hakkında olup, bu mezkûr rivâyette ise böyle bir durum söz konusu değildir.” şeklindeki değerlendirmesini doğru bulmayarak şunları ifade etmiştir: “Sâcî, Yahyâ b. Süleym’inin, Ubeydullah b. Amr’dan aktardığı rivâyetlerini istisna ederek et-Tâîfî’nin güvenilirliği hakkında farklı görüşler serdetmiştir. Diğer münekkitler ise, Sâcî’nin aksine Yahyâ b. Süleym’iyi mutlak manada tenkid ederek zayıf addetmişlerdir. Durum bu iken yapılacak tek şeyin, râvinin cerh edilme sebebi “suûl-hıfz” olması nedeniyle, hadis âlimlerinin usûl-ü hadis ilminde bilittifakla kabul ettiği müfesser cerhin tevsîke tercih edilmesi kuralına göre değerlendirmek olacaktır. Diğer taraftan Buhârî’nin Yahyâ b. Süleym hakkındaki beyanı, onun Ubeydullah’tan ve

⁴⁹² Elbânî, *İrvâü’l-Galîl fî Tahrîci Ehâdîsi Menâri’s-Sebîl*, el-Mektebetü’l-İslâmî Beyrut 1985, V, s. 308-309.

diğerlerinden yaptığı bütün rivâyetlere şâmil olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca İbn Hacer el-Askalânî *Takrîb*'de yaptığı âdeti üzerine özetle bu râviyi de, “sadûkun seyyiü'l- hıfz” diye tavsif ederek cerh sebebini belirtmeden vermiştir.⁴⁹³

Elbânî, yukarıda yaptığı açıklamalardan sonra, bu mezkûr rivâyet hakkında son olarak şunları söyler. “Hakikat şudur ki, tarafsız/âdalet sahibi her âlim, tenkid edilmiş bir râvi hususunda-velev ki bu râvi Buhârî ricâlinden de olsa-bilhassa yukarıda ifade edildiği üzere hem cerh edilmiş hem tevsîk edilmiş bir râvi ile ilgili bilgilerden sadece sika oluşu hakkındaki bilgileri ayıklayarak nakledemez. Ayrıca Buhârî'nin, “Humeydî'nin Yahyâ b. Süleym et-Tâifî'den naklettiği hadisler sahîhtir” şeklindeki ibaresi de problemlidir. Sözün hulasası: Bu mezkûr rivâyetin senedi zayıftır. En iyi ihtimalle hasen olabilir, fakat sahîh olması ise çok uzak bir ihtimaldir.”⁴⁹⁴

Elbânî'nin *Sahîh-i Buhârî*'deki bazı hadislere yönelttiği tenkidlere bir diğer misal de Buhârî'nin, Muhammed b. Sinân Fuleyh (ح) → İbrâhîm b. Münzir → Muhammed b. Fuleyh → Fuleyh b. Süleymân → Hilâl b. Alî → ‘Atâ b. Yesâr → Ebû Hüreyre'den Hz. Rasûlullah (s.a.s.)'in “... O kıyameti soran nerede? Bedevî: İşte ben (buradayım) yâ Rasûlellah dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.): Emânet zayi edildiği vakit kıyâmeti bekle buyurdu. Yine bedevî: Emâneti zayi etmek nasıl olur? diye tekrar sorunca, Rasûlullah (s.a.s.): İş, ehli olmayana yöneltilip dayandırıldığı zaman kıyâmeti bekle buyurdu.”⁴⁹⁵ naklettiği rivâyettir.

Elbânî, Bu hadisin senedinde bulunan Fuleyh b. Süleymân isimli râviyi tenkid etmiştir. O, bu rivâyetin isnadında bulunan zât Fuleyh'ten dolayı zayıf olduğunu, diğer *Kütüb-i Sitte* musannifleri ile meşhur muhaddislerin rivâyet etmedikleri bu haberi Buhârî'nin naklettiğini söyler. Elbânî'ye göre bu mezkûr hadisin senedindeki sorunun râvi Fuleyh b. Süleymân'dan kaynaklanmaktadır. Çünkü Fuleyh her ne kadar “sadûk” bir râvi olarak ta'dîl edilmişse de aslında o, “kesîru'l-hata/çok-aşırı hata yapan” bir zattır. Buhârî'nin kendilerinden hadis naklettiği râvileri çok iyi bilenlerden birisi olan İbni Hacer el-Askalânî de “Fuleyh b. Süleymân hakkındaki bu durumu kabül ettiğini söylemiştir.”⁴⁹⁶

⁴⁹³ Elbânî, *İrvâü'l-Galîl*, V, s. 309-310.

⁴⁹⁴ Elbânî, *İrvâü'l-Galîl*, V, s. 310.

⁴⁹⁵ Buhârî, “İlim”, 1; “Rikâk”, 35.

⁴⁹⁶ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Da'ife*, XIV, s. 1037-1038.

Muhaddis münekkitlerin Fuleyh b. Süleymân hakkında yaptığı tenkidleri⁴⁹⁷ değerlendiren İbn Hacer el-Askalânî; Fuleyh'in sadûk bir zat olduğunu fakat hâfızası sebebiyle tenkid edildiğini, Fuleyh'i destekleyen rivâyetler olmadıkça Buhârî'nin ahkâma dair konularda Fuleyh'ten hadis nakletmediğini, ancak burada olduğu gibi ahkâm dışındaki bazı konularda ise Fuleyh'ten bazı rivâyetlerini naklettiğini ifade etmiştir.⁴⁹⁸

Elbânî *Sahîh-i Buhârî*'de olduğu gibi *Sahîh-i Müslîm*'de de bazı rivâyetleri tenkid etmiştir. Onun Müslim'e yönelik yaptığı bazı tenkidlere örnek olarak: Müslim'in, Abdülcebbâr b. 'Alâ → Mervân el-Fezârî → Ömer b. Hamza → Ebû Gatafân el-Mürrîy tarikiyle → Ebû Hüreyre'den Hz. Rasûlullah'ın "Sakın biriniz ayakta su içmesin! Her kim unutursa kusuversin! buyurdu."⁴⁹⁹ şeklinde naklettiği rivâyetlerdir. el-Elbânî, rivâyetin "Her kim unutursa kusuversin" ibaresinin münker olduğunu⁵⁰⁰ Zira Müslim her ne kadar Ömer İbn Hamza ile ihticâc etmişse de Ahmed b. Hanbel, İbn Ma'în, Nesâî ve Zehebî gibi pekçok münekkit tarafından taz'îf edildiğini⁵⁰¹ belirtmiştir.⁵⁰²

Nevevî, bu mezkûr rivâyetin, ayakta su içmenin nehyedildiğini bildiren diğer rivâyetler gibi sahîh olduğunu belirtmiştir. O, bu rivâyette yer alan "Her kim unutursa kusu versin" ibaresinin nedb ve istihbâb manasına geldiğini, yani unutarak ayakta su içen kimsenin, içtiği suyu kusması müstehab olur. Zira emri vücûba hamletmek mümkün olmadığı zaman istihbâb anlamında kullanılır.⁵⁰³ Kâdî İyâz ise, unutarak su

⁴⁹⁷ İbn Ma'în ve diğer münekkitler, Fuleyh'in "sâlih bir zat olduğu fakat zayıf bir râvi olduğundan rivâyeti kabul edilmez" şeklinde nitelemektedir. Bkz. İbn Ma'în, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în b. 'Avn, *Ma'rifetü'r-Ricâl an Yahyâ İbn Ma'în Rivâyetü İbn Muharrez*, (Thk. Muhammed Kâmil el-Kassâr), Mecme'u'l-Lugâti'l-Arabiyye, Dimeşk 1984, I, s. 69; Nesâî, *ed-Dua'fâ ve'l-Metrûkîn*, (Mahmûd İbrâhîm Zeyd), Dâru'l-Va'î Haleb 1976, s. 87; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniye, Haydarabad 1952, VII, s. 87; İbn Adî, Ebû Ahmed el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, (Thk. Ahmed Adil Abdulmevcûd- Alî Muhammed Muavvid), el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, VII, s. 144; İbn Şâhîn, Ebû Hafz Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî, *Târîhu Esmâi'd-Du'afâ ve'l-Kezzâbîn*, (Thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî), y.y., b.y., 1989, s. 156; Mizzî, *Tehzîb*, XV, s. 168; Zehebî, *Tezkire*, I, s. 164.

⁴⁹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, I, s. 142.

⁴⁹⁹ Müslim, "Eşribe", 116.

⁵⁰⁰ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisid-Da'ife*, II, s. 326.

⁵⁰¹ İbn Ma'în, *Ma'rifetü'r-Ricâl*, s. 142; Nesâî, *Du'afâ*, s. 83; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh, ve't-Ta'dîl*, VI, s. 104; İbn Hibbân, *es-Sikkât*, VII, s. 168; İbn 'Adî, *el-Kâmil*, VI, s. 36; İbn Şâhîn, *Târîh fî Esmâi'd-Du'afâ*, s. 123; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, (Thk. Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1986, II, s. 207; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, s. 312; Zehebî, *Mizân*, V, s. 230.

⁵⁰² Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisid-Da'ife*, II, s. 326.

⁵⁰³ Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, XIII, s. 295

içen kimsenin kusmasının gerekli olmadığı hususunda ilim ehlinin ittifak ettiğini, dolayısıyla bu rivâyetin mevkûf olduğunu belirterek zayıflığına işaret etmiştir.⁵⁰⁴

Elbânî'nin Müslim'e yönelik yaptığı bazı eleştirilere başka bir misal olarak; Müslim'in, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ile İbn Nümeyr → Ebû Usâme ile Muhammed b. Bişr → Zekeriyâ b. Ebî Zâide → Sa'îd b. Ebî Bürde tarîkiyle → Enes b. Mâlik'in: Hz. Rasûlullah (s.a.s.), Şüphesiz ki Allah, yemeği yedikten sonra Allah'a hamdeden ya da su içtikten sonra Allah'a hamdeden kuldân razı olur."⁵⁰⁵ şeklinde naklettiği hadistir. Elbânî, bu rivâyetin senedinde yer alan Zekeriyâ b. Ebî Zâide isimli zatın dışındaki râvilerin tamamının güvenilir şahıslar olduğunu fakat Zâide'nin tedlîs yaptığını söylemiştir.⁵⁰⁶

Tirmizî, bu mezkûr rivâyeti "hasen" şeklinde tavsif ederek bu hadisin yalnızca Zekeriyâ b. Ebî Zâide kanalıyla geldiğini ifade etmiştir.⁵⁰⁷ Elbânî, İbn Zâide'nin an'ane ile nakilde bulunduğundan Tirmizî'nin bu hadise sahîh değil de hasen vasfını vermiş olabileceğinin altını çizerek; an'ane'nin hasenlik için değil olsa olsa zayıflık için bir sebep olduğunu söyleyerek rivâyeti zayıf addetmiştir.⁵⁰⁸

Elbânî, İbn Ebî Zâide'yi "müdelîs" olarak tavsif ederken, Ahmed b. Hanbel ve İbn Ma'în onun "sika" olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Zur'a, Ebû Hâtim ve Nesâî de onun "la be'se bih" olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca İbn Hibbân da onu "sika" râviler arasında zikretmiştir.⁵⁰⁹

3.9. Değerlendirme

Yukarıda da izahını yapmaya gayret gösterdiğimiz bu tenkidleri buraya almamızın nedeni bunların icmâ fikrini kabul etme veya redetme durumlarını ortaya koymak değildir. Burada üzerinde durduğumuz husus, *Sahîhayn*'in ihtiva ettiği az da olsa tenkide uğrayan hadislerinin olduğunu göstermektir. Her ne kadar bunlar icmâ fikrini kabul eden ve etmeyenlerin beraber delil olarak sundukları rivâyetler olsa da İbnü's-Salâh bunları kapsam dışı tutarak icmâın bunlar dışındaki hadisler üzerinde gerçekleştiğini söylemiştir. Ahmed b. Hanbel kendisine sunulan Buhârî'nin eserini

⁵⁰⁴ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mü'lim*, VI, s. 490-491; Nevevî, *Şerhu'l-Müslim*, XIII, s. 295.

⁵⁰⁵ Müslim, "Zikr-Duâ", 89.

⁵⁰⁶ Elbânî, *İrvâü'l-Galîl*, VII, s. 47.

⁵⁰⁷ Tirmizî, "Et'ime", 18; Elbânî, *İrvâü'l-Galîl*, VII, s. 47.

⁵⁰⁸ Elbânî, *İrvâü'l-Galîl*, VII, s. 47.

⁵⁰⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, II, s. 270.

tahkik etmiş ve eserin dört hadisi hariç tamamını onaylamıştır. Bu durum söz konusu eserin ne kadar güçlü olduğunu göstermesi bakımından önem arz eder. Zira binlerce hadis koleksiyonunun içinde sadece birkaç hadisin sahîhlik şartlarını tam olarak taşımadığını söylemek, eser ve müellifinin ne kadar sağlam olduğunu bir anlamda kabul etmektir.

Herevî, *Sahîh-i Müslim*'i ilk tenkid eden isimlerin başında gelir. O, Müslim'deki bazı rivâyetlerin senedlerinde hafif illetlerin olduğunu söyleyerek sened zincirinde bulunan râviler hakkında kısa değerlendirmelerde bulunmuştur. Nevevî *Minhâc* adlı şerhinde Müslim ve *Sahîh*'i hakkında yapılan bu tenkidleri ele alarak tafsilatlı bir şekilde bunlara cevap vermiştir. *Sahîhayn*'daki hadisleri hem sened hem de râvî açısından ilk defa tenkid eden isimlerin başında Dârekutnî gelir. İbn Hacer el-Askalânî bu tenkidleri râvilerin adalet ve zabt yönündeki durumları, ihtilâta uğrayıp uğramama, senedde kopukluk v.b. noktalarda kategorilere ayırarak tek tek cevaplamaya çalışmıştır. Ebû Mes'ûd ed-Dîmeşkî'ni yaptığı tenkidler ise daha çok *Sahîhayn*'ın farklı nüshaları, râvî ve senedlerde meydana gelen hatalara yöneliktir. Ayrıca o Dârekutnî'nin Müslim'e yapmış olduğu tenkidlerin bir kısmına cevap vermiştir.

İbn Hazm, *Sahîhayn*'ı Kur'ân'dan sonra en sahîh kaynaklar olduğunu kabul etmekle beraber onları tenkide tabi tutmuştur. O daha öncekilerden farklı hem Buhârî hem de Müslim'de birer adet mevzû hadisin var olduğunu iddia etmiştir. Buhârî'de geçen İsrâ ve Mi'râc hadisine baktığımızda İbn Hazm bu rivâyetin Kur'ân ve tarihî gerçeklere aykırı olduğunu söylemiştir. Rivâyetle alakalı Necm Sûresi'ne⁵¹⁰ baktığımızda hadisin gerçekten kendi içinde problem barındırdığı görülecektir. Zira Necm Sûresi'nde yaklaşanın Cebrâil olduğu açık bir şekilde ortada iken hadiste 'Allah ona yaklaştıkça yaklaştı' ifadesi net bir şekilde söz konusu âyetlere aykırılık teşkil etmektedir. Müslim'de geçen Ebû Süfyân hadisine baktığımızda bunun da tarihî gerçeklere ters düştüğünü görebiliriz. Her ne kadar İbnü's-Salâh ve Nevevî bu rivâyeti mantıklı bir zemine oturtmaya çalışmışlarsa da hadiste geçen Ebû Süfyân henüz Müslüman olmadan kızı Ümmü Habîbe Medine'de Hz. Peygamber ile evlenmişti. Tarih ve siyer kaynaklarına baktığımızda cumhûrun ittifakının bu yönde olduğu görülecektir.

⁵¹⁰ Necm, 53/7-10.

Ebû Ali el-Gassânî de *Sahîhayn*'ı farklı nüshalardan kaynaklanan hatalar, sened ve râvi yönünden yapılan hatalar olmak üzere iki farklı noktada tenkid etmiştir. Onun sened ve râvilere yapmış olduğu tenkidleri daha önceden Dârekutnî ve Ebû Mes'ûd ed-Dımeşkî de görebiliriz. Ayrıca o Dârekutnî ve Ebû Mes'ûd ed-Dımeşkî'nin bazı tenkidlerine karşı çıkararak Buhârî ve Müslim'in yanında yer almıştır. İbn Teymiyye *Sahîhayn* üzerinde icmâ fikrini kabul etmekle birlikte daha çok Müslim'e yaptığı tenkidlerle ön plana çıkmıştır. Ancak onun yaptığı tenkidler sert ve katı olmayıp, sened ve metinlerde yapılan bazı hatalarla ilgilidir. Müslim'de geçen 'Türbe' hadisini Kur'ân, Sünnet ve İcmâa aykırı olduğu için tenkid etmiştir. Kur'ân-Kerim'e baktığımızda⁵¹¹ 'türbe' hadisinin zikredilen âyetlere ters olduğu ve İbn Teymiyye'nin bu tenkidinde isabet ettiği görülecektir. Son olarak Elbanî'nin görüşlerine bakıp mevzuyu sonlandırmak istiyoruz. Elbanî *Sahîhayn* hadislerini tetkik etmede sened tenkidi ile yetinmiş, rivâyetlerin sıhhatini tespit için birtakım çalışmalar yapmış ve isnad yönünden bazı hadislerin sahîh olmadığı sonucuna varmıştır.

4. İcmâ Fikrini Kabul Edenlerin ve Red Edenlerin Görüşlerinin Mukayesesi

Sahîhayn üzerinde icmâ düşüncesini kabul edenler ve bu fikre karşı çıkanların görüşlerini bâzı alarak ayrıntılı bir şekilde vermeye çalıştık. Burada bir bütün olarak meselenin daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlama ve konu hakkında düşüncelerimizi daha net bir şekilde ortaya koyma adına mukayeseli bir değerlendirmede bulunacağız. Öncelikle icmâ fikrini kabul edenlerin düşüncelerini özetleyecek olursak şunları söylememiz mümkündür.

1. *Buhârî ve Müslim'in hadis ilimleri sahasında yetkin kişiliğe sahip olmaları, eserlerini telif ederken çok titiz davranmaları, bu kaynakların Kur'ân'dan sonra en sahîh kaynaklar olması, Sahîhayn'ı diğer hadis külliyatlarına nazaran daha sahîh olmasını ve güvenilir olmasını sağlamıştır.* İcmâ fikrini kabul etmeyenler de bu düşünceye herhangi bir itirazda bulunmamışlardır.

2. *Sahîhayn'ın ihtiva ettiği hadislerin tamamının sened ve metin yönünden kesinlikle sahîh olduğu hususunda ümmetin icmâi vardır.* İcmâin varlığını kabul edenler, kendi aralarında bütünüyle aynı düşünceye sahip değildir. Bazıları bütün hadisleri tereddütsüz bir kefeye koyarlarken, bazıları tenkide uğramış olanları istisna etmişlerdir. Şöyle ki: Aralarında tercihi mümkün olmayacak kadar tenâkuz bulunan

⁵¹¹ Araf, 7/ 54; Hud, 11 /7; Yunus, 10/3; Furkan, 25/59.

rivâyetleri icmâ fikri dışında tutulmuş, *Sahîhayn* içindeki muallak hadisleri kapsam dışı tutulmuştur. Telakkî bi'l-kabûl mevzuunda da belirttiğimiz gibi bir hadisin sıhhati üzerinde icmâ meydana gelebilmesi için hadisin tenkide maruz kalmaması gerekiyordu. İbnü's-Salâh tenkide uğrayanlar dışında kaydını getirirken, İbni Hacer el-Askalânî ise aralarında tenâkuz bulunan rivâyetleri de icma kapsamı dışında tutmuştur. Görüldüğü gibi burada tam bir ittifaktan söz edilmesi mümkün değildir. Kanaatimizce bütün *Sahîhayn* hadislerinin tereddütsüz bir şekilde maktû'un bi's-sihha olduğunu söylemek zordur. Herhangi bir tenkide maruz kalmayan, aralarında zıtlık bulunmayan, muallaklar dışındaki rivâyetleri bu kapsama almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Babanzâde Ahmed'in dediği gibi toptan bir hüküm vermekten ziyade tafsili bir yoruma gitme daha mantıklı olacaktır.

3. *Sahîhayn'ın ihtiva ettiği bütün hadislerin istisnasız bir şekilde Hz. Peygamber'den mervî olduklarına dair fukahâ ve ilim ehlinin icmâı vardır.* Böyle bir iddia gerçeği yansıtmamaktadır. Zira münekkit âlimler tarafından *Sahîhayn*'da zayıf, mursel, maktû hatta mevzû denecek rivâyetlerin olduğu dile getirilmiş, dolayısıyla bütün olarak bir kabülden bahsedilmesi mümkün değildir. Ayrıca Kur'ân'a, sahîh sünnete ve tarihî gerçeklere zıt birtakım rivâyetlerin olduğu ileri sürülmüştür. Buhârî'deki İsrâ ve Mi'râc hadisesi, Müslim'deki Ebû Süfyân ve Türbe hadisi bu tür iddiaların delilidir.

4. *Âhâd haber çeşitli karînelere desteklendiğinde nasıl ilim ifade ediyorsa Sahîhayn hadisleri de aynı şekilde nazarî ilim ifade eder ve kendileriyle amel etmek gerekir.* Âhâd haber haddi zatında zan ifade eder, ancak birtakım karînelere (Buhârî ve Müslim'in hadis ilimlerinde otorite olması, kitaplarının en sahîh eserler olarak ümmetin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olması vb.) desteklendiğinde artık ilim ifade eder. *Sahîhayn* hadisleri de bu kabilden oldukları için nazarî ilim ifade eder ve amel etme gerekliliği ortaya çıkar. Amel etme hususu hadisçi ve fakîhler arasında farklı olarak telakki edilmiştir. Fakîhler rivâyeti sıhhati ve sübûtu yönünden değil, mükellefi bağlayıcı yönünden ele alıyorlar iken, hadisçiler ise, hadisin sıhhati ve Hz. Peygamber'den sübûtu açısından ele alırlar. Fakîhler, bir hadisin telakkî bi'l-kabûl ile karşılaşılması durumunda onunla amel etme noktasını da ayrıca ele alırlar. Zira fakîhler, hadisin anlamını Hz. Peygamber'den tespit etmeye çalışırlar. Hadisçiler ise öncelikle lafzın sübutunu tespit etmeye çalıştıklarından hadis ile amel etme noktasını her zaman ifade etme gereği duymazlar. Çünkü onlara göre bir haberin

hüsn-ü kabûle mazhar olması için gereği ile amel etme şartı yoktur. Bu meseleyi gündeme getirenler hem muhaddis hem de fakîh kimliğe sahip şahsiyetler olduklarından, konuya biraz daha hassasiyet göstermiş ve hadislerle amel etmeyi de gerekli görmüşlerdir. Dolayısıyla *Sahîhayn*'ın tenkid edilen, aralarında tenâkuz bulunan rivâyetleri hariç, diğerlerini sahîh olarak kabul ettiklerinden *Sahîhayn* hadisleri ile amel etmeyi bir gereklilik olarak görmüşlerdir. Bu hususta cumhûr arasında bir ihtilaf söz konusu değildir.

5. Sahîhayn'da yer alan muttasıl rivâyetlerin sahîh olduğu ve tekrardan tahkik edilmeye gerek olmadığı hususunda ümmet ittifak etmiştir. Şüphesiz ki bu iddiayı sağlam bir zemine oturtmak zordur. Zira Kur'ân-ı Kerim dışındaki hiçbir kitap tahkik dışı olamaz. Buhârî veya Müslim de olsa araştırmaya konu edilebilir ve edilmesi de gereklidir. Bu durum onların bu sahadaki üstünlüğünü görmezden gelmek değildir. Ancak münekkitler, bu eserlerde bazı hata ve yanılırları ortaya koymuş ve bu durum günümüzde de devam etmektedir. Bu da gösteriyor ki tahkik etmeden, araştırmadan bir düşünceyi kabul etme ve bu düşünce üzerinde ittifak etme mümkün değildir. Zaten '*Sahîhayn* râvileri köprüyü geçmiştir' ifadesine yapılan eleştirilerin arka planında bu durum yatmaktadır.

Buhârî ve Müslim hadis alanında otoriteleri kabul görmüş şahsiyetlerdir. Eserlerini telif ederken çok titiz davranmış, rivâyet seçiminde gerekli hassasiyetleri üst düzeyde göstermişlerdir. Bu eserler Kur'ân'dan sonra ümmet nazarında en fazla itibar gören kaynaklar olmuşlardır. Bu konularda ümmet arasında kayda değer herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Ancak ihtiva ettikleri bütün hadislerin istisnasız sahîh olduğu, hepsinin Hz. Peygamber'den mervî olduğu, tekrardan tahkik edilmesinin gereksiz olduğu gibi noktalarda ise, bir takım ihtilaflar mevzu bahis olmuştur. Tenkide uğramış, aralarında tercihi mümkün olmayacak şekilde tenâkuz barındıran, nesh ve tahsîs gibi durumların dışında kalan hadisleri telakkî bi'l-kabûlle karşılandıklarından nazarî ilim ifade ettiği için bunlarla amel etmenin gerekliliği noktasında icmâ hâsıl olmuştur. Dolayısıyla bütün *Sahîhayn* hadislerini aynı kefeye koymak doğru olmasa gerek.

İcma fikrini kabul edenlerin görüşlerini değerlendirdikten sonra şimdi de bu düşünceyi reddeden, bunlara birtakım itirazları olanların düşüncelerine bakmaya çalışacağız.

1. *Buhârî ve Müslim hatadan korunmuş değildir. Dolayısıyla onların rivâyet ettikleri hadislerin sahîh olduğu ve kesinlik ifade ettiği hususundaki icmâ sadece bir iddiadan ibarettir.* İcmâ fikrini kabul edenlerin böyle bir iddiası söz konusu değildir. Yani hiç kimse Buhârî ve Müslim hatadan korundukları için eserlerinin sahîh olduğu ya da noksanlıklardan beri olduklarını savunmamıştır. Kaldı ki münekkitler, icmâ fikrini veya telakkî bi'l-kabûl düşüncesini dile getiren bazı âlimler, bu eserleri kritize edip kendilerince bazı hataları tespit ettiklerini ifade etmişlerdir.

2. *Sahîhayn hadisleri birçok muhaddis ve muhakkik âlim tarafından tenkid edilmiş, birçok hadiste problem olduğu dile getirilmiştir. Sahîhayn'daki mevcut hadislerin her birinin sahîh olduğu konusunda hadis hâfizlarının icmâ yoktur.* Araştırmamızın birinci bölümünde de el aldığımız gibi herhangi bir hadisin telakkî bi'l-kabûle mazhar olabilmesi için tenkide uğramamış olması gerekir. Dolayısıyla *Sahîhayn* hadisleri de bu kapsamda ele alınmış ve tenkide uğrayanlar telakkî bi'l-kabûl kapsamı dışında tutulmuştur. *Sahîhayn*'daki mevcut hadislerin her birinin sahîh olduğu hususunda hadis hâfizlarının bütünüyle icmâ etmediği iddiası doğru olmakla birlikte, önemli oranda muhaddisler tarafından icmâ olduğu fikriyatı kabul görmüştür. İcmâ fikrini kabul edenlerin ekserisine baktığımızda tenkide uğramış rivâyetler, aralarında tercihi mümkün olmayacak kadar tenâkuz bulunanlar, muallaklar, nesh ve tahsîs gibi durumlara maruz kalan rivâyetleri icmâ kapsamı dışında tutulmuştur.

3. *Sahîhayn hadislerinin tamamı 'maktû'un bi's-sihha' değildir.* Bu madde üzerinde icmân gerçekleştiğini söylemek zordur. Zira bu iddia, İsferyânî ile birlikte literatüre girmekle beraber daha sonraki zamanlarda değişikliğe uğramıştır. İbnü's-Salâh 'tenkide uğrayan rivâyetler dışında', İbn Hacer el-Askalânî ise 'manaları arasında tercihi mümkün olmayacak şekilde tenâkuz bulunmayan' kaydını getirerek bu icmân alanını daraltmışlardır. Bu düşüncüyü savunanlar ise tenkide uğrayan hadislerin varlığını icmân oluşamayacağına bir delil olarak sunmuşlardır.

4. *Âhâd haber bir takım karînelerle desteklense dahi (Buhârî ve Müslim'de yer edinseler dahi) nazarî ilim ifade etmezler.* İcmâ kabul etmeyenler âhâd haberin zan ifade ettiğini, mütevâtir seviyesine ulaşmadığından kesin bilgi ifade edemeyeceğini, *Sahîhayn* hadislerinin de âhâd haber kabilinden olduğu için zan ifade edeceğini iddia etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, Cüveynî, Gazâlî, Fahreddîn er-Râzî, Âmidî ve İbn Teymiyye gibi birçok âlim, âhâd haberin haricî karîneler ile desteklendiği durumlarda

kat'î bilgi ifade edeceğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda mütevâtir seviyesine ulaşamayan ve âhâd haber kabilindeki *Sahîhayn* hadisleri de yukarıda da belirttiğimiz gibi bir takım hariçî karînelerle desteklendiğinden kat'î bilgi ifade eder ve kendileriyle amel etme gerekliliği icâb eder. Şüphe yok ki âhâd haber birtakım karînelerle desteklendiğinde ilim ifade eder. Telakkî bi'l-kabûl bahsinde de üzerinde durduğumuz gibi bir âhâd haber telakkî bi'l-kabûl ile karşılandığı vakit meşhûr ve müstefiz hadis'ten daha kapsamlı olup, mütevâtir mesabesinde olur. Dolayısıyla karînelerle destek bulan bir âhâd haberin ilim ifade etmediğini iddia etmek, meşhûr ve müstefiz hadis de ne anlam ifade ettiğini görmezlikten gelmek olacaktır.

5. Bir hadisin sahîh, hasen, zayıf oluşu ve râvinin zayıf, güvenilir olması vb. tespitler öznel (ictihadî)'dir. Ayrıca herhangi bir rivâyette yer alan "enne" ve "an" kipleri inkitâ' ifade eder, bu iki eserde bu sigalarla rivâyet edilen birçok hadis vardır. Râvi ve rivâyet ile alakalı değerlendirmeler ictihadî olduğundan ilgili hükümler farklı olabilmektedir. Sika dediğine öteki metrûk, birinin sahîh dediğine de öteki zayıf hatta mevzû diye bilmektir. Bu durum Sahîhayn râvi ve rivâyetleri içinde söz konusu olduğundan iki eser üzerinde icmâin oluşu kabûl edilemez. Bir hadisin sahîh zayıf oluşu ve râvi hakkında yapılan değerlendirmelerin sübjektif (ictihadi) olması ve "an'ane" nin inkitâ'a delalet ettiği doğrudur. Âhâd haber, kıyâs, mesâlih ve örf gibi konular üzerinde ictihad yapılarak icmâin meydana gelebileceğini ifade etmiştik. İctihad sonucu gerçekleşen bir icmâin bağlayıcı olabileceği cumhûrun kanaatidir. Telakkî bi'l-kabûl'de de bu durum geçerlidir. Telakkî bi'l-kabûlun icmâa müşabehet yönlerinden biri de budur. Araştırmamızda da sıklıkla üzerinde durduğumuz gibi, bir hadisin telakkî bi'l-kabûle mazhar olması için tenkid edilmeden yaygınlaşarak ümmetin hüsn-ü kabûlüne mazhar olması yeterlidir.

Ayrıca bir haberin Hz. Peygamber'e aidiyeti sadece senedle tespit edilemez. Bu durum mütevâtir, manevî mütevâtir, amel-i mütevâres, kavî mütevâtir (ammenin ammeden nakli) gibi durumlarla bileneceği gibi bu saydıklarımızın tamamını ihtiva eden telakkî bi'l-kabûl ile de bilinebilir. Telakkî bi'l-kabûlün bilgi değeri ve bağlayıcılığı konusunda da değindiğimiz gibi zayıf bir hadisin (velev ki sahîh bir senedi olmasa da) ümmetin hüsn-ü kabûlü ile karşılanması durumunda sahîhlik vasfını elde edebilir. Sadece 'isnad ve râviler hakkındaki değerlendirmeler ictihadîdir' söylemi ile *Sahîhayn* hadislerinin telakkî bil kabûle mazhar olmadığını iddia etmek kanaatimizce insaftan yoksun bir tutum olacaktır.

6. *Sahîhayn* hadisleri âhâd haber kabilendendir, zan ifade ettiklerinden amel edilmesi zorunlu değildir. Âhâd haberlerin bilgi değeri ve bağlayıcılığı üzerinden *Sahîhayn* hadislerinin zan mı yoksa ilim mi ifade ettiği konusu fakîhler ile muhaddisler arasında tartışma meselesidir. Hanefî usûlcüler, telakkî bi'l-kabûle mazhar olan bir hadisi meşhûr hadis hükmünde kabul etmiştir. Cessâs, telakkî bi'l-kabûle mazhar olan bir hadisin kat'î bilgi ifade ettiğini söylerken, Hanefîlerin çoğunluğu da ilm-i tume'nîne ifade ettiğini söylemişlerdir. Hanefîler telakkî bi'l-kabûle mazhar olan bir hadisi ilk üç asır ile kayıtlarken *Sahîhayn* ise beşinci asır ile birlikte telakkî bi'l-kabûle mazhar olmuştur. Bu nedenle Hanefîler *Sahîhayn* hadislerini de diğer ahâd haberlerle aynı kefeye koyarak, bunların nazarî ilim ifade edemeyeceğini, zan ifade ettiğini iddia etmişlerdir.

Muhaddis ve fakîhlerin çoğu meseleyi herhangi bir asır ile sınırlandırmayarak hüsn-ü kabûle mazhar olmuş haber-i vâhid'in kat'î bilgi ifade ettiğini söylemişlerdir. *Sahîhayn* hadisleri üzerinde icmâ olduğunu, *Sahîhayn* hadislerinin telakkî bil-kabûle mazhar olduğunu, dolayısıyla onların kat'î bilgi ifade ettiğini kabul eden âlimler kabul etmeyenlere göre daha fazladır. *Sahîhayn* hadislerinin telakkî bi'l-kabûlle karşılandığını dolayısıyla kat'î bilgi ifade edeceğini iddia edenlerin argümanı da Hz. Peygamber'in hadisinde de geçtiği gibi ümmetin hata üzerinde birleşmeyeceği ilkesidir. Kanaatimize göre de âhâd haber haddi zatında zan ifade etmekle beraber birtakım karînelere desteklendiği durumlarda kat'î bilgiye dönüşür ve bağlayıcılık vasfını elde eder. Dolayısıyla *Sahîhayn* hadisleri de cumhûrun dediği gibi birtakım karînelere desteklendiğinden artık nazarî bilgi ifade eder ve kendileriyle amel etme gerekliliği ortaya çıkar.

Neticede *Sahîhayn* üzerinde üç farklı icmân olduğu tespit edilmiştir.

- a) *Sahîhayn*'ın Kur'ân'dan sonra en sahîh kaynaklar olduğu ve müelliflerinin hadis ilimlerindeki yetkinliklerinin kabulü hakkında oluşan icmâ.
- b) İhtiva ettikleri (tenkid edilenler dışında) merfû-muttasıl hadislerin maktû'un bi's-sihha oldukları hususunda gerçekleşen icmâ.
- c) *Sahîhayn* hadislerinin (tenkid edilenler dışında, aralarında tenâkuz bulunmayan, muallak, nesh-tahsis olanlar dışında) âlimlerin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olması sebebiyle nazarî/yakînî ilim ifade ettiği ve bunlarla amel etmenin gerekliliği hususunda oluşan icmâ.

Son olarak araştırmamıza konu olan icmân, icmâ gibi temellendirilen bir kavram olan telakkî bi'l-kabûl olduğu, bunun da herhangi bir hadisin tenkid edilmeden ümmetin hüsn-ü kabûlüne mazhar olması şeklinde gerçekleşen icmâ olduğu ortadadır. Üzerinde durduğumuz icmâ, fıkıh usûlünde işlenen şer'î icmâ değildir. Zira şer'î icmân tarifinden de anlaşılacağı üzere icmâa konu olacak meselenin şer'î-amelî bir konuda olması gerektiği ve bu icmân faillerinin ise müctehidler olması gerektiği açıktır. Telakkî bi'l-kabûl ise gücünü ve bağlayıcılığını tıpkı şer'î icmâ gibi 'ümmetin hatada birleşmeyeceği ilkesinden' almakla beraber konusu tenkid edilmeden ümmetin hüsn-ü kabûlüne mazhar olan ve gereği ile amel edilen hadislerdir. Dolayısıyla *Sahîhayn* üzerinde icmâ, yeni bir mesele olmadığından telakkî bi'l-kabûl ile eş güdümlüdür. Olguya büyük oranda duyulan güvenin sonucunda bütüne karşı hüsn-ü kabûl de bulunup itibar etmektir.

SONUÇ

Sahîhayn, hadis kitapları içerisinde en fazla itibar gören ve üzerinde en fazla çalışmanın yapıldığı eserlerdir. Öyle ki zaman içerisinde hiçbir hadis kitabına nasip olmamış bir güven ve değere mazhar olmuş ve ihtiva ettikleri hadislerin sahîhliği konusunda da icmâ olduğu ifade edilmiştir.

Sahîhayn üzerinde icmâ fikri beşinci yüzyıla kadar literatüre girmemiştir. Dördüncü asrın sonlarına doğru bu eserler, dikkatleri üzerine çekip araştırmalara konu olmuş, tüm hadisler *Sahîhayn* merkezli bir tasnife tabi tutulmuş ve en üst sırada muttefekun aleyh denilen hadisler yer almıştır. *Sahîhayn* üzerinde icmâ fikri, ilk defa Ebû İshâk el-İsferâyînî ile beşinci asırda literatüre girmiş iken, İbnü's-Salâh ile de bu fikre resmiyet kazandırılmıştır.

Usûlî icmâ, İslâm hukûkunun temel kaynaklarından biridir. Ancak icmâ, Kur'ân ve Sünnet gibi müstakil kaynak değil bu kaynaklara dayalı olarak ortaya çıkan bir delildir. Kitap ve Sünnet'ten sonra üçüncü sırada yer alan icmân aklen mümkün olup olmaması ve fiilen gerçekleşip gerçekleşmemesi tartışma konusu olmuşsa da cumhûr icmân imkânını aklen ve fiilen mümkün görmüştür. Nâzzâmiye ve Şi'a gibi bazı fırkalar ise icmâa katılacak müctehidlerin belirsizliği, fiziki olarak bir araya gelmelerinin imkânsızlığı ve bir mesele üzerinde fikir birliği etmelerinin zorluğu gibi sebeplerden ötürü icmân mümkün olamayacağını savunmuşlardır. Şaffî, Ahmed b. Hanbel ve bir kısım ulemâ da icmân mümkün olduğunu ancak ispat edilmesinin zor olduğunu belirtmişlerdir.

Cumhûr, Kur'ân ve Sünnet'ten sonra şer'î delil olarak kabul edilen icmân kaynaklık değerini âyet ve hadislerle, sahâbe uygulamalarıyla ve akli delillerle ortaya koymuş ve delalet bakımından en güçlü delillerin hadislerde ve sahâbe uygulamalarında olduğunu söylemişlerdir.

İcmâ gibi gücünü ve bağlayıcılığını ümmetin hata üzerinde birleşmeyeceği rivâyetinden alan telakkî bi'l-kabûl, usûlî icmâ gibi temellendirilmeye çalışılmış ve birtakım şartlara haiz olması gerektiği ifade edilmiştir. Telakkî bi'l-kabûl, icmâ kadar ilgi görmemiş olmasına rağmen hadis usûlü eserlerinde *Sahîhayn* hadislerinin, fıkıh usûlü eserlerinde ise *Sahîhayn* dışındaki hadislerin bilgi değeri ve bağlayıcılığı konularında başvurulmuş bir kavram halini almıştır.

Telakkî bi'l-kabûl haddi zatında bir hadisi mütevâtir kılmaz, fakat mütevâtir derecesine yükseltir. Bu sebeple Hanefî usûlcüler bu tür hadisleri hükmen mütevâtir olarak isimlendirirler. Usûlcüler telakkî bi'l-kabûlü mükellefi bağlayıcı olması yönüyle ele alırken muhaddisler sıhhat ve sübût yönüyle ele alırlar. Usûlcüler telakkî bi'l-kabûl konusunda ictihad eden âlimlerin bütünün ittifakını şart koşarken, muhaddisler ehl-i hadisin ittifakını yeterli görmüşlerdir. Usûlcüler mefhumun sübûtunu öncelerken, hadis âlimleri lafzın sübûtunu vurgulamaya çalışırlar. Telakkî bi'l-kabûlün hadisi tashih etmesi, onun Hz. Peygamber'e aidiyetinin sabit olduğu, sened ve metninde zayıflığını ortaya koyacak herhangi bir illetinin olmadığı anlamına gelir.

Usûlî icmâ ile telakkî bi'l-kabûl arasında temel bazı farklar mevcuttur. Usûlî icmâ ef'âl-i mükellefine ait vücûb, hürmet, sıhhat ve fesâd gibi şer'î/amelî meselelere dair iken, telakkî bi'l-kabûl ise tamamen bir hadisin sıhhati üzerinde meydana gelen ittifaka dairdir.

Sahîhayn üzerinde mevzu bahis edilen icmâ şer'î icmâ değildir. Zira *Sahîhayn*'daki hadislerin sıhhati, bilgi değeri ve bağlayıcılığı şer'î bir mesele olmadığından şer'î icmâa konu olamazlar. *Sahîhayn*'ın konu olduğu icmâ telakkî bi'l-kabûl mahiyetinde bir icmadır.

Tenkid edilenler dışında *Sahîhayn* hadislerinin maktû'un bi's-sıhha olduğu, ümmetin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olduğu, hadislerinin yakînî/nazarî ilim ifade ettiği ve dolayısıyla gereği ile amel etme konusunda icmânın meydana geldiği dile getirilmiştir. Zira Kur'ân'dan sonra temel kaynak olarak kabul edilen bu iki eserin üstün sıhhat şartları taşıdığı, metin ve sened itibariyle güvenilir oldukları hususunda hadis âlimlerinin ittifakı vardır.

Buhârî ve Müslim'in hadis ilimleri sahasında yetkin kişiliğe sahip olmaları, eserlerini telif ederken çok titiz davranmaları ve *Sahîhayn*'ın diğer hadis külliyatlarına nazaran daha sahîh ve güvenilir kabul edilmeleri gibi durumlar nedeniyle *Sahîhayn* üzerinde icmâ olduğu düşünülmüştür. İbnü's-Salâh'tan önceki bazı âlimler, *Sahîhayn*'ın ihtiva ettiği hadislerin tamamının sened ve metin yönünden kesinlikle sahîh olduğuna ve bu hadislerin istisnasız bir şekilde Hz. Peygamber'den mervî olduğuna dair fukahâ ve ilim ehlinin icmânının olduğunu söylemişlerdir. İbnü's-Salâh, İbn Hacer el-Askâlânî ve daha başkaları, tenkide uğramış, aralarında tercihi mümkün

olmayacak şekilde tenâkuz barındıran, nesh ve tahsîs gibi durumların dışında kalan hadisleri bu icmâ kapsamından istisna etmişlerdir. Ayrıca âhâd haberin çeşitli karînelerle desteklenmesi halinde nasıl ilim ifade ediyor ise *Sahîhayn* hadisleri de ümmetin telakkî bi'l-kâbûlene mazhar olduklarından nazârî ilim ifade edeceği ve kendileriyle amel etmenin gerekli olduğu savunulmuştur.

Sahîhayn üzerinde icmâî kabul etmeyen âlimler ise şu tür beyanlarda bulunmuşlardır: Buhârî ve Müslim hatadan beri değillerdir. *Sahîhayn* hadisleri birçok muhaddis ve muhakkik âlim tarafından tenkid edilmiş, birçok hadiste problemin olduğu dile getirilmiştir. *Sahîhayn*'daki mevcut hadislerin her birinin sahîh olduğu konusunda hadis hâfızlarının tamamının ittifakı yoktur. Hadisin tesbiti meselesi ichtihâdîdir. Dolayısıyla bir hadisin sahîh, hasen veya zayıf oluşu ile râvinin zayıf veya güvenilir olması gibi durumlar kesinlik arz etmeyen zannî tesbitlerdir. Öyle ki, birinin sika dediğine öteki zayıf, hatta mevzû dahi diyebilmiştir. Âhâd haber bir takım karînelerle desteklense dahi (Buhârî ve Müslim'de yer edinseler dahi) zan ifade ettiğinden onlarla amel edilmesinin zorunluluğu yoktur.

Buhârî ve Müslim'in hadis sahasında yetkinliklerinin kabulü, eserlerin te'lifinde öteki hadis kaynaklarına oranla çok daha titiz davranıldığı kabulü ve bu kaynakların Kur'ân'dan sonra en sahîh kaynaklar olarak kabulü gibi hususlarda icmâm hâsıl olduğu düşüncesi iki tarafın da ortak kabulüdür. *Sahîhayn*'daki mevcut hadislerin tamamının sıhhati üzerinde icmâ meselesi ise ihtilaf konusudur.

Sahîhayn hadislerinin bilgi değeri ve bağlayıcılığı hususuna gelince, her ne kadar bu hususta iki görüş arasında ihtilaf meydana gelmişse de cumhûrun kanaatine göre, *Sahîhayn* hadislerinin çoğu bir takım karîneler dolayısıyla nazârî ilim ifade eder. Onlarla amel edilmesi de gereklidir.

Sonuç olarak *Sahîhayn* üzerinde iki farklı noktada icmâm meydana geldiğini söylememiz mümkündür. Birincisi Buhârî ve Müslim'in hadis sahasında yetkin kişiliğe sahip olmaları, eserlerini telif ederken çok titiz davranmaları ve bu kaynakların Kur'ân'dan sonra en sahîh kaynaklar olarak kabul edilmesi hususlarındaki icmâdır. İkincisi ise bu eserlerdeki hadislerin çoğu ümmetin telakkî bi'l-kabûlüne mazhar olduklarından nazârî bilgi ifade etmesi ile onlarla amel etmenin gerekliliği konusunda hâsıl olan icmâdır. Kanaatimize göre icmâ, bu iki hususta meydana gelmiştir. *Sahîhayn*'ın ihtiva ettiği bütün rivâyetlerin sahîhliklerinin kabulü

şeklinde bir icama hâsıl olmamıştır. Tenkid edilen, tenâkuz arz eden ve nesh ve mensûha konu olan rivâyetler dışında *Sahîhayn* üzerinde telâki bi'l-kabûl mahiyetinde bir icmân varlığı mümkündür. Dolayısıyla usûlî anlamda gerçekleşmiş şer'î bir icmâ'dan söz edilemez. Ancak tenkide uğramayıp, ümmetin hüsn-ü kabûlüne mazhar olan bir icman varlığı mümkündür. Vallahu a'lemu bi's-sevâb.

KAYNAKÇA

ABDÜLAZİZ EL-BUHÂRÎ, Ahmed b. Muhammed, *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, I-IV, Matba'atü'ş-Şirketi Sahâfiyyet-i Osmaniyye, Matbaası, İstanbul 1890.

ABDÜLHAMÎD, Sâib, *İbn Teymiyye Hayâtüh ve 'Akâideh*, el-Ğadîr li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, Beyrut, t.y.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, I-XX, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-hadîs, Kahire 1995.

ALÂÎ, Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldî, *Tahkiku'l-Murâd fî Enne'n-Nehye Yaktadi'l-Fesâd*, (Thk. İbrahim Silkînî), Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1982.

_____, *en-Nakdü's-Sahîh lima İ'türide aleyhi min Ehâdîsi'l-Mesâbih*, (Thk. Abdurrahîm Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî), Câmî'atü'l-İslâmiyye, Medine 1985.

ALÎ el-KÂRÎ, Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, (Thk. Muhammed Nizâr Temîm-Heysen Nizâr Temîm), Şirketü Dâri'l-Erkâm, Beyrut, t.y.

_____, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, I-XII, (Thk. Cemâl Aytânî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

ÂMİDÎ, Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usuli'l-Ahkâm*, I-IV, (Thk. Abdurrezzâk Affî), Daru's-Sumey'î, Riyad 2003.

ANIS, Ahmad, "Mevdûdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2004, XXIX, s. 432-437.

ATTAR, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul 2013.

AYBAKAN, BİLAL, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ*, İz Yay., İstanbul 2007.

AYDINLI, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İFAV Yay., İstanbul 2013.

AYNÎ, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, (Thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

'AZÂM, Necâh Muhammed, *Difâ'an ani's-Sahîhayn*, 'İmâdü'd-Dîn li'n-Neşr ve't-Tevzi' Ummân 2009.

A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa, "Buhârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, VI, s. 362-372.

BABANZÂDE, Ahmed Naim- MİRAS, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi Ve Şerhi*, I-VII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İstanbul 2019.

BABANZÂDE, Ahmet Naim, *Hadis Usûlü*, Ravza Yay., İstanbul 2009

BÂCÎ, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî, *İhkâmü'l-Füsûl fî Ahkâmî'l-Usûl*, I-II, (Thk. Abdulmecîd Türkî), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1995.

_____, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li men Harrece 'anhü'l-Buhârî fî'l-Câmî's-Sahîh*, I-III, (Thk. Ahmed Lübzâr), Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Fas 1991.

BÂCÛ, Ebû Süfyân Mustafa, *el-Ehâdîsü'l-Müntekadetü fî's-Sahîhayn*, I-II, Dâru'z-Ziyâ, Kuveyt 2005.

BAĞCI, H. Musa, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015.

BAĞDÂDÎ, Hatîb, Ebûbekir b. Alî b. Sâbit, *Kitâbü'l-Fakîh ve'l-Mutafakkîh*, (Thk. Adil b. Yûsuf el-A'zâzî), Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad 1996.

_____, *Târihu Bağdâd*, I-XXXV, (Thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1980.

BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir et-Temîmî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Mektebetü Muhammed Alî Sabîh, Kahire, t.y.

BAĞDÂDÎ, İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-'Arifîn, Esmâü'l-Müellîfîn ve Asâru'l-Musannifîn*, I-II, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

BAHRÛLULÛM LEKNEVÎ, Ebû'l-Ayyâş Muhammed Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn el-Ensârî es-Sihâlevî, *Fevâtihu'r-Rahâmût, Şerhu Müsellemeti's-Subût*, I-II, (Thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

BÂHÛSEYİN, Yakûb b. Abdilvehhâb, *İcmâ*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2008.

BAKTIR, Mustafa, "Emîr es-San'ânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.*, İstanbul 1995. XI, s. 144-145.

BEGAVÎ, el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Mesâbihu's-Sünne*, I-IV, (Thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Meraşelî-Muhammed Selîm İbrâhîm), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1987.

BEYHAKÎ, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Matba'atü Meclisi Dâirati'l-Me'ârifi'n-Nizâmiyye, Haydarabad, 1925.

_____, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, I-XV, (Thk. Abdumu'tî Emîn Kal'acî), Dâru'l-Va'yî, Haleb 1991.

_____, *Kitâbü'l-Kirâeti Halfe'l-Îmâm*, (Thk. Muhammed es-Sa'id b. Besyûnî Zaglûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.

BEYYÛMÎ, Muhammed Receb, *en-Nehdetü'l-İslâmiyye fî Siyeri A'lâmihe'l-Mu'âsirîn* I-II, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1995.

BÎHÂRÎ, Muhibbullah b. Abdişşekûr, *Müsellemu's-Sübût*, I-II, el-Matba'atü'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, Kahire 1908.

BİKÂ'Î, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî, *en-Nüketü'l-Vefiyye bimâ fî Şerhi'l-Elfîyye*, I-II, (Thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2007.

BİLEN, Mehmet, Hadis Şarihi olarak İbn Hacer el-Askalâni, *Şarkiyat İslam Araştırmaları Dergisi*, Sy. 2, Kasım 2009.

BİRİNCİ, Ali, "İzmirli, İsmail Hakkı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, XXIII, s. 530-533.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîs-Sahîh-i Buhârî*, (Thk. İzzeddin Dalî, Ammâr Tayyâr- Yâsir Hasan), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2017.

_____, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-VIII, (Thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân), Dâiretü'l-Me'arifi'l-Osmâniyye, Haydarabad, t.y.

_____, *Cüz'ül-Kirâeti Halfe'l-Îmâm*, (Thk. Fazlurrahmân es-Sevrî-Muhammed Atâallah Hanif el-Fevhâbânî), el-Mektebetü's-Selefiyye, Pakistan 1980.

BULKÎNÎ, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Raslân, *Mehâsinü'l-İstilâh fî Tadmini Kitâbi İbni's-Salâh*, (Thk. Aişe Abdürrahmân), Dâru'l-Me'ârif, Kahire t.y.

CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed er-Râzî, *el-Füsûl fî'l-Usûl*, I-IV, (Thk. Uceym Nâşim en-Neşemî), Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1994.

CÛRCÂNÎ, Alî b. Muhammed es-Seyyid, eş-Şerif, *Mu'cemü't-Ta'rifât*, (Thk. Muhammed Siddîk el-Mişâvî), Dâru'l-Fazîle, Kahire, t.y.

ÇAKAN, İsmail Lütfî, *Anahatlarıyla Hadis*, Ensar Nesriyat, İstanbul 1990.

ÇAKIN, Kâmil, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslâmî Araştırmalar*, C.10, sy: 1-2-3-4, 1997.

_____, Teşbih ve Tecsim Karşısında Bir Hadisçi: Celâlüddîn es-Süyûti, *Dini Araştırmalar*, C. 4, sy. 10, 2001.

ÇELEBÎ, Katib, *Kesfü'z-Zunûn 'an Esâmî ve'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I-II, (Thk. Muhammed Şerafettin Yaltkaya), Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, t.y.

ÇOLAK, Abdullah, *İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları*, Hikmetevi Yay., İstanbul 2018.

COŞKUN, Abdulkadir, *Ebu'l-A'lâ Mevdudi Sunnet Bilinci*, Ehil Yay., İstanbul 2017.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl, *el-Müsnedü'l-Câmi'- Sünenü'd-Dârimî*, (Thk. İmâd Tayyâr- İzzeddin Dalî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2017.

DÂVÛDÎ, Şemseddîn Muhammed b. Alî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

DEBBÛSÎ, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa el-Hanefî, *Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Halîl Muhyiddîn el-Hüseyn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

DİHLEVÎ, Şâh Veliyullah, *Hucetüllahi'l-Bâliğa*, I-II, (Thk. Seyyid es-Sâbık), Dâru'l-Ceyl, Beyrut 2005.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfî, "İcmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2000, XXI, s. 417-431.

_____, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2016.

DUÂDÎ, Zaferullah, *Şâh Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistanda Hadis Çalışmaları*, İnsan Yay., İstanbul 1995.

EBNÂSÎ, Burhaneddin, *eş-Şezâ'l-Feyâh*, I-II, (Thk. Salâh Fehî Helel), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1998.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvûd*, (Thk. Yasir Hasan- İzzeddin ed-Dalî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2015.

EBÛ ZEHRÂ, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, t.y.

_____, *İbn Hazm Hayâtühû ve 'Asruh*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1978.

_____, *İbn Teymiyye, Hayâtühû ve 'Asruh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut 1991.

EBÛ YA'LÂ EL-FERRÂ, Muhammed b. Hüseyin el-Bağdâdî, *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî), y.y., Riyad 1993.

_____, *İbtâlû't-Te'vîlât li Ahbâri's-Sifât*, (Thk. Muhammed b. Hamdilhamûd en-Necdi), Daru İlâfî'd-Düveliyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', Kuveyt, t.y.

EMÎR ES-SAN'ÂNÎ, Ebû İbrâhîm İzzuddîn Muhammed b. İsmâil, *Tevdîhu-l-Efkâr Li Me'ânî Tenkîhu'l-Enzâr*, I-II, (Thk. Ebû Uveys el-Kürdî- Bedr b. Receb), Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 2010.

ELBÂNÎ, *Silsiletü'l-Ehâdisid-Da'ife ve'l-Mevdû'a ve Eseruhe's-Seyyia fi'l-Ümme*, I-XIV, Dâru'l-Me'ârif, Riyad 1992.

_____, *İrvâü'l-Galîl fi Tahrîci Ehâdisi Menâri's-Sebîl*, I-IX, el-Mektebetü'l-İslâmî Beyrut 1985.

_____, *Fihrisü mahtûtât Dâru'l-Kütübi "z-Zâhiriyye: el-Müntehab min Mahtûtâti'l-hadîs, Mektebetü" I-Me'ârif, Riyad 2001.*

ENİS, İbrahim, *el-Mu'cemü'l-Vesît*, Mecme'u'l-Luğâti'l-Arabiyye-Mektebetü'ş-Şurûki'd-Düveliyye, Mısır 2004.

ENSÂRÎ, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerıyyâ b. Muhammed, *Fethu'l-Bâkî bi Şerhi Elfiyyeti'l-İrâkî*, I-II, (Thk. Abdüllatîf el-Humeym- Mahir Yasin el-Fahl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

_____, "Şâh Veliyullah", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, XXXVIII, s. 262-267.

EROĞLU, Muhammed, "Sofuoğlu, Mehmed", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., XXXVII, s. 343-344.

EŞYÛBÎ, Muhammed b. Alî b. Âdem, *Şerhu Elfiyyeti's-Süyûtî fi'l-hadîs*, I-II, Mektebetü'l-Ğurabâ el-Eseriyye, Medine 1993.

FERYEVÂÎ, Abdurrahmân b. Abdilcebbâr, *Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiyye ve Cühûdühü fi'l-Hâdis ve Ulûmih*, I-IV, Dâru'l-'Âsime, Riyad 1996.

GASSÂNÎ, Ebû Alî Hüseyin b. Muhammed, *Takyîdü'l-Mühmel ve Temyîzü'l-Müşkil: Kitâbü't-Tenbih 'ale'l-Evhâmi'l-Vâkia fi's-Sahîhayn min Kibeli'r-Ruvvât*, I-III, (Thk. M. Sadık Aydın el-Hâmidî), Dâru'l-Livâ, Riyad 1987.

GÂZÎ, et-Tevbe, *Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî Fikrühü ve Menhecühü fi't-Tağyîr*, Dâru'l-Beşîr, Ammân 1996.

GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, (Thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.

GEYLÂNÎ, Muhammed Halîfe, *Menhecü'l-Hanefiyye fî Nakdi'l-hadîs*, Dâru's-Selâm, Kahire 2010.

GÖKBULUT, Hasan, "el-Kâfiyecî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.*, İstanbul 2001, XXI, s. 154-155.

GÜLER, Zekeriya, "Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine" *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, Sy. 1, 2015.

_____, "Müstefiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, XXXII, s. 135-136.

GÜRLEK, Kadri, "Zayıf Hadisle Amel Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: Telakkî bi'l-Kabûl" *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.11, Sy. 22, 2012.

HALLÂF, Abdülvehhâb, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, Mektebetu'd-Da'veti'l-İslâmiyye, y.y., t.y.

HANSU, Hüseyin, "Ahmed Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Resmi Hadis Porejesi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 11, Sy. 21, 2013.

HASEBALLÂH, Alî, *Usûlü't-Teşrî'i'l-İslâmî*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1976.

HARÎRÎ, Ammar Ahmed, "Telakki'l-Ümmetü li'l-hadîsi bi'l-Kabûl" *İslâmiyetü'l-Ma'rife Mecelletü'l-Fikri'l-İslâmi el-Muâsır*, Sy.85, Umman 2016.

HATÎB, Muhammed Accâc, *Lemehâtun fî'l-Mektebe ve'l-Bahs ve'l-Mesâdir*, I-II, y.y., Riyad 1971.

HATİBOĞLU, Mehmet Said, *Hadis Tedkikleri*, Otto Yay., Ankara 2017.

_____, Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 10, Sy. 1, 1997.

HATİPOĞLU, İbrahim, Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî (1332-1420/1914-1999), *Hadis Tedkikleri Dergisi*, C.1, Sy. 2, 2013.

_____, "Nâsirüddîn el-Elbânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.*, İstanbul 2006, XXXII, s. 403-405.

HATTÂBÎ, Ebû Süleymân Hamd b. Muhamed, *İ'lâmü'l-hadîs fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-IV, (Thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdirrahmân Alî Su'ûd), İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî, Mekke 1988.

HÂZİMÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Musa el-Hemdânî, *Şurûtü'l-Eimmeti'l-Hamse*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.

_____, *Kitâbü'l-İ'tibâr fî Beyâni'n-Nâsîh ve'l-Mensûh Mine'l-Asâr*, Matba'atu Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniye, Haydarabad 1940.

HEREVÎ, Ebü'l-Fadl Ammar eş-Şehîd, *'Îlelü'l-Ehâdîs fî Kitabi's-Sahîh li Müslim*, (Thk. Alî b. Hüseyin b. Alî b. Abdilhamîd el-Halebî el-Eserî), Dâru'l-Hicre, Riyad 1991.

HUDARÎ, Muhammed *Usûlü'l-Fıkh*, el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır 1969.

HÜSEYNÎ, Abdülhay b. Fahreddîn, *A'lâm el-Müsemmâ Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I-VIII, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999.

İBN ABDİLBERR, Ebü Ömer Yûsuf, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, (Thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Zührî), Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad 1994.

_____, *et-Temhîd limâ fî'l-Muvattâ mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*, I-XXIV, (Thk. Mustafâ b. Ahmed el-Ulvî-Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî), Vizâretü Umûmi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Mağrib, 1967.

İBN 'ADÎ, Ebü Ahmed el-Cürcâni, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, I-IX, (Thk. Ahmed Adil Abdulmevcûd- Alî Muhammed Mu'avvid), el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

İBN BERHÂN, Ebü'l-Feth Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Vüsûl ile'l-Usûl*, I-II, (Thk. Abdulhamîd Alî Ebü Züneyd), Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1983.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *el-Muntazâm fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, I-XIX, (Thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ-Mustafa Abdülkâdir 'Atâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1992.

_____, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, I-III, (Thk. Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

İBN DAKÎKUL-'ÎD, Ebü'l-Feth Takıyüddîn Muhammed b. Ali el-Kûsî, *el-İktirâh fî Beyâni'l-İstilâh*, (Thk. Muhammed Alî Beydûn), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

İBN EBÎ HÂTİM, Ebü Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-İlel li İbn Ebî Hâtim*, I-VII, (Thk. Sa'îd b. Abdillâh el-Humeyd-Hâlid b. Abdillâh el-Cüre'ysi), Metâbi'u'l-Humeydî, y.y., 2006.

_____, *el-Cerh Ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniye, Haydarabad 1952.

İBN EBÎ'L-‘İZ, Ebü'l-Hasen Sadruddîn Alî b. ‘Alâiddîn Alî b. Muhâmmmed el-Ezra’î, *Şerhu ‘Akîdetü’t-Tahâviyye*, I-II, (Thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî ve bir grup âlim) el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1984.

İBN EBÎ YA‘LÂ, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Hanâbele*, I-II, (Thk. Muhammed Hamîd el-Fikî), Dâru'l-Ma‘rife, Beyrut 1952.

İBN ŞÂHÎN, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî, *Târîhu Esmâi'd-Du‘afâ ve'l-Kezzâbîn*, (Thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî), y.y., b.y., 1989.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Kitâbü'l-Müsannef fi'l-Ehâdis ve'l-Asâr*, I-VII, (Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1988.

İBN EMÎRÎ'L-HÂC, Muhammed b. Muhammed, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, I-III, (Thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

İBNÜ'L-ESÎR EL-CEZERÎ, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed, *Câmi‘u'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Râsûl*, I-XII, (Thk. Abdulkâdir el-Arnâvût), Mektebetü'l-Halvânî, y.y., 1969.

İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, *Nüzhetü'n-Nazar fi Tevdîhi Nuhbetü'l-Fiker fi Mastalahi Ehli'l-Eser*, (Thk. Muhammed Murâbî), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2015.

_____, *en-Nüket ‘alâ Kitâbi İbni’s-Salâh*, I-II, (Thk. Rabî‘ b. Hâdî), ‘İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmi‘ati'l-İslâmiyye, Medine 1984.

_____, *Tağlîku't-Ta‘lîk ‘alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-V, (Thk. Said b. Abdurrahmân Mûsâ el-Karkî), el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1985.

_____, *Hedyü's-Sârî, Mukaddimetü Fethu'l-Bârî*, (Thk. Ebû Kuteybe Nezîr Muhammed el-Fâryâbî), Dâru Taybe, Riyad, t.y.

_____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XIV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.

_____, *et-Telhîsü'l-Habîr fi Tahrîci Ehâdisi'r-Râfi‘i'l-Kebîr*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1989.

_____, *ed-Durerü'l-Kâmine fi A‘yâni'l-Mâeti’s-Sâmine*, I-IV, Dâiretü'l-Me‘ârifi'l-Osmâniye, Haydarabad 1930.

İBN HÂCİB, Ebû Âmr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebîbekir b.Yûnus el-Mâlikî, *Şerhu'l-Muhtasari'l-Munteha'l-Usûli*, I-III, (Thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

İBN HALDÛN, Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, I-III, (Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş), Dâru Ya‘râb, Dımaşk 2004.

İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, I-VII, (Thk. İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.

İBN HAZM, Ebü Muhammed Alî b. Ahmed. ez-Zâhirî, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, I-XII, Daru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

_____, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I-VIII, (Thk. İhsan Abbâs), Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, Beyrut 1983.

İBN HİBBÂN, Ebü Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân*, I-XVII, (Thk. Şuayb el-Arnâut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.

_____, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrukîn*, I-III, (Thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Dâru'l-Vâ'î, Haleb 1976.

_____, *es-Sikât*, I-IX, Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, Haydarabad 1973.

İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid, *Fethu'l-Kadîr*, I-X, (Thk. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İBNÜ'L-İMÂD, İbn Şihâbiddîn Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, I-X, (Thk. Abdulkâdir el-Arnâut- Mahmûd el-Arnâut), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1992.

İBN KÂDÎ ŞUHBE, Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, I-IV, (Thk. el-Hâfiz Abdul'alîm Hân), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1986.

İBNÜ'L-KAYYIM EL-CEZVİYYE, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *İ'lâmü'l-Muvakki'in 'an Rabbi'l-Alemîn*, I-IV, (Thk. Muhammed Abdüsselâm İbrâhîm), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.

_____, *Muhtasarü's-Sevâ'iku'l-Mürsele 'ala'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attıla*, I-II, (Thk. Seyyid İbrâhîm), Dâru'l-hadîs, Kahire 1992.

_____, *el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Da'if*, (Thk. Abdülfettâh Ebü Ğudde), Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, Haleb 1970.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. *Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, I-IV, Müessesetü'r-Re'yyân, Beyrut 2006.

_____, *Tabakatü's-Şâfi'iyyin*, (Thk. Ahmed Ömer Hâşim-Muhammed Alî Zeynühum), Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, y.y., 1993.

_____, *el-Bai'sü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-hadîs*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, (Thk. Ammâr Tayyâr, Yâsir Hasan, İzzeddîn Dalî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2015.

İBN MA'ÎN, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn, *Ma'rifetü'r-Ricâl 'an Yahyâ İbn Ma'în Rivâyetü İbn Muharrez*, I-II, (Thk. Muhammed Kâmil el-Kassâr), Mecme'u'l-Lugâti'l-Arabiyye, Dimaşk 1984.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Daru Sadır, Beyrut, t.y.

İBN MELEK, Abdüllatîf İzzüddîn, *Şerhu Menari'l-Envâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1890.

İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, I-XI, (Thk. Alî Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001.

İBNÜ'S-SALÂH, Ebû Amr Osman b. Abdîrrahmân eş-Şehrezûrî, *Siyânetü Sahîhi Müslim mine'l-İhlâli ve'l-Galat ve Himâyetühû mine'l-İskâti ve's-Sakat*, (Thk. Muvaffak b. Abdillâh), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1984.

_____, *Ulûmü'l-hadîs*, (Thk. Nureddîn İtr), Daru'l-Fikr, Dimaşk 1986.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî, *Mecmu'atü'l-Fetevâ*, I-XXXVII, Dâru'l-Vefâ, Mısır 2005.

_____, *Şerhu Umdeti'l-Fıkh, min Kitâbi't-Tehâre ve'l-Hacc*, I-III, (Thk. Su'ûd Sâlih Utayşân), Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1992.

_____, *İlmü'l-hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

_____, *Kaidetün Celîle fi't-Tevessül ve'l-Vesîle*, (Thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî), Mektebetü'l-Furkân, Ucmân 2001.

_____, *el-Cevâbü's-Sahîh limen Beddele Dîne'l-Mesîh*, I-VI, (Thk. Alî b. Hasan-Adülazîz b. İbrâhîm-Hamdân b. Muhammed), Dâru'l-'Âsime, Riyad, 1999.

_____, *el-Müsevvede fi Usûli'l-Fıkh*, I-XII, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Matba'atü'l-Medenî, Kahire 1964.

_____, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdî Kelâmi's-Şi'ati'l-Kaderiyye*, I-IX, (Thk. Muhammed Reşâd Sâlim), y.y., t.y. 1986

İSNEVÎ, Cemâleddîn Abdürrahîm b. el-Hasan, *Nihâyetü's-Sûl fi Şerhi Minhâci'l-Usûl*, I-IV, (Süllemü'l-Vüsûl haşiyesi ile birlikte- Muhammed Buhayt el-Mut'î), Âlemü'l-Kütüb, Kahire 1924.

_____, *et-Temhîd fî Tahrîci'l-Furû'î 'ala'l-Usûl*, (Thk. Muhammed Hasan Heyto), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981.

_____, *Tabakâtü'sh-Şâfi'yye*, I-II, (Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

İZMİRLİ, İsmâil Hakkı, *Hakkın Zaferleri: Mustasvife Sözlere mi? Tasavvufun Zaferi mi?* Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1922.

KÂDÎ İYÂZ, Ebü'l-Fazl İyâz b. Musâ el-Yahsûbî, *Meşâriku'l-Envar 'alâ Sihâhi'l-Asâr*, I-II, Mektebetü'l-Atîka, Tunus 1978.

_____, *İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, I-IX, (Thk. Yahyâ İsmâîl), Dâru'l-Vefâ, el-Mansura 1998.

KÂL'ACÎ, Muhammed Ravvâs, *Mu'cemü Lüğati'l-Fukahâ*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2010.

KANDEMİR, M. YAŞAR, *Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor*, Tahlil Yayınları, İstanbul 2018.

_____, "Sahîhayn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.*, İstanbul 2008, XXXV, s. 527-530.

KARADAŞ, Cağfer, Ali el-Kârî'nin Hayatı Selef Akîdesine Dönüş Çabası ve Eserleri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, Sy. 5, Bursa 1993.

KARAMAN, Hayrettin, *Hadis Usûlü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.

KÂSİMÎ, Muhammed Cemaleddin, *Kavâidü't-Tahtîs min Fünûni Mastalâhi'l-hadîs*, (Thk. Mustafâ Şeyh Mustafâ), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.

_____, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1979.

KASTALLÂNÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed, *İrşâdü's-Sârî li-Şerh-i Sahîh-i'l-Buhârî*, I-X, Matba'atü'l-Kübra el-Amiriyye, Mısır 1990, 1905.

KATTÂN, Mennâ', *Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî-et-Teşrî' ve-l-Fıkh*, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1996.

KAYA, Eyyüb Said - OKUYUCU, Nail, "Şevkânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, XXXIX, s. 22-28.

KEHHÂLE, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musanniifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I-XV, Mektebü'l-Musennâ, Beyrut 1957.

KELEŞ, Ekrem, *İslâm Hukukun Kaynağı olarak İcmâ*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.

KETTÂNÎ, Abdülhay b. Abdilkebir, *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-İsbât ve Mu'cemü'l-Me'âcim ve'l-Meşihât ve'l-Müselâlat*, I-III, (Thk. İhsan Abbâs), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982.

KEŞMÎRÎ, Muhammed Enver Şâh, *Feydu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-VI, (Hâşiyetü Bedri's-Sârî 'alâ Feyzi'l-Bârî ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

KIRBAŞOĞLU, Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015.

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadis Tarihi*, TDV Yay., Ankara, 2010.

_____, *Hadis Tarihi*, TDV Yay., Ankara 2010.

KÖKTAŞ, Yavuz, "Müslim'in Sahîh'ine Yapılan En Eski Tenkid; Ebü'l-Fadl el-Herevî'nin 'İlelül-Ehâdis Fî Kitâbi's-Sahîh li Müslim Adlı Eserinin Takdim ve Tercemesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 5, Sy. 2, 2005.

KUDÂT, Emin Muhammed- SABRÎ, Amir Hasan, *Dirâsâtün fî Menâhici'l-Muhaddisîn*, Dâru Cuheyne, Umman 2011.

KURAŞI, Ebü'l-Feth Abdülkâdr, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, I-V, (Thk. Abdulfettâh Muhammed), Dâr-u Hicr, Riyad 1993.

_____, *el-Inâye bi ma'rifeti Ehâdisi'l-Hidâye* Fatih Nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu, No: 1112. s. 76b., İstanbul.

KUTLUAY, Halil İbrahim, *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler*, İnkılâb Yay., İstanbul 2015.

LÂMİŞÎ, Ebü's-Senâ Mahmûd b. Zeyd el-Hanefî el-Mâturîdî, *Kitâbün fî Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Abdülmecîd et-Türkî), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1995.

LEKNEVÎ, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed es-Sihâlevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Es'ileti'l-Aşerati'l-Kâmile*, (Thk. Abdulfettâh Ebü Ğudde), Mektebetü'l- Matbu'âti'l-İslâmiyye, Beyrut 2007.

_____, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, (Thk. Muhammed Bedreddîn Ebü Ferâs en-Ne'sânî), Matba'atü's-Se'âde, Mısır 1906.

MAKDİSÎ, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir, *Şürûtü'l-Eimmeti'S-Sitte* (el-Hâzimî'ye ait Şürütü'l-Eimmeti'l-Hamse ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.

_____, *Safvetü't-Tasavvuf*, (Thk. Ğade el-Makdem Adra), Dâru'l-Muntahabi'l-Arabî, Beyrut 1995.

_____, *el-Cem' u beyne Ricâli's-Sahîhayn*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.

MÂLİK B. ENES, Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Himyerî, *el-Muvâtâtâ*, (Thk. Kulâl Hasan Alî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2015.

MECZÛB, Muhammed, *Ulemâ ve'l-Mufekkirûn 'Areftehüm*, I-III, Dâru's-Şevâf, Riyad 1992.

MEDKÛR, Muhammed Sellâm, *el-Medhal li'l-Fıkhi'l-İslâmi*, Dâru'l-Kitâbi'l-hadîs, Kahire 1996.

MEHMET ŞEKER, - ADNAN BÜLENT BALOĞLU, , *İzmirli İsmail Hakkı (Sempozyum: 24-25 Kasım 1995)*, TDV Yay., Ankara 1996.

MERĞİNÂNÎ, Ebü'l-Hasan Burhâneddîn Alî b. Ebî bekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, I-IV, (Thk. Tilâl Yûsuf), Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

MEŞHÛR HASAN, Ebû Ubeyde Âli Selmân, *Kütübün Hazere minhe'l-Ulemâ*, I-II, Dâru's-Sumey'î, Riyad 1995.

_____, *el-İmâm Müslim b. el-Haccâc*, Dâru'l-Kalem, Dimâşk 1994.

MİZZÎ, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Zekî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, (Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1983.

MOLLÂ HATIR, Halîl İbrâhim, *Mekânetü's-Sahîhayn*, el-Matba'atü'l-Arabiyyeti'l-hadîse, Kahire 1982.

MOLLA HÛSREV, Muhammed b. Ferrâmurz b. Alî b. Muhyiddîn, *Mir'âtü'l-Usûl fi Şerhi Mirkâti'l-Vüsûl*, (Thk. Yûsuf Diyâüddîn- Ahmed Nâilî), Şirketü Sahâfiyyeti Osmâniye, İstanbul 1903.

MUHAMMED, Züheyr Muhammed, "Mes'eletü Telakkî'l-Ümmetü Ehâdîse's-Sahîhayn bi'l-Kabûl 'İnde'l-Mühaddîsîn" *Mecelletü's-Şârika li'l-'Ulûmî's-Şer'iyyeti ve'l-Kânûniyye*, C. 6, Sy. 2, İrbid/Ürdün 2009.

MUHİBBÎ, Muhammed Emîn b. Fazlullah b. Muhibiddîn, *Hulâsatü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdî 'Aşer*, I-IV, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.

MÛBÂREKFÛRÎ, Ebü'l-'Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

MÛFTÎ, Muhammed Muhtar Dirâr, *Mefhûmü Telakka'l-Ümmetü'l-hadîs bil-Kabûl fi Nakdi'l-hadîsî*, Mecelletü Câmi'ati's-Şârika, C. 14, Sy. 1, Şârika/BAE 2017.

MÜNÂVÎ, Muhammed Adurraûf, *el-Yevâkît ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, I-II, (Thk. Ebû Abdillâh Rabî' b. Muhammed es-Su'ûdî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, t.y.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, (Thk. İzzeddin Dalî, Ammâd Tayyâr, Yasir Hasan), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2014.

_____, *Kitâbü't-Temyîz*, (Muhammed Mustafâ el-A'zamî), Mektebetü'l-Kevser, Riyad 1976.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, (Thk. Yâsir Hasan-İzzeddîn ed-Dalî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2105.

_____, *ed-Du'afâ ve'l-Metrukîn*, (Mahmûd İbrâhîm Zeyd), Dâru'l-Va'î, Haleb 1976.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-lugat*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y

_____, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccac*, I-XVIII, (Thk. Halîl Me'mun Şiha), Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2009.

NÜRİSTÂNÎ, Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal ilâ Sahîhi'l-İmâm Müslim*, Mektebetü'ş-Şuûni'l-Fenniyye, Kuveyt 2007.

NÜVEYHÎD, Adil, *Mu'cemü'l-Mufessirîn min Sadri'l-İslâm ve Hatta'l-Asri'l-Hazır*, I-II, Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, Beyrut 1988.

ÖZ, Mustafa "Dâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1993, VIII, s. 420.

ÖZEL, Ahmet, "Bâcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, IV, s. 414-415.

ÖZER, Salih, *Sünnet ve Hadisi Yeniden Düşünmek İbn Teymiyye Örneği*, Pınar Yay., İstanbul 2004.

PEKCAN, Ali, *Klasik Usûl Düşüncesinde İcmâ Doktrini*, Yediveren Yay., 2009.

PEZDEVÎ, Ebü'l-'Usr Fahru'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Hanefî, *Kenzü'l-Vüsûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl*, (Usûlû Kerhî ile birlikte), Mir Muhammed Kütüphânesi Yay., Karaçi, t.y.

RÂZÎ, Fahreddîn, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl fi İlmi Usûli'l-Fıkh*, I-VI, (Thk. Tâhâ Câbir Feyyâz 'Alvânî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, t.y.

_____, *Munteha'l-Vüsûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

SADRU'Ş-ŞERÎÂ', Ubeydullah b. Mes'ûd, *et-Tevdîh fî Halli Gavâmizi't-Tenkîh*, I-II, Şeriketi Sahafiyyeti Osmâniyye, İstanbul 1892.

SAFEDÎ, Ebu's-Safâ Salahuddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, (Thk. Ahmed el-Arnâut- Türkî Mustafa), Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2000.

SALÎH ÖZER, -Sabri KIZILKAYA, , *Hadis Literatürü Araştırmaları Buhâri-Müslim Antolojisi*, Seçki Yay., İstanbul 2007.

SAN'ÂNÎ, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, I-XI, (Thk. Habîburrahmân el-A'zamî), el-Meclisü'l-İlmî, Hindistan 1982.

SANDIKÇI, Kemal, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB Yay., Ankara 1991.

SARI, Mevlüt, *el-Mevârid- Arapça Türkçe Lugat*, İpek Yay., İstanbul 2013.

SEHÂVÎ, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-hadîs*, I-V, (Thk. Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdirrahmân el-Hudayr- Muhammed b. Abdillâh b. Fühayd Âli Fühayd), Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyad 2005.

_____, *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li Ehli Karni't-Tâsi'*, I-XI, Dâru Ceyl Beyrut 1992.

_____, *el-Cevâhir ve'd-Dürer fî Tercümeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, I-III, (Thk. İbrâhîm Bâcis Abdilmecîd), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999.

SEMERKANDÎ, Alâüddîn Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, (Thk. Muhammed Zekî Abdilber), Metâbi'u'd-Dühâ, Doha, 1984.

SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, I-II, (Thk. Ebû'l-Vefâ el-Afğânî), Lücünneti İhyâi'l-me'ârifî'n-Nu'maniye, Haydarabad, t.y.

_____, *el-Mebsût*, I-XXX, Dâru'l-Ma'rife Beyrut 1989.

SERKÎS, Yûsuf b. İlyân b. Musâ, *Mu'cemü'l-Matbû'âti'l-Arabiyye ve'l-Mu'rib*, I-II, Matba'atü Serkis, Mısır 1928.

SEYDİŞEHRÎ, İbnü'l-Emîn Mahmud Esad *Anahatlarıyla Fıkh Usûlü (Telhîsu Usûli'l-Fıkh)*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2011.

SİCZÎ, Ebû Nasr Ubeydullah b. Sa'îd, *Risâletü's-Siczi ilâ Ehli Zebîd fî Reddi 'alâ Men Enkera'l-Harf ve's-Savt*, (Thk. Muhammed Bâ Kerim Bâ Abdullah), Dâru'r-Râye li't-Tevzi' ve'n-Neşr, Riyad 1994.

SOFUOĞLU, Mehmed, *Sahîh-i Buhârî Ve Tercemesi*, I-XVI, Ötüken Neşriyat A.Ş. İstanbul 1987.

SÜBKÎ, Tâceddîn Abdilvehhâb b. Takiyiddîn, *Tabakâtü 'ş-Şâfiyeti'l-Kübrâ*, I-X, (Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), Mektebetü Heçr li't-Taba'ati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Cîze 1992.

_____, *Kâ'ide fî'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, (Erba' u resâil fî 'ulûmi'l-hadîs içinde), (Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Haleb 1980.

SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, (Thk. Ebû Kuteybe Nazır Muhammed el-Fâriyâbî), Müessesetü'r-Re'yyân, Beyrut 2016.

_____, *Tabakâtü'l-Huffaz*, (Nşr. Lecne mine'l-Ulemâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1982.

_____, *Elfiyetü's-Süyûtî fî İlmi'l-hadîs*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), el-Mektebetü'l-İlmiyye, y.y., t.y.

_____, *Buğyetü'l-Vu'ât*, I-II, (Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1964.

ŞAFÎ, Abû Abdillâh Muhammed b. İdris, *er-Risâle*, (Thk. Abdullatif el-Humeym- Mahir Yasin el-Fahl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

ŞÂ'BÂN, Zekiyüddîn, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l-Hanefiyye, İstanbul, t.y.

ŞAŞÎ, Nizâmeddîn Ebî Ali Amed b. Muhammed, *Usûlü'ş-Şâşî*, (Thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Alî, *İrşâdü'l-Fühûl ilâ Tahkîki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl*, I-II, (Thk. Sâmi b. el-Arabî el-Eserî), Dâru'l-Fadîle, Riyad 2000.

_____, *Katru'l-Velî alâ Hadisi'l-Velî Velâyetu'llahi ve't-Tarîku İleyhâ*, (Thk. İbrahim İbrahim Hilâl), Dâru'l-Kütübi'l-hadîse, Kahire, t.y.

_____, *el-Bedrü't-Tâli' bi Mehâsin men Ba'de'l-Karnî's-Sâbi'*, I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî Kahire, t.y.

_____, *Neylü'l-Evtar*, I-VIII, (Thk. Usameddîn es-Subâbetî), Dâru'l-hadîs, Mısır 1993.

ŞEYBÂNÎ, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü'l-İmâmi Ahmed b. Hanbel rivâyetu İbnihi*, (Thk. Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1981.

ŞİNKÎTÎ, Muhammed b. el-Emîn el-Çekenî, *Müzekkire, fî Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikem, Medine 1971.

ŞÎRÂZÎ, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Fîrûzâbâdî, *el-Lüma' fî Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Abdulkadir el-Hatîb el-Hasenî), Dâru'l-hadîsi'l-Kattâniyye, Beyrut 2013.

_____, *et-Tabsirâ fî Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Muhammed Hasan Heytû), Dâru'l-Fıkr, Dimeşk 1983.

ŞİRBİNÎ, İmâd es-Seyyid Muhammed, *Kitâbâtu A'dai'l-İslâm ve Munâkaşatuha*, y.y. 2002.

ŞİRİNOV, Muhyiddin, *Nakdu Metni'l-hadîs fî Dav'i Netâici'l-Ulûmi't-Tecribiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008.

TAHHÂN, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-hadîs*, Gurebâ Yay., İstanbul 2016.

TANÂHÎ, Mahmûd Muhammed, "Ahmed Muhammed Şâkir" *DİA*, İstanbul 1989, II, s. 104,105.

TAŞKÖPRÜZADE, Ahmed b. Mustafa, *Miftahu's-Se'âde ve Misbâhu's-Siyâde*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali, *Keşfu İstilâhâti'l-Funûn ve'l-Ulûm*, I-II, (Thk. Refik el-Acem-Ali Dahrûc), Mektebetü Lübnân, y.y., 1996.

TEMÎMÎ, Takiyuddîn b. Abdilkâdir, *et-Tabakâtüs's-Seniyye fî Teracimi'l-Hanefiyye*, I-IV, (Thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), Dâr-u Hicr, Riyad 1989.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünenu't-Tirmizî*, (Thk. İzzeddîn Dalî- Ammâr Tayyâr-Yâsir Hasan), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2015.

TOMAR, Cengiz, "Sehâvî Şemsüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, XXXVI, s. 313-316.

TOPÇUOĞLU, Abdullah, İbn Haldûn Üzerine Bir Bibliyografya Çalışması: *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. 2, Konya 1983.

TURÂBÎ, Elîfüddîn, *Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî 'Asruhû ve Hayâtuh*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1987.

TÜRKMÂNÎ, Abdülmecîd, *Dirâsâtün fî Usûli'l-hadîs 'alâ Menheci'l-Hanefiyye*, (Thk. Muhammed Abdülhalim en-Nu'mânî), Menşûrâtü Dari'n-Nu'mân-Mektebetü's-Se'âde, Karaçi 2009.

ULUDAĞ, Süleyman, "İbn Haldûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1999, XX, s. 538-543.

YARGI, Mehmet Ali, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar Yay., İstanbul 2009.

YAVUZ, Adil, Sehâvî ve Halk Dilinde Dolaşan Hadisler Problemi ile İlgili Eseri: *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 14, 2002.

YAVUZ, Yunus Vehbi, İcmâm Hakikati ve İslâm Teşri'indeki Yeri, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sy.3, 2004.

YILDIRIM, Enbiya, *Hadis problemleri*, Otto Yay, Ankara 2015.

_____, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular Büyük Muhaddis Şuayb Arnavut'la Söyleşi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011.

_____, “Bir Büyük Muhaddisin Ardından Şuayb el-Arnaût”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2016, Sy. 36.

YURDAGÜR, Metin, “Bahrülulûm el- Leknevî” *DİA*, İstanbul 1991, IV, s. 518-519.

YÜCEL, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İfav Yay., İstanbul 2013.

ZAHİDÎ, Hâfız Senâullah, *Ehâdîsu's-Sahîhayn beyne'z-Zann ve'l-Yakîn*, Câmi'atü'l-'Ulûmi'l-Eseriyye, Pakistan, t.y.

ZEBİDÎ, Ebu'l-Feyz Muhammed Murtaza b. Abdurrezzak el-Hüseynî, *Tâcü'l- Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XXXX, (Thk. Mecmûatun mine'l-Muhakikîn), Daru'l-Hidâye, Mısır, t.y.

ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nubela* I-XXV, (Thk. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.

_____, *Tezkiretü'l-Huffaz*, I-IV, (Zekerîyya Umeyrat), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

_____, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakzi'r-Ricâl*, I-IV, (Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.

_____, *Târîhi'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, I-LIII, (Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1990.

_____, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, I-VIII, (Thk. Ali Muhammed Muavved-Adil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

ZENBİL, Ramazan, *İmam Buhârî Hayatı*, Nebevi Hayat Yay., İstanbul 2013.

ZERKEŞÎ, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır et-Türkî, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, I-VI, (Thk. Abdulkâdir Abdullah el-'Ânî), Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1992.

_____, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, I,III, (Thk. Zeynelabidîn Fere'yc), Edvâu's-Selef, Riyad 1998.

ZEYLA'Î, Cemaleddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Hanefî, *Nasbu'r-Râye li Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye*, I-V, (Thk. Muhammed Avvâme), Müessesetü'r-Re'yyân, Beyrut 1997.

ZİRİKLÎ, Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed, *el-A'lâm Kamus Teracim*, I-VIII, Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, Beyrut 2002.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1995.

ZÜHEYR, Muhammed Ebû Nûr, *Usûlü'l-Fıkh*, I-IV, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, Kahire 1987.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	İhsan BUĞRAHAN
Doğum Yeri	Bingöl
Doğum Tarihi	1985

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Fırat Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölüm	İlahiyat

YABANCI DİL BİLGİSİ

Arapça	KPDS (...63.75..) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)
---------------	--

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Diyanet İşleri Başkanlığı
Görevi/Pozisyonu	Din Hizmetleri Uzmanı
Tecrübe Süresi	10 yıl

İLETİŞİM

Adres	Yenişehir Mah. Gültepe Sok. Kardelen Apart. No: 5/8 Bingöl/Merkez
E-mail	behcetulmerdiye@hotmail.com